

Универзитет “Св.Климент Охридски” - Битола

ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ - КИЧЕВО
Дисперзирани студии Битола и Струга

ГОДИШНИК

Кичево, јуни 2013 година

www.pfk.uklo.edu.mk

Издавач: Правен факултет-Кичево
За издавачот: проф. д-р Илија Тодоровски, Декан

Редакциски одбор:
Проф. д-р Илија Тодоровски, декан
Доц. д-р Арсе Петрески, продекан
Доц. д-р Благој Ѓорѓиевски
Доц. д-р Александар Јованоски

Секретар на Редакциски одбор
Доц. д-р Елена Темелковска-Аневска

Компјутерска обработка: м-р Александар Котевски
Јазична лектура на македонски јазик: Стојмир Симјаноски
Јазична лектура на англиски јазик: Виш лектор м-р Лилјана
Маркоска

Печати: Печатница „_____“ -Кичево
Тираж: ____ примероци

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

34(497.7)(082)
3(497.7)(082)

ГОДИШНИК на Правниот факултет во Кичево. - Битола : Универзитет
"Св. Климент Охридски", 2013. - 229 стр. : табели, граф. прикази ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Abstract и библиографија кон трудовите

ISSN 1857- 8756

а) Право - Македонија - Зборници б) Општествени науки - Македонија
- Зборници
COBISS.MK-ID 89987082

СОДРЖИНА

ВОВЕДЕН ЗБОР.....	5
ПРАВНИ НАУКИ.....	5
ТРАНСПОРТНИ КЛАУЗУЛИ ВО МЕЃУНАРОДНОТО ТРГУВАЊЕ, Д-Р САША ДУКОСКИ	8
ПРАВНИ И СОЦИЈАЛНО – ЗДРАВСТВЕНИ АСПЕКТИ НА ДЕТСКИОТ ТРУД СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, Д-Р АРСЕ ПЕТРЕСКИ	30
КОНТРОЛА НАД АДМИНИСТРАЦИЈАТА, Д-Р ДЕЈАН ВИТАНСКИ	41
УПРАВУВАЊЕ СО ЗАШТИТАТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА, Д-Р МАРГАРИТА МАТЛИЕВСКА.....	59
ПРАВО НА ПОЧИТУВАЊЕ НА ИНТИМНИОТ, ПРИВАТНИОТ И СЕМЕЈНИОТ ЖИВОТ И НЕПОВРЕДЛИВОСТ НА ДОМОТ, М-Р ОРДАНЧО ПЕЦОВ	73
ПОЛИТИЧКИ НАУКИ.....	114
КОПЕНХАГЕНСКИТЕ ЗАКЛУЧОЦИ: <i>L'ACQUIS POLITIQUES</i> НА НОРМАТИВНАТА МОЌ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА, Д-Р ГОРАН ИЛИЌ.....	103

НАВРЕМЕНАТА ПРЕВЕНЦИЈА НА КОНФЛИКТИТЕ КАКО ЦЕЛ НА БЕЗБЕДНОСНАТА СТРАТЕГИЈА НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ, Д-Р СВЕТЛАНА ВЕЉАНОСКА	122
ЕВРОПСКАТА УНИЈА ПОДГОТВЕНА ЗА НОВО ПРОШИРУВАЊЕ ИЛИ НЕ?, Д-Р ЕЛЕНА ТИЛОВСКА КЕЧЕЦИ	140
ЕКОНОМСКИ НАУКИ	169
СОВРЕМЕНИОТ КОНЦЕПТ НА МОНЕТАРНО-КРЕДИТНИТЕ ПОЛИТИКИ НА ЦЕНТРАЛНИТЕ БАНКИ И НАРОДНАТА БАНКА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО УСЛОВИ НА КРИЗА, Д-Р БЛАГОЈ ЃОРЃИЕВСКИ	154
ПРИЧИНИ ЗА ЗАБАВЕНАТА ИНТЕГРАЦИЈА НА ПАЗАРОТ НА БАНКАРСТВОТО НА МАЛО ВО ЕВРОЗОНАТА, Д-Р АНАСТАС ЏУРОВСКИ	173
ДРЖАВНА РЕГУЛАЦИЈА НА ЕКОНОМСКИОТ ПАЗАР, Д-Р ЉУПЧО НАУМОВСКИ	183
ТРАНСФОРМАЦИЈА НА ГЛОБАЛНОТО ПРИСУСТВО ВО ГЛОБАЛНА КОНКУРЕНТСКА ПРЕДНОСТ, Д-Р ЕЛИЗАБЕТА ТОШЕВА.....	189
ДРУГИ ОБЛАСТИ	224
УСПЕШНОСТА НА ПРЕВЕДУВАЊЕ ПРАВНИ ТЕКСТОВИ, М-Р ЛИЛЈАНА МАРКОСКА	209
ПРАВЕН ФРАНЦУСКИ ЈАЗИК, М-Р ЈАСМИНА ПРЕСИЛСКА ..	217

ВОВЕДЕН ЗБОР

Со воведувањето на ЕКТС системот, кој станува реалност и практика на Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола и сите негови членки, како и на останатите универзитети во Република Македонија, создадени се реални и силни основи наставно-научниот процес да се одвива и насочува кон позитивните рамки што ги дефинираат европските стандарди за високо образование.

Во тој контекст, се интензивира потребата од развој на научно-истражувачката работа на секој факултет. Професорите и асистентите имаат сè поголема потреба, научно да ги истражуваат состојбите во разните области на општествената реалност и тие сознанија да ѝ ги пренесат најнапред на академската, а потоа и на пошироката јавност. Тоа истовремено е процес на нивно научно, односно професионално усовршување. Од друга страна, развојот на науката претставува и развој на образованието, бидејќи новите научни сознанија и методи на работа се внесуваат во учебниците и им се пренесуваат на студентите.

Поттикнати од значењето на овој процес, надлежните органи на Правниот факултет- Кичево одлучија, преку сопствено издание на научни и стручни трудови да дадат свој придонес во областа на: правните, политичките, економските, социолошките и другите науки. Зборникот на трудови, чии автори се професорите и асистентите на овој факултет, но и други еминентни професори од академската заедница на Република Македонија, ја отсликува внатрешната структура на наставно-научните определби на Правниот факултет-Кичево.

Ова е второ издание на Годишникот на факултетот, кое опфаќа повеќе трудови што со својата разновидност, актуелност и научно-методолошка заснованост ќе извршат влијание врз развојот на научната мисла во Република Македонија, а сметам дека ќе го привлечат вниманието и на пошироката јавност.

Декан,

Проф. д-р Илија Годоровски

ПРАВНИ НАУКИ

ТРАНСПОРТНИ КЛАУЗУЛИ ВО МЕЃУНАРОДНОТО ТРГУВАЊЕ

Д-р Саша Дукоски

Апстракт

Трговската размена е од суштествено значење за секоја држава , а особено за Република Македонија , која настојува поагресивно да се појави на светските и регионалните пазари. Од особена важност за сите е регулирање на правото на тргување , во околности кога секоја од државите настојува на еден или друг начин да ги заштити своите интереси.

Паритетите на испораката претставуваат клаузули на меѓународните трговски договори кои одредуваат каков вид трошоци и ризици има продавачот , а какви купувачот. Но од суштествено значење во меѓународното тргување е и разјаснувањето на прашањето , кога товарот на одговорноста за декларираната стока преминува од продавачот на купувачот.

Меѓународната трговска Комора (ICC) во 1936 година во Париз, за првпат ја објави збирката на меѓународни правила INCOTERMS (International commercial terms) за толкување на трговските термини . Основна цел на истата беше унифицирање на меѓународните правила поврзани со испораката на стоките и избегнувањето на споровите и недоразбирањата помеѓу купувачот и продавачот во секој конкретен трговски договор.

Транспортните клаузули за изминативе речиси осумдесет години , седум пати се дополнувани за да најновите правила на INCOTERMS 2010, да започнат да се применуваат од 2011 година.

Клучни зборови: транспортни клаузули , тргување, премин на ризикот;

TRANSPORTATION CLAUSES IN INTERNATIONAL TRADING

Abstract

Trading is of essential meaning for every country, especially for the Republic of Macedonia, which seeks to show up more aggressively on the International and regional markets. Of particular importance to all is the regulation of commercial rights, in circumstances where each of the countries tries to protect its interests, one way or another.

The relations of the delivery represent clauses of international trade agreements which determine what kinds of expenses and risks does the seller, or the buyer have. But from essential meaning in international trading is the clarification of the question: When does the responsibility for the declared goods passes from the seller to the buyer?

The International Chamber of Commerce (ICC) in Paris, 1936, published, for the first time, the collection of international rules “INCOTERS” (International commercial terms), to be used for interpretation of commercial terms. The main goal was unification of international rules connected to the delivery of the goods and avoiding disputes and misunderstandings between the seller and the buyer in each and every specific commercial agreement.

Transportation clauses were updated 7 times in the past eighty years, so the newest rules of INCOTERMS 2010 begin to apply from 2011.

Key words: Transportation clauses, trading, transfer of risk

БОБЕД

Оперативното, точното и уредно извршување на меѓународните трговски договори, со целосно исполнување на потребите и интересите на продавачот и купувачот како странки во еден ваков двостран – товарен договор, е возможно само доколку на двете договорни страни им се јасни битните, подобро речено, суштинските одредби на договорот. За да таквото нешто е возможно пред се потребно е двете страни идентично да ги толкуваат и да се придржуваат на поодделните изрази кои се користат при составувањето на еден меѓународен трговски договор.

Целта на унифицираните транспортни клаузули (термини) е потребата од обезбедување сет на меѓународни правила за толкување на најчесто користените трговски термини во сферата на надворешната трговија. Така, може да се избегне или значително да се намали несигурноста од неидентични толкувања на овие термини во различни земји.

Често, страните на договорот не се свесни за различните практики за тргување во нивните земји. Ова може да доведе до недоразбирања, спорови и судски спор со губење на време и пари.

За да се избегнат недореченостите и во практика различните примени на поодделни трговски изрази, во околности кога треба да се договорот карактеристични клаузули околу: транспортот, начинот на плаќање, како и осигурувањето на декларираната стока - предмет на меѓународен купопродажен договор, во 1936 година Меѓународната трговска комора во Париз ги донесе Меѓународните правила за толкување на договорните термини кои се вообичаени во трговијата INCOTERMS 1936 - International Commercial Terms.¹

Поим и генерализација на транспортните клаузули

¹ Incoterms (ICC rules for the use of domestic and international trade terms) транспортните клаузули се ревидирани во 1953,1980,1990,2000,2010 година, а од 01.01.2011 година во употреба од страна на Меѓународната трговска комора се правилата на Incoterms 2010

Според различни автори овие транспортни клаузули кои се користат во меѓународното тргување различно се толкуваат:

- Тоа се збир меѓународни правила за толкување на главните термини кои се употребуваат во надворешно трговското работење.²

- Incoterms се збир од поими и изрази со кои непосредно и исцрпно се регулираат економско – правните односи помеѓу продавачот (извозникот) и купувачот (увозникот), а посредно се однесуваат и на превозниците, отпремувачите (шпедитерите), воздушните и поморски пристаништа, поморските агенции, царинските органи, компаниите кои се занимаваат со контрола на квалитетот и количината на стоката во меѓународниот промет, осигурителните компании и други субјекти кои директно или индиректно се вклучени во меѓународните купопродажби.³

Incoterms правилата се користат за дефинирање на трговските термини, со кои се уредуваат правно – економските односи помеѓу продавачот и купувачот. Всушност тие претставуваат збир од поими кои се однесуваат на купопродажбата, плаќањето и превозот на стоката во меѓународното тргување.⁴

Incoterms термините според тоа, не се темелат на меѓународните конвенции, туку тие имаат важност како препораки и стануваат обврска доколку странките со купопродажниот договор ги прифатат. Тие јасно и недвосмислено ги уредуваат правните и економските односи меѓу учесниците во меѓународната размена. Со нив се решаваат прашања од трошокот и ризикот за стоката која се наоѓа на пат од продавачот до купувачот, при што исклучително ги решаваат прашањата помеѓу продавачот и купувачот, а не се однесуваат на превозникот како учесник во синцирот на меѓународното тргување.

Треба да се нагласи дека обемот на транспортните клаузули е ограничен само на прашања кои се однесуваат на правата и

² Karanić Pretra . Medjunarodno poslovanje. Rijeka 2007. Str.34.

³ Andrijanić Ivo. Vanjska trgovina. Zagreb 2001. Str.121.

⁴ Саша Дукоски. Деловно и договорно право . Авторизирани предавања . Кичево 2011. стр.17-18.

обврските на страните во договорот за продажба во однос на испораката на стоките кои се предмет на продажба.⁵

Најчесто во пракса, постојат две особени заблуди за Incoterms правилата:

Првата кога често транспортните клаузули се погрешно протолкувани како да се однесуваат на договорот за превоз, а не на купопродажниот договор.

Втората е дека транспортните клаузули односно Incoterms правилата треба да ги покријат сите обврски кои договорните страни во еден меѓународен купопродажен договор, можеби, ќе сакаат да ги вклучат во истиот.

Сепак и покрај различни погледи, правните теоретичари се согласуваат дека со транспортните клаузули странките учеснички во меѓународно тргување го регулираат:

- моментот и начинот на испорака;
- моментот на преминување на ризикот;
- моментот на преминување на трошоците од продавачот на

купувачот.

Со оглед на местото и начинот на испорака, според овие правила се разликуваат:

- клаузули кои ја регулираат испораката која се врши со предавање на возарот (купопродажба со отпрема);
- клаузули според кои испораката се врши со ставање на стоката на располагање на купувачот во седиштето на продавачот (испорака во местото);
- клаузули според кои испораката се врши со ставање на стоката на располагање на купувачот, во местото на определувањето (договор по пристигнување).⁶

Неспорен факт е дека кај меѓународните трговски договори страните настојуваат пред се да ги обезбедат своите интереси кои се, за продавачот паричните средства добиени од стоката која ја

⁵ Под поимот стока се подразбираат "материјални добра", при што се исклучуваат "нематеријалните добра" како што се компјутерските софтвери.

⁶EU EXPRO . Izvoz roba i usluga – od odluke do isporuke. Sarajevo 2008. str, 27

продава, додека за купувачот самата стока (Res per pecuniam aesti matur et non pecunia per rem)⁷.

Според правната теорија, битни елементи на секој трговски договор се :

- Договорните страни ;
- Предмет на тргување;
- Цена изразена во соодветна валута;.

Додека како споредни елементи на еден меѓународен купопродажен договор можат да се појават следниве елементи:

-Условите, времето и динамиката за испорака на декларираната стока;

- Контролата на квалитетот и квантитетот според меѓународно прифатените стандарди, како и потребните документи за тоа;

- Одговорноста на секоја од страните, како и нејзиното ограничување, особено во околности на појава на виша сила;

- Траење на договорот и надлежно право на решавање на евентуално настанатите спорови;

- Место и датум на склучување на договорот;

Во сите овие елементи најбитни ,кои, всушност, суштински ги одразуваат транспортните клаузули , се условите за испорака на декларираната стока која е предмет на меѓународно тргување .

Тоа пак се определува како: време, начин и место на :

- Испорака на стоката;
- Раздвојување на обврските помеѓу продавачот и купувачот;
- Распределба на трошоците помеѓу двете договорни страни;
- Моментот на премин на ризикот од продавачот врз купувачот;

Во целиот период на евалуација на практичната примена на меѓународните транспортни клаузули дојде до намалување на

⁷Ова е всушност основната максима врз која се темели тргувањето , а значи:., Вредноста на стварите се изразува во пари, а не парите во ствари“.

нивниот број, но и до групирање кое во суштина не е променето од нивната првична кодификација.

Според номенклатурата воспоставена од Меѓународната трговска комора во Париз, која се однесува и на Incoterms 2010, транспортните клаузули се делат во 4 групи и тоа:

- **E** (Departure) – збир на термини кои укажуваат на поаѓањето на стоката од местото на испорака, а таков според правилата кои важат од 2011 година е EXW;

- **F** (Main Carriage Unpaid) – збир на термини кои укажуваат дека главниот превоз и осигурувањето не се платени, а тоа се: FCA, FAS, FOB;

- **C** (Main Carriage Paid) – збир на термини кои укажуваат дека главниот превоз е платен, односно тоа се термините: CPT, CIP, CFR, CIF;

- **D** (Arrival) – збир на термини кои укажуваат на пристигнување на стоката во одредената земја примач, поточно: DDP, DAT, DAP;

Но, во секојдневната практика на кореспонденција и практична реализација на меѓународните купопродажни договори, заради полесно и пред се, поцелисходно користење на овие транспортни правила, тие се соединуваат во само две групи и тоа:

1. Правила кои се применуваат кон сите видови на превоз: EXW, FCA, CPT, CIP, DAT, DDP;

2. Правила кои се користат само за поморскиот, односно превозот по морски воден пат и во услови на внатрешна пловидба: FAS, FOB, CFR, CIF;

Категорија „E“ - транспортни клаузули

EXW – Ex works –place of delivery⁸

⁸ Франко фабрика – место на испорака.

При користењето на оваа транспортна клаузула, сопственоста и ризикот преминуваат врз купувачот и плаќањето на сите трошоци и осигурувањето настанати од вратата на продавачот, вклучувајќи го и трошокот за натоварување на превозното сретство. Понекогаш на оваа клаузула се додаваат одредишта на кои се наоѓа стоката. Тоа во основа значи дека продавачот како страна на меѓународниот трговски договор ја врши испораката кога ќе ја стави декларираната стока на располагање на купувачот во договорените простории.⁹

Кај транспортна клаузула „ франко фабрика “обврска на продавачот е : да ја стави на располагање стоката која е предмет на тргување во пакување соодветно за неа и да обезбеди трговски фактури, тоа да се направи во рамките на договорениот рок, да изврши контрола и да ги понесе сите видови одговорност за оштетување на стоката се до моментот на испорака.

При нејзиното користење обврска на купувачот е : исплата на договорената цена, преземање на декларираната стока во просториите на продавачот во договорениот рок, поднесување на сите трошоци и ризици од моментот кога стоката е ставена на располагање, како и доставување на соодветен доказ до продавачот за преземање на испораката.

Категорија, F “-транспортни клаузули

FCA – Free carrier – named place of delivery¹⁰

Кај оваа клаузула сопственоста и ризикот преминуваат на купувачот, вклучувајќи ги трошоците за транспорт и осигурување, кога продавачот извозно оцаринетата стока ја испорача на превозникот. Таа обично доаѓа со насоката за местото на товарање,

⁹ Станува збор за:складишни простори , фабрички хали и други соодветни простори за сместување.

¹⁰ Франко превозник – договорено место на испорака.

односно продавачот е должен да ја натовари стоката на превозното сретство доставено од купувачот.

Кога оваа клаузула се користи во меѓународното тргување обврска на продавачот е во согласност со купопродажниот договор: предавање на декларираната стока на превозникот кој го определува купувачот во договорениот рок, при што треба да ги поднесе трошоците на извозни дозволи и одобренија, да ја плати контролата на декларираната стока ставена за испорака, да го информира купувачот, како и да го информира купувачот за испораката на стоката која е предмет на договорот.

Обврските, пак, на купувачот при користење на оваа клаузула се: плаќање на договорената стока, нејзино преземање во определениот рок, да ги поднесе сите трошоци и ризици за транзит и отпрема на стоката од местото на испорака, навремено да го информира продавачот за превозникот и начинот на преземање на стоката, исплата на сите трошоци за транспорт, увоз и осигурување.

FAS – Free alongside ship – name port of shipment¹¹

При користењето на оваа транспортна клаузула сопственоста и ризикот преминуваат на купувачот, вклучувајќи ги сите трошоци на транспортот и осигурувањето од моментот кога продавачот ќе ја истовари стоката до страничниот дел на бродот во пристаништето за товаране. Извозното царинење останува обврска на продавачот.

Во околности кога истата се користи продавачот ја врши испораката на декларираната стока до бокот на бродот кој е определен од страна на купувачот кој е закотвен во договореното пристаниште за испорачување.

Таа се користи како при поморски така и при речен, односно каналски превоз во околности кога стоката е предмет на меѓународен трговски договор.

¹¹ Франко до страничен дел на бродот во договореното пристаниште за испорака;

Обврски на продавачот при нејзиното користење е : доставување на договорената декларирана стока во соодветно пакување, до договореното пристаниште, док и натоварен кран на бродот (односно до страничниот дел на бродот), обезбедување на осигурувањето, трошоците за извозни дозволи и контроли , исплата на трошоци за транспорт до пристаништето, информирање на купувачот за моментот на испраќањето како и обезбедување на таканаречената Dock Receipt (пристанишна потврда).

Купувачот од своја страна освем вообичаената исплата и преземање на испораката на декларираната стока има обврска за плаќање на трошоците за нејзино товарање, навремено да ги достави информациите до продавачот за името на бродот , пристаништето и докот каде бродот е закотвен, исплата на увозни царински и други додатни трошоци.

Оваа клаузула може да се користи при исполнувањето на превозните операции со било кој вид на транспорт, вклучувајќи го и мултимодалниот , односно комбинираниот превоз.

FOB – Free on Board – name port of shipment¹²

Кај оваа транспортна клаузула сопственоста и ризикот преминуваат на купувачот , вклучувајќи ги плаќањата на сите трошоци за транспорти осигурување, од моментот кога продавачот ќе ја натовари стоката на брод.

Продавачот во овој случај ја врши испораката во моментот кога декларираната стока е натоварена на определениот брод од страна на купувачот во договорената точка (док) во отпремното пристаниште.¹³

¹² Франко брод во договореното пристаниште за испорака;

¹³ Разликата која настанува при користењето на клаузулите FAS –FOB е во елементот на страност. Во околности кога стоката е на докот односно до страничниот дел на бродот , таа фактички сеуште не ја напуштила територијата на земјата во која се наоѓа и самото пристаниште. Во околност кога стоката е натоварена на бродот , според принципите на Меѓународното јавно право таа

Како и во случајот на клаузулата FAS таа се користи како во поморскиот, така и во меѓународниот речен сообраќај. Должностите на продавачот и купувачот се во најголемиот дел битно слични освен во делот на натоварувањето, зашто овојпат тоа е обврска на продавачот

Посебни обврски на продавачот при користењето на оваа клаузула се: декларираниот и соодветно пакуваната стока проследена со трговска фактура, извозни дозволи и други одобрености, да ја допреми до договореното пристаниште, односно док и да ја натовари во определениот брод. На купувачот да му ги достави вообичаените документи и да го информира за завршувањето на натоварувањето и да му помогне околу прибавување на документи и информации за натамошен транспорт.

Обврски на купувачот се: да ја плати договорената цена за декларираниот стока, да ја преземе испораката и ги прими документите за испорака на стоката која претходно е натоварена во договореното пристаниште и брод. На продавачот навреме да му достави информации за избраниот брод, пристаништето за товарење и периодот кога е договорено натоварување на бродот кој е вкотвен на соодветен док. Да ги прибави сите увозни дозволи, како и да ги поднесе сите дополнителни трошоци кои настанале поради негова неажурност.

Оваа транспортна клаузула се користи исклучиво при превоз на стоки по морски и внатрешен воден транспорт.

Категорија „С“ – транспортни клаузули

добива елемент на страност и е под јурисдикција на правото на земјата под чие знаме плови конкретниот брод.

CPT - Carriage paid to – name place of destination¹⁴

При користењето на оваа транспортна клаузула сопственоста, ризикот и трошоците на осигурување преминуваат на купувачот, кога продавачот ќе ја испорача стоката на превозникот, а продавачот ќе ги плати трошоците за транспорт до договорената дестинација.

Самата одредница „Превоз платен до“ појаснува околност кога продавачот ја врши испораката на декларираната стока со нејзино предавање на превозникот во местото договорено за испраќање, но негова должност е и склучување договор за превоз со плаќање на реалните трошоци до означеното одредиште на достасување. Преносот на ризикот односно гаранцијата за стоката преминува од продавачот на купувачот во моментот на нејзиното предавање на превозникот или на првиот превозник кога се користи мултимодален превоз.¹⁵

Специфика при користењето на CPT клаузулата е фактот што времето и местото на преминувањето на ризикот од продавачот на купувачот, не се по автоматизам, односно има динстикција.

Обврски на продавачот се: декларираната стока, која е соодветно пакувана да е проследена со трговски фактури и соодветни дозволи за извоз, односно царински декларации. Продавачот треба да ги исплати сите трошоци поврзани со стоката која е предмет на меѓународниот трговски договор до моментот на предавање на превозникот до одредишното место на испорака, да ги

¹⁴ Возарина платена (превоз платен) до означеното одредишно место;

¹⁵ Според одредбите на Конвенција на ОН за Меѓународен мултимодален транспорт на стока, (Женева, 24. мај 1980 год), во меѓународното трговско право се користи поимот "Меѓународен мултимодален транспорт" што значи пренос на стоки со најмалку два начини на транспорт според мултимодален транспортен договор од едно место во една држава каде мултимодалниот транспортен оператор да презема одговорност за стоката и ја доставува до назначеното место во друга држава. Операциите на превземање и достава на стока се изведуваат според перформансите наведени во унимодалниот транспортен договор, и како такви нема да се сметаат за Меѓународен мултимодален транспорт.

обезбеди вообичаените транспортни документи¹⁶, како и да го информира купувачот за нејзината испорака.

При исполнувањето на оваа транспортна клаузула, обврска на купувачот е: да ја исплати договорената цена за декларираната стока, да ја преземе од превозникот во договореното одредиште и ги носи ризикот од моментот на нејзиното предавање на договорениот превозник во местото на испраќање. Купувачот ги исплаќа и сите трошоци настанати заради давање дополнителни налози на продавачот, како и сите надоместоци поврзани со увозот.

Оваа клаузула може да се користи кај сите видови превоз, вклучувајќи го и мултимодалниот.

CIP – Carriage and Insurance paid To – named place of destination¹⁷

При нејзино користење сопственоста и ризикот преминуваат на купувачот, во моментот кога продавачот ќе ја испорача стоката на превозникот, а продавачот ќе ги плати трошоците за транспорт и осигурување до договорената дестинација.

Продавачот ја извршува испораката на декларираната стока кога истата ќе ја предаде на превозникот што го избира во одредишното место, при што негова должност е исплата на превозните трошоци и плаќање на осигурителната премија¹⁸ за минималните услови за покриеност од ризик.

¹⁶ Најзначајни документи кои се однесуваат на транспортот се: камионски товарен лист (CMR); шпедитерска потврда; диспозиција за отпрема на стоката. Посебен документ во меѓународниот друмски сообраќај е **TIR** (Transport international par la Route) карнетот, со кој вообичаените царински формалности се сведуваат на најмал можен обем (TIR Конвенција од 1975).

¹⁷ Превоз (возарина) и осигурување платени до – назначеното одредишно место;

¹⁸ Премија на осигурувањето претставува паричен износ кој осигуреникот го плаќа на осигурувачот при склучување на договорот за меѓународно транспортно осигурување. По правило премијата се определува во проценти од износот на осигурувањето, неговиот обем и вк договорените ризици. Со договорот

Продавачот ја исполнува својата обврска во моментот на предавање на стоката на превозникот во договорениот рок , а не кога стоката е испорачана на одредишното место. Всушност преминувањето на ризикот и распределбата на трошоците на двете договорни страни (продавачот и купувачот) имаат просторна и временска дистинкција.

При спроведувањето на оваа транспортна клаузула, обврска на продавачот е: декларираниот стока која е соодветно пакувана да е проследена со трговски фактури и соодветни дозволи за извоз, односно царински декларации . Продавачот треба да ги исплати сите трошоци поврзани со стоката која е предмет на меѓународниот трговски договор до моментот на предавање на превозникот во одредишното место на испорака , да ги обезбеди вообичаените транспортни документи ,да склучи договор за осигурување за минимално покритие, како и да го информира купувачот за испораката на стоката доставувајќи му ги при тоа и полисите за осигурување.

Обврска на купувачот е: да ја исплати договорената цена за декларираниот стока , да ја преземе од превозникот во договореното одредиште и ги носи ризикот од моментот на нејзиното предавање на договорениот превозник во местото на испраќање. Купувачот ги исплаќа и сите трошоци настанати заради давање дополнителни налози на продавачот , како и сите надоместоци поврзани со увозот.

Транспортната клаузула може да се користи кај сите видови превоз, вклучувајќи го и мултимодалниот.

CFR – Cost and Freight – named port of destination¹⁹

CFR транспортната клаузула се користи во поморскиот превоз при што продавачот својата обврска за испорака на

определува висината на премијата и нејзина исплата во целост или на определен број транши.

¹⁹ Цена и возарина (превоз) платени до – назначеното одредишно пристаниште;

декларираната стока ја извршува кога таа е натоварена на бродот во одредишното пристаниште за испраќање , при што тој е должен да го договори превозот, ја плати цената за поморскиот (речниот) бродски превоз до одредишното пристаниште за доставување при што ризикот за оштетување односно губење на стоката од продавачот врз купувачот преминува во моментот на натоварувањето на истата во договорениот брод. Како и кај останатите транспортни клаузули од категоријата „С“ местото и времето на премин на трошоците и ризикот имаат временска и просторна дистинкција.

Обврски на продавачот се : обезбедување на декларираната стока која треба да е соодветно пакувана и проследена со трговски фактури и соодветни дозволи за извоз, односно царински декларации . Продавачот треба да ги исплати сите трошоци поврзани со стоката која е предмет на меѓународниот трговски договор околу транспорт до договореното пристаниште , да ја натовари во договорениот брод и за тоа да го информира купувачот.

Обврски на купувачот во вакви околности се: да ја исплати договорената цена за декларираната стока , да ја преземе испораката од продавачот во пристаништето на испраќањето , како и да ги плати сите трошоци околу нејзиното истоварување во определеното пристаниште за доставување. Купувачот ги исплаќа и сите трошоци настанати заради давање дополнителни налози на продавачот , како и сите надоместоци поврзани со увозот.

Овој вид клаузула се применува при превоз на стоки по морски или внатрешен воден пат.

CIF – Cost, insurance and freight – named port of destination²⁰

И оваа транспортна клаузула е поврзана само за поморскиот, односно речниот сообраќај (превоз по воден пат²¹) , при што

²⁰ Цена , осигурување и возарина (превоз) платени до – назначено одредишно пристаниште

продавачот својата обврска за испорака ја исполнува во моментот кога декларираната стока на натоварува на брод во пристаништето за испраќањето, при што има обврска за плаќање на трошоците за доставување на стоката до пристаништето, да ја натовари, да го изврши нејзино осигурување, при што ризикот од продавачот за оштетување или губење преминува на купувачот во моментот на завршувањето на товарањето и нејзиното сместување во бродскиот простор.

Како и кај останатите транспортни клаузули од категоријата „С“, местото и времето на премин на трошоците и ризикот имаат временска и просторна дистинкција.

Обврска на продавачот при користењето на оваа транспортна клаузула е: обезбедување на декларираната стока која е соодветно пакувана да е проследена со трговски фактури и потребни дозволи за извоз, односно царински декларации. Продавачот треба да ги исплати сите трошоци поврзани со стоката која е предмет на меѓународниот трговски договор околу транспортот до одредишното пристаниште, да ја натовари во договорениот брод, да договори и плати осигурување на минимално покритие на стоката до одредишното пристаниште и за тоа го информира купувачот, доставувајќи му ги при тоа и осигурителните полиси.

Обврски на купувачот во вакви околности се: да ја исплати договорената цена за декларираната стока, давајќи му при тоа информации кои се од взаемен интерес за соодветно исполнување на одредбите од купопродажниот договор. Притоа има обврска да ја преземе испораката од продавачот во пристаништето на испраќањето, како и да ги плати сите трошоци околу нејзин истовар во одредишното пристаниште за достава. Купувачот ги исплаќа и сите трошоци настанати заради давање дополнителни налози на продавачот, како и сите надоместоци поврзани со увозот.

²¹ Меѓународниот поморски сообраќај, како и сообраќајот по пловни реки, езера и канали, во меѓународното трговско право се подведува под заедничката одредница – превоз по воден пат.

Овој вид транспортна клаузула се применува при превоз на стоки по морски или внатрешен воден пат.

Категорија, D “-транспортни клаузули

DDP – Delivered duty paid –named place of destination²²

При користењето на оваа транспортна клаузула сопственоста и ризикот преминуваат на купувачот кога продавачот ќе ја испорача стоката на назначеното место за истовар на стоката и да ги плати увозните давачки.

Всушност оваа транспортна клаузула аналогно треба да се сваќа како : испорачување со плаќање на сите давачки. При тоа продавачот врши испорака на декларираната стока во моментот кога таа е ставена на располагање на купувачот, но со претходно платени обврски за извозна и увозна царина како и друг вид такси , во договорено транспортно средство кое на определеното дојдовно одредишно место е спремно за истовар.

Продавачот применувајќи ја оваа клаузула има обврска : соодветно пакуваната декларирана стока , проследена со трговски фактури да ја обезбеди со извозни и увозни дозволи и одобренија, како и да плати соодветни царински давачки. Негова обврска е да го договори превозот и го плати , при што на купувачот треба да му достави соодветни транспортни документи, доставувајќи му и информација за испраќањето и текот на транспортот на договорената стока која е предмет на меѓународниот трговски договор.

Купувачот, пак, освен вообичаеното плаќање на договорената цена и преземање на испорачаната стока од продавачот има обврска да ги плати сите дополнителни трошоци кои настанале поради

²² Испорачано и оцаринето – назначено одредишно место

неговата неажурност или при давање дополнителни налози на продавачот.

Оваа клаузула се користи кај сите видови на превоз , но често и независно од транспортната погодност на декларираната стока.

DAT – Delivered at terminal- named terminal²³

При користењето на оваа транспортна клаузула сопственоста и ризикот преминуваат на купувачот кога продавачот ќе ја испорача стоката на назначениот терминал²⁴ во пристаништето или местото на одредиште за истовар на стоката .

Испорачано на терминал подразбира околноста при која продавачот ја врши испораката на декларираната стока, ставајќи ја при тоа на располагање на купувачот во однапред договорен терминал, во одредишно место на истовар.

При користењето на оваа клаузула обврска на продавачот е: договореното количество стока , соодветно пакувана и проследи со трговски фактури , да ја обезбеди со извозни дозволи и одобренија, како и да ги плати сите извозни царински трошоци, односно трошоците за превоз до договореното одредиште , во истовреме доставувајќи му на купувачот соодветни документи и информации за моментот кога таа е допремена до договорениот терминал.

Вообичаени обврски на купувачот се: да ја плати и преземе испорачаната стока со прифаќање на документите за испорака, да ги обезбеди и плати сите увозни дозволи и одобренија, како и да плати увозна царина. Купувачот има обврска да ги плати и сите дополнителни трошоци кои настанале поради неговата неажурност или при давање дополнителни налози на продавачот.

²³ Испорачано на терминал или франко терминал – назначен терминал

²⁴ Под терминал, односно контејнерски терминал се подразбира место или уреден простор кој е соодветно припремен за времено складирање , односно станува збор за кеј , складиште или патен, железнички и воздухопловен стокот терминал.

DAP – Delivered at place – name place of destination²⁵

При нејзиното користење сопственоста и ризикот преминуваат на купувачот кога продавачот ќе ја испорача стоката на одредишното место за истовар на стоката.

Испорачувањето на одредишно место значи дека продавачот ја врши испораката на декларираната стока која е предмет на меѓународниот трговски договор со нејзино ставање на располагање во договорено место на испраќање во договорен датум, со превозно средство кое тој го обезбедил, но без спроведување на царинските увозни формалности.

Обврски при реализацијата на оваа клаузула се : договореното количество стока, соодветно пакувана и проследена со трговски фактури, да ја обезбеди со извозни дозволи и одобренија, како и да ги плати сите извозни царински трошоци, односно трошоците за превоз до договореното одредиште, во истовреме доставувајќи му на купувачот соодветни документи и информации за моментот кога таа е доставена до договореното место.

Слично како и при спроведувањето на DAT, трговската клаузула и овде обврски на купувачот се: да ја плати и преземе испорачаната стока со прифаќање на документите за испорака, да ги обезбеди и плати сите увозни дозволи и одобренија, како и да плати увозна царина. Купувачот има обврска да ги плати и сите дополнителни трошоци кои настанале поради неговата нежурност или при давање дополнителни налози на продавачот.

ЗАКЛУЧОК

²⁵ Испорачано на место – назначено одредишно место

Несомнено, транспортните клаузули Incoterms се од голема полза на компаниите кои се занимаваат со надворешно трговско работење. Но, секоја од нив поединечно, во извесна смисла, дава предност на едната или другата договорна страна односно продавачот и купувачот. Заради тоа различно треба да се постапува доколку еден деловен субјект е во улога на извозник или увозник.

Овие меѓународни трговски термини го дефинираат: времето, местото и начинот на преминувањето на сопственоста, трошоците и ризикот за стоката, од продавачот врз купувачот. Клаузулите се систематизирани, прифатени и објавени, со што фактички за изминативе години на примена станаа трговски узанси и служат како правила за толкување на трговските термини.

Без Incoterms клаузулите не може да се реализираат меѓународните трговски договори, односно без нив е невозможно да се формира цената на стоките во промет и да се процени реалниот ризик во надворешно трговското работење. Заради ваквото нешто тие се незаменливи, а нивното познавање услов за успешно надворешно трговско работење.

Најновиот сет Incoterms 2010 го сочинуваат 11 трговски термини (транспортни клаузули), кои според видот на транспортот се делат на четири категории, за кои најважно е да се знае дека:

- Категорија Е – се трговски клаузули со кои продавачот ја става стоката на располагање на купувачот во своите простории и има воедно најнизок степен на одговорност за неа;
- Категорија F – кај овие клаузули продавачот ја доставува стоката до местото кое го одредува купувачот;
- Категорија C- се клаузули со кои продавачот го договара превозот на стоката, но не го презема ризикот од пропаст или случајно оштетување од моментот кога стоката е испорачана или испратена;
- Категорија D – при користењето на транспортните клаузули од оваа категорија продавачот има највисок

степен на одговорност и воедно ги поднесува сите трошоци и ризици за испорака на стоката на купувачот на местото на крајното одредиште;

Овие термини несомнено се од суштествена важност за непречено спроведување на меѓународното тргување, а нивната автентичност ја признаваат и сите светски судови и други управни органи, заради што нивното вклучување во меѓународните договори за купопродажба придонесува за значително намалување на можноста од несогласувања кои несомнено можат да доведат до соодветни правни компликации, обиди за спогодбено решавање, арбитражи па и судења.

ЛИТЕРАТУРА

1. Andrijić I. Vanjska trgovina. Zagreb 2001 god.
2. Goldštajn A. Međunarodno trgovačko pravo. Zagreb 1980 god.
3. Бојкова О.С.; Торговое право .Москва 2009 год.
4. Carić S.; Šogorov S.; Vilus J. ;Đurđev D. Međunarodno privredno pravo. Novi Sad 2000 god.
5. Matić B. Međunarodno poslovanje. Zagreb. 2004 god.
6. Николовски А. Плавшиќ С. Меѓународно стопанско (трговско)право. Скопје 1994 год.
7. Попондопуло В.Ф.; Международное коммерческое право. Москва 2008 год;
8. Попондопуло В.Ф.; Международное торговое право. Москва 2005 год;
9. Пугински Б.И.; Коммерческое право России . Москва 2003год.
10. Tesić M. Spoljnotrgovinsko poslovanje. Beograd 1988 god.
11. Starčević M. Međunarodno privredno pravo. Beograd. 2007 god.

12. Unković M. ; Stakić B. Spoljnotrgovinsko I devizno poslovanje . Beograd 2011 god.
13. Zelenika,R.:„Incoterms 2000 u teoriji i praksi“,Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2002 god.

ПРАВНИ И СОЦИЈАЛНО – ЗДРАВСТВЕНИ АСПЕКТИ НА ДЕТСКИОТ ТРУД СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

**Автор: доц. д-р АрсеПетрески – Продекан за наука на Правен
факултет Кичево, дисперзирани студии во Битола и
Дисперзирани студии во Струга
Универзитет “Свети Климент Охридски“ Битола
Правен Факултет Кичево Ул. “Рудничка“ бб Кичево
e-mail: arse.petrevski@uklo.edu.mk**

"Тоа значи признавање дека децата се нашата иднина...и дека иднината на одржлив развој започнува со заштита на здравјето на секое дете. "Генерален секретар на ООН Кофи Анан на Светскиот ден на здравјето (7 април 2003 година)

АПСТРАКТ

Детскиот труд пред се е светски проблем. Детскиот труд во светот изнесува 211 милиони деца од кои од 5-14 години се економски активни, додека 111.3 милиони (52%) работат во услови ризични по нивното здравје. Покрај тоа детскиот труд е и европски проблем, и секако проблем во Република Македонија која се уште е транзициона држава. Отсекогаш со овој проблем се занимавале центрите за социјална работа, кои имаат право на родителите или старателите на оваа групација на деца да им го одземат правото на одгледување и грижа.. Денес е актуелно што секоја година се зголемува злоупотребата на деца, иако Државата и НВО настојуваат да ги заштитат децата, но тоа е само краткорочно и без некои резултати, а во нашата држава се уште нема соодветна законска регулатива која би овозможувала идентификација на овој проблем и ефикасни санкции. Детската работа е во пораст, и на некој начин станува дел од поширокиот феномен на трговијата со луѓе.

Клучни зборови: Европа, злоупотреба, детска работа, законска регулатива

ABSTRACT

This is primarily a worldwide problem, child labor world ranges from 211 million children in the world from 5-14 years who are economically active, while 111.3 million (52%) work in conditions hazardous to their health. In addition it is also a European problem, and certainly a problem in Macedonia as yet transitional state. I always have this problem dealt Centres for Social Work, eligible parents or guardians of this group of children to take away the right to plant and care .. Today news that every year increases the abuse of children, although the state and NGO seek to protect children, but it is only short term without any results, and in our country still has no adequate legislation that would enabled the identification of this problem and effective sanctions . Children's work is growing, and somehow becomes part of a broader phenomenon of human trafficking.

Key words: Europe, abuse, child work, legislation

В О В Е Д

Генералното Собрание на ООН на 20 ноември 1989 година, ја прифатило “Конвенцијата за правата на детето“ која стапила на сила на 2 септември 1990 година. Со тоа во подрачјето на семејното и социјалното право е добиен најважен документ, иако Конвенцијата не е прв, но, секако не е ниту последен меѓународен документ кој ги одредува правата на детето.²⁶

Расправите за природните права на човекот ги наоѓаме уште кај Платон и Аристотел во доцното античко и стоичко поимање, а исто така, и во христијанскиот поглед на свет.²⁷

²⁶Децата пред се, UNICEF.

²⁷Gjurić G. Prava djeteta-30 godina Deklaracije o pravima djeteta. 119-25. Pedijatrijadas, ur. Gjurić G. i Sabol Z. Zagreb, 1989

Правата на човекот се и барање и документ на класичниот либерализам од 18-тиот век. Најпознат пример е, „The Virginia Declaration of Rights”, од 1776 година со кои се декларираат природните права на човекот вклучувајќи го и правото на побуна против несоодветната власт кое се темели на постари документи од тој вид, најнапред како “The English Bill of Rights” од 1689 година.²⁸

Со текот на времето и историските случувања декларацијата од Вирџинија влијаела на многубројни слични документи меѓу кои најпозната е “The French Revolution's Declaration of the Rights of Man and of the Citizen” од 1789 година. После Втората Светска војна во 1948 година, ООН ја носат “Општата декларација за правата на човекот”.²⁹

Детскиот труд во светот е следен: 211 милиони деца од 5 – 14 години се економски активни, 111.3 милиони (52%) работат во услови ризични по нивното здравје, Светската здравствена организација нема податоци за Европа, додека според проценка на МОТ нема земја без ваков проблем, 2.5 милиони деца во развиените земји и 2.5 милиони во земјите во транзиција. Во Молдавија-37.1%, Албанија-31.7%, БиХ-17.7%, Португалиј- 3%.³⁰

Главни подрачја на работа за децата во земјите во развој каде што постои висок ризик се: рударството, градежништвото, текстилната индустрија, изработката на килими, играчки, преработка на месо, метална индустрија, работа на докови, угостителство, забава и др.

²⁸http://en.wikipedia.org/wiki/Virginia_Declaration_of_Rights 30.октомври, 2008

²⁹<http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src2.htm> 30. октомври, 2008

³⁰Податоци од Светска Здравствена организација за 2004 година за одделни студии.

I Социјалноздравствени аспекти на детскиот труд

1.1. Положбата на детскиот труд во Република Македонија

Иако во Република Македонија основното и средното образование се задолжителни за сите граѓани, сепак над 18.500 деца не се вклучени во редовниот систем на образование, а најмалку 2000 деца го поминуваат своето детство на улица, живејќи под ведро небо и без родителска грижа чии труд се злоупотребува.³¹

Најчесто овие деца се и жртви на злоупотреба на детскиот труд. Во светот има приближно 246 милиони деца, на возраст од 5-17 години чиј труд се злоупотребува. Од таа бројка околу 186 милиони се деца под 15 години.³²

Поразувачки е фактот дека мнозинството, односно 110 милиони се деца под 12 години кои работат со полно работно време и најчесто во лоши работни услови. Злоупотребата на детскиот труд подразбира работа на деца кои се под возраста одредена со закон.

Но напоменуваме дека, злоупотреба на детски труд не значи само физичка работа, туку и комерцијална и сексуална злоупотреба

³¹Office of the High Commissioner for Human Rights. The Convention on the Rights of the Child, Marta Santos Pais, in Manual on Human Rights reporting under six major human rights instruments. Geneva: Office of the High Commissioner for Human Rights, 1997.

³²Pandrich C ed. We HAVE rights okay: children's views on the UN Convention on the Rights of the Child. London: Save the Children, 1999.

(детска проституција и порнографија), трговија со деца, деца војници. Како и секоја година така и оваа, Меѓународниот ден против злоупотреба на детскиот труд се обележува насекаде низ светот со активности чија цел е да ја подигнат свеста кај луѓето за глобалниот проблем на злоупотреба на детскиот труд и потребата за креирање и спроведување политики и активности за борба против искористувањето на детскиот труд.

Оваа година темата на Меѓународниот ден е „Образованието-одговор на детскиот труд“. Препораките се однесуваат на: образование на сите деца за минимумот на возраста за вработување (15 години според Законот за работни односи член 18, и за потешките работи 18 години).

1.2. Социјални аспекти на детскиот труд

Стратегии за образованието кое се однесуваат на детскиот труд преку обезбедување соодветна, квалитетна едукација и тренинг за вештините;

образованието да промовира свесност за потребата од заштита од злоупотреба на детскиот труд. Овие цели не можат да се остварат доколку не се разрешат факторите кои ја генерираат злоупотребата на детскиот труд. Детскиот труд е тесно поврзан со сиромаштијата. Многу сиромашни семејства не се во состојба да ја платат школарината или другите училишни трошоци. Семејните примања може да зависат од придонесувањето на детето што работи, поради тоа што повеќе внимание се обрнува на работата на детето, отколку на образованието. Кога семејството треба да избере меѓу машкото или женското дете кое ќе го испрати на понатамошно школување, многу често изборот паѓа на момчето. Токму затоа најважните чекори кои се потребни да се превземат се: обезбедување на бесплатно задолжително образование, рушење на бариерите за вклучување на женските деца во образовниот процес, обезбедување пристап на децата до училиште и безбедна и квалитетна средина за образование; обезбедување соодветни тренирани и професионални

наставници и зајакнување на законите за детскиот труд, едукација во правец на почитување на меѓународните стандарди; борба против сиромаштијата и создавање работни места за возрасните зголемување на јавната свест за борба против искористувањето на детскиот труд и обезбедување дополнителна настава за деца и млади кои го пропуштиле редовното образование.³³

Нагласуваме дека Конвенцијата за заштита на правата на детето и конвенцијата која се однесува на забраната на најлошите видови детски труд ја обврзуваат Република Македонија да ги заштити децата од сите облици: насилство, злоупотреба и запоставување од страна на нивните родители или било кој друг што се грижи за нив. Државата треба да ги заштити децата од работа која е опасна или која може да им наштети на нивното здравје.(член 19, 32 и 36 од Конвенцијата за правата на детето). Децата, воедно, имаат право и на достоинствен живот и бесплатно образование. (член 27, 28 од Конвенцијата за правата на детето). Исто така, членот 1 од Конвенцијата за забрана на најлошите форми на детски труд ја обврзува Република Македонија да преземе итни и корисни мерки за да обезбеди забрана и елиминирање на најлошите форми на детски труд. Во членот 3 од оваа конвенција се наведува точно дека најлоши форми на детскиот труд се однесуваат на сите видови ропство, продавањето и трговијата со деца, присилна и принудна работа, употреба, посредување или понуда на дете за проституција, за производство на порнографија; употреба, посредување или понуда на дете за противзаконска дејност, посебно за производство и трговија со дрога; работа која по својата природа или околности во кои е извршена им штети на здравјето, сигурноста и моралот на децата.

³³Wheeler R.Children' rights. Arch. Dis. Child. 2005;90:174-5.

II. Меѓународни конвенции за ефективно укинување на детскиот труд

2.1.КОНВЕНЦИЈА ЗА МИНИМАЛНА ВОЗРАСТ, 1973, (БР.138)

Генералната конференција на Меѓународната организација на трудот, свикана во Женева од страна на Управниот орган на Меѓународната канцеларија на трудот, се состана на својата Педесет и осма седница на 6 Јуни 1973 година и одлучи да усвои одредени предлози кои што се однесуваат на минималната возраст за стапување во работен однос, што е четврта точка на дневниот ред на Седницата, имајќи ги во предвид одредбите на Конвенцијата за минимална возраст (индустрија) од 1919 година, Конвенцијата за минимална возраст (морепловството) од 1920 година, Конвенција за минимална возраст (земјоделството) од 1921 година, Конвенција за минимална возраст (магацински работници и ложачи) од 1921 година, Конвенција за минимална возраст (неиндустриски вработувања) од 1932 година, Конвенција за минимална возраст (морепловство), (ревидирана) од 1936 година., Конвенција за минимална возраст (индустрија), (ревидирана) од 1937 година, Конвенцијата за минимална возраст (неиндустриски вработувања), (ревидирана) од 1937 година, Конвенцијата за минимална возраст (риболов) од 1959 година и Конвенцијата за минимална возраст (подземна работа) од 1965 година и сметајќи дека време за воспоставување на еден општ инструмент за оваа тема, кој постепено ќе ги замени постоечките инструменти кои што се применуваат за одредени економски сектори, а со цел целосно укинување на детскиот труд, одлучи овие предлози да добијат форма на меѓународна конвенција и на дваесет и шести јуни, илјада деветстотини седумдесет и трета година ја донесе следнава Конвенција, која може да се нарече Конвенција за минималната возраст од 1973 година.

2.2. КОНВЕНЦИЈА ЗА НАЈЛОШИТЕ ФОРМИ НА ДЕТСКИОТ ТРУД, 1999, (БР. 182)

Генералната конференција на Меѓународната организација на трудот, свикана во Женева од страна на Управниот орган на Меѓународната канцеларија на трудот, се состана на својата 87 Седница на 1-ви јуни 1999 година, имајќи ја во предвид потребата да усвои нови инструменти за забрана и елиминација на најлошите форми на детски труд, како главен приоритет за национална и меѓународна акција, вклучувајќи меѓународна соработка и помош, како дополнување на Конвенцијата и Препорака така и се однесуваат на минималната возраст за вработување од 1973 година, кои остануваат основни инструменти во областа на детскиот труд, сметајќи дека ефикасното елиминирање на најлошите форми на детски труд бара моментална и сеопфатна акција, имајќи ја во предвид важноста на бесплатното основно образование и потребата за отстранување на засегнатите деца од такви видови на работа и нивно обезбедување со рехабилитација и социјално интегрирање, решавајќи ги истовремено потребите на нивните семејства, повикувајќи се на резолуцијата која се однесувана елиминација на детскиот труд усвоена од Меѓународната конференција на трудот на нејзината 83 седница во 1996 година, признавајќи дека детскиот труд во голема мерка е предизвикан од сиромаштија и дека долгорочното решение лежи во постојан економски раст кој води кон општествен напредок, посебно до намалување на сиромаштијата и универзално образование, повикувајќи се на Конвенцијата за правата на детето усвоена од Генералното собрание на Обединетите нации на 20 ноември 1989 година, повикувајќи се на Декларацијата на Меѓународната организација за труд за фундаменталните принципи и права при работа и нејзино следење, усвоени од Меѓународната конференција на трудот на нејзината 86 Седница во 1998 година, и прифаќајќи дека некои од најлошите форми на детскиот труд се опфатени со други меѓународни инструменти, посебно со Конвенцијата за принудната работа од 1930 година и

дополнителната Конвенција на Обединетите нации за укинување на ропството, трговијата со робови и институциите и практиките слични на ропството од 1956 година, одлучи да усвои одредени предлози во однос на детскиот труд, што е четврта точка на дневниот ред на Седницата, одлучи овие предлози да добијат форма на меѓународна конвенција и на 17.07.1999 година, ја донесе следнава конвенција, која може да се нарече Конвенција за најлошите форми на детскиот труд од 1999 година.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Иако правата на човекот подразбираат каде и како е можно и смислено да се остваруваат, за правата на детето веќе одамна им е воочена потреба да се спроведуваат неговите посебни права со оглед на специфичностите и положбата што ја има детето во заедницата.

Во 1924 година е донесена Женевската декларација за правата на детето, а во 1959 година е донесена Декларација за правата на детето. Останатите меѓународни и национални документи се посветени за правата на детето. За јавно – здравствените работници од посебна важност е “Отавската Декларација за права на детето на здравствена заштита”³⁴

Она што е ново во Конвенцијата за правата на детето е препознавањето на детето како субјект на правото, и факт е дека правата на детето се одговорност на возрасните да ја осигураат нивната примена, т.е. дека е нужно целосно да се согледаат сите права на детето во еден меѓусебен однос.³⁵

Може да се каже дека конвенциите пружаат холистички пристап на правата на детето. Детето има многу ограничувања во

³⁴World Medical Association Declaration of Ottawa on the Rights of the Child to Health Care, Adopted by the 50th World Medical Assembly Ottawa, Canada, October 1998.

³⁵Lansdown G. Implementing children's rights and health. Arch. Dis. Child. 2000; pg. 83:286-8

споредба со една возрасна личност кои произлегуваат од физичка, психичка и социјална незрелост, т.е. помала или поголема зависност од родителите, или од другите повозрасни членови на општеството. Во контекстот на прифатените права на детето, тоа лично не ги застапува и не ги брани своите човекови права, туку, тоа во негово име го чинат возрасните членови на неговото семејство.

Во светот во кој преовладува моќта и силата, и кои за жал ги покажуваат се поголемите општествени разлики и раслојувања во рамките на неолибералниот капитализам и глобализација на правата на слабите, најнапред на децата, но, и на старите, инвалидите и националните малцинства, добиваат се поголемо значење.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- 1) Децата пред се, UNICEF.
- 2) Gjurić G. Prava djeteta-30 godina Deklaracije o pravima djeteta. 119-25. Pedijatrijadas, ur. Gjurić G. iSabol Z. Zagreb, 1989
- 3) http://en.wikipedia.org/wiki/Virginia_Declaration_of_Rights 30. октомври, 2008

- 4) <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src2.htm> 30. октомври, 2008
- 5) Податоци од Светска Здравствена организација за 2004 година за одделни студии.
- 6) Office of the High Commissioner for Human Rights. The Convention on the Rights of the Child, Marta Santos Pais, in Manual on Human Rights reporting under six major human rights instruments. Geneva: Office of the High Commissioner for Human Rights, 1997.
- 7) Pandrich C ed. We HAVE rights okay: children's views on the UN Convention on the Rights of the Child. London: Save the Children, 1999.
- 8) Wheeler R. Children' rights. Arch. Dis. Child. 2005;90:174-5
- 9) Lansdown G. Implementing children's rights and health. Arch. Dis. Child. 2000; pg. 83:286-8
- 10) World Medical Association Declaration of Ottawa on the Rights of the Child to Health Care, Adopted by the 50th World Medical Assembly Ottawa, Canada, October 1998.

ПРАВНИ ПРОПИСИ

- 1) **Конвенција за минимална возраст, од 1973, (БР.138);**
- 2) **Конвенција за најлошите форми на детскиот труд, од 1999, (БР. 182).**

КОНТРОЛА НАД АДМИНИСТРАЦИЈАТА

Доц. д-р Дејан Витански

Апстракт

Контролата треба да претставува главна алка на административниот синџир, што ќе оневозможи управата да скршнува од нејзината нормативно проектирана траекторија на ентитет, кој треба да обезбедува ефикасно и ефективно остварување на граѓанските права, обврски и интереси.

Со ползувањето на контролните алатки ќе се детектираат грешките и злоупотребите на административците, но и ќе се воспостават патокази за зголемување на нивната продуктивност.

Преку дијагностицирање, превенирање и санкционирање на дисфункционалните административни практики, контролниот инструментариум ќе даде силен импакт во креирањето на еден професионален, дебиروقратизиран и сервисно ориентиран административен систем.

Клучни зборови: контрола, администрација, превенција, санкција

Abstract

The control is a major link in the administrative chain, that disables the management to deviate from its projected trajectory of normative entity which should provide efficient and effective exercise of civil rights, obligations and interests.

Control should be used as an effective tool that will help in detecting administrative errors as well as a roadmap for increasing their productivity.

By diagnosing, preventing and sanctioning abnormal administrative practices, control instruments will give a strong impact in creating a professional, de-bureaucratized and service-oriented administration system.

Key words: control, administration, prevention, sanction

ПОИМ И ОБЛИЦИ НА КОНТРОЛА

Во правната теорија, термините контрола и надзор можат да се сфатат како синоними за означување на иста дејност која се состои во следење, проверка и оценка на дејност, акти и однесување со цел да се обезбеди нивна целосна материјална и формална законитост (Гризо, Н, Гелевски, С, Давитковски, Б, Павловска-Данева, А, Административно право, Скопје, 2008, стр.353).

Контролата претставува активност на перманентно следење на реализацијата на поставените работни задачи и споредување на остварените резултати со првично проектираната цел, со можност за корективно интервенирање во случај на отстапување од претходно воспоставените правила.

Контролата, од една страна, значи споредување на воспоставената состојба на работите со очекуваната, т.е. со когнитивно претпоставената, односно со прескриптивно или нормативно бараната состојба, додека, од друга страна, контролата е механизам кој врши пресудно влијание на некои појави или процеси, во насока на нивно делотворно усмерување.

Според тоа, една од компонентите на контролата над администрацијата, значи проверување дали администрацијата делува во склад со политичките, техничките или правните критериуми поставени како водилки за нејзиното работење, а другата компонента овозможува легитимните носители на надзорните овластувања значително да влијаат на администрацијата и да ја насочат кон продуктивно остварување на поставените цели и задачи (Pusić E., Nauka o upravi, Zagreb, 1993, str. 98).

Според Анри Фејол, контролата е една од алките на административниот синџир. „Да се контролира значи да се утврди дали работните операции се извршуваат сообразно со прифатениот план, дадените заповеди и воспоставените начела. Контролата споредува, анализира, критикува, го

стимулира планирањето, ја поедноставува и јакне организацијата, ја подобрува успешноста на раководењето“ (цит. по Витански, Д, Јавна администрација-состојби, проблеми и предизвици, 2012, стр. 137).

Контролата е процес на собирање и анализа на информации, чија цел е континуирано подобрување на ефективноста и ефикасноста на административните служби. Таа се користи за да се обезбеди одговорност кај вработените за користените ресурси и за резултатите што ги произведуваат (Одговорна власт, Иницијативи за квалитет на услугите, ОЕЦД (превод), Скопје, 2003, стр. 174-175).

Постојат повеќе облици на контрола над административните организации:

- контрола над резултатите на работа, која врши споредување на тоа дали постигнатите резултати или ефекти соодветствуваат со однапред воспоставените цели;
- контрола над начинот на работа, која анализира дали применетата методологија во работата кореспондира со методите кои биле пропишани;
- општа контрола, кога низ надзорната призма се опсервираат сите аспекти на некоја административна дејност, и специјална контрола, кога надзорот е фокусиран само на некои фази или сегменти од одредена административна работа;
- внатрешна и надворешна контрола, во зависност од тоа дали субјектите кои ја вршат контролата се од самиот орган или пак надвор од составот на административниот систем, како на пример, политичка контрола, судска контрола, контрола од страна на специјализирани стручни организации кои се надвор од рамките на администрацијата итн;
- претходна контрола, кога административната дејност се надгледува во претходните фази (нацрт, предлог и сл.) односно кога акцентот е ставен на елементите кои претходат на донесувањето на формалната одлука, и дополнителна контрола, кога надзорниот процес се покренува во подоцнежна фаза, односно после донесувањето на некоја формална одлука;
- контрола на актите, кога предмет на надзор се актите кои ги донесува административниот орган;
- контрола на законитоста, која значи проверување дали при преземањето на дејствијата и при донесувањето на одлуките е запазена законски определената процедура и дали содржината на административните дејства и на актите кореспондира со законот;

- контрола на целисходноста, која значи проверка дали органот при користењето на дискреционите овластувања се движел во границите на овластувањата и одлуките ги носел во согласност со целта заради која му се дадени таквите овластувања;

- контрола на ефикасноста и економичноста, која врши споредба на постигнатите резултати со вложените ресурси, човечки, материјални, технички и сл, односно утврдува дали постои оптимален сооднос помеѓу вложените средства и постигнатите ефекти.

Една од најчесто застапуваните поделби на контролата е онаа која неа ја класифицира на политичка и на правна.

„ Политичката контрола е контрола на владата од страна на парламентот и на јавноста. Администрацијата не подлежи на непосредна парламентарна политичка контрола. Политичката контрола, првенствено, е насочена кон преиспитување на остварувањето на политичките цели. Меѓутоа, посредно таа исто така испитува дали и како администрацијата ги исполнува своите задачи. Грешките на администрацијата се ставаат на товарот на владата“ (Mattern, K, H, Allgemeine Verwaltungslehre, Regensburg, Walhallau. Praetoria Verlag, 1982, стр. 136, цит по Pusić E., Nauka o upravi, Zagreb, 1993, стр. 99).

Еден од поефикасните облици на контрола над управата од страна на парламентот се спроведува преку одобрувањето финансиски ресурси, кои се неопходни за функционирање на административните органи. Имено, парламентот го усвојува највисокиот финансиски акт – буџетот („моќта на кесето“) и од пооделните ставки проектирани во овој документ зависи финансирањето на одделните органи на администрацијата (Гризо, Н, Давитковски, Б, Наука за управата, Скопје, 1994, стр.195).

Законодавниот дом спроведува контрола на администрацијата и преку истражувања. Пратеничките прашања претставуваат наједноставна форма на истражување. Сите парламентарни системи на законодавците им даваат можност да им поставуваат прашања на министрите. Тие прашања може да се однесуваат на политичките одлуки на министерот, но и на администрацијата во министерството. Ова особено важи за вестминстерскиот систем, во кој министерот се смета за политички одговорен за сето она што се случува во неговиот ресор, дури и за однесувањето на пониските чиновници. Пратеничките прашања може да доведат до објавување информации, да ја посрамат владата и да ја алармираат „внимателната јавност“ во поглед на тековните проблеми на

администрацијата. Сепак, тие ретко предизвикуваат движења во насока на распуштање на некој член на извршната власт или на владата во целина. Најчестата форма на законодавни истражувања е онаа што ја спроведуваат комисиите. Притоа, функционалната специјализација на комисиите и нивната понатамошна супспецијализација во поткомисии овозможува екстензивно и висококвалитетно истражување (Б, Г, Питерс, Политика на бирократијата, Компаративен вовед во јавната администрација, Скопје, 2009, стр.350).

Правната контрола над администрацијата може да биде:

- административна контрола што ја остварува самата администрација, и тоа: 1) внатрешна административна и 2) надворешна административна. Во внатрешна административна контрола на управата спаѓаат:

а) инстанционата контрола, т.е контрола на работата и одлуките на понискиот орган од страна на повисокиот административен орган врз основа на вложена жалба од незадоволниот клиент. Значи, инстанционата контрола, по правило се врши врз основа на поднесена жалба во која е изразено незадоволството на странката од одреден конкретен управен акт;

и
б) службен надзор, т.е. контрола на работата и одлуките на понискиот орган од страна на повисокиот орган, кој има не само право, туку и должност да ја контролира работата на понискиот управен орган.

Меѓутоа, ваквата административна контрола внатре во рамките на управната организација, не дава сигурни гаранции за обезбедување на начелото на законитост на административните акти. Таа е недоволна и несигурна во обезбедувањето целосна и вистинска заштита на граѓанските права и слободи од неправилните акти и дејства на административните органи. Впрочем, во управната хиерархија, пониските органи работат според упатства на повисоките органи, па контролата од страна на повисоките административни органи не може да се квалификува како контрола во вистинска смисла на зборот.

Основно правило при надзорот врз административните органи, е дека повисокиот орган на државната администрација врши надзор врз понискиот орган. На пример:

1. над министерството, надзор врши Владата на РМ;
2. над орган во состав –министерството во чиј состав се наоѓа органот;
3. над административна организација –надлежното ресорно министерство за работите од надлежност на организацијата;

4. над органите на локалната самоуправа – Министерството за локална самоуправа

Во рамките на правната контрола над администрацијата влегува и судската контрола која може да биде: 1) општа судска контрола на законитоста на работата и одлуките на администрацијата од страна на редовните судови, 2) судска контрола на законитоста на административните акти од страна на управните судови во управно-судска постапка (управен и управно-сметководен спор), 3) посебна судска заштита на уставно загарантираните права и слободи и 4) уставно-судска заштита.

Најпосле постои посебна правна контрола над администрацијата, што ја остваруваат институции, како: 1) јавното обвинителство врз основа на процесните овластувања да поведува соодветни постапки и 2) омбудсманот, кој врши контрола на управата, во својство на заштитник на правата и слободите на граѓаните (Љиљик, С, Управно право, Београд, 1995, стр. 411-412).

Во надворешна контрола над управата спаѓаат:

- контролата над владата, односно нејзините членови (премиерот и министрите) што ја врши парламентот и која може да доведе до нивна политичка одговорност;
- судската контрола, која може да биде спроведена од редовни судови или од страна на посебни специјализирани управни судови;
- контролата од страна на јавноста, пред се, преку изразување на нејзините ставови, мислења и забелешки преку средствата за информирање; и
- контролата над администрацијата што ја врши омбудсманот, со цел заштита на правата на граѓаните.

СУДСКА КОНТРОЛА

Едно од есенцијалните начела на правната држава е и подведувањето на управата под правниот поредок. Во функција на тоа е институцијата управен спор.

Првите никулци на управниот спор, како облик на судска контрола врз законитоста на административните акти се појавиле со воспоставувањето на контурите на правната држава. Еден од основните атрибути што го сочинуваат битието на правната држава е

принципот на законитост на административните акти и дејства. Голем дел од дејноста што ја врши администрацијата во основа е правна. Притоа, доколку ваквата дејност не биде експлицитно правно регулирана и контролирана, постои потенцијална опасност од прекршување на начелото на законитост, а тоа би генерирало и разнишување на фундаментите на правната држава.

Судовите се посебно стручни и компетентни органи, кои можат ефективно да ја оценуваат правната димензија на административната дејност, односно законитоста на конкретните административни акти.

„Со помош на судската контрола се одбегнува јавната (управна) власт да биде во исто време во едно лице и судија и странка. Имено, ако судот е арбитер, тогаш имаме постапка во која управната (јавна) власт и приватната странка се спорат на еднаква нога како две сосема рамноправни странки, пришто доаѓа до полна манифестација на идејата за правна држава“ (Гелевски, С, Судска контрола над управни акти, Зборник на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, 2010, стр.149).

Во светот се издиференцирани два система на судска контрола над административните акти, и тоа: англосаксонски систем и континентално-европски систем. Во земјите во кои доминира англосаксонскиот систем, надлежни за решавање на управните спорови се редовните судови, додека, пак, во земјите во кои е етаблиран европско-континенталниот модел, контролата над управата ја вршат посебни специјализирани управни судови, чија единствена задача е правната контрола над административните акти.

Судската контрола над работата на администрацијата ќе се ефектиура во вистинска смисла на зборот доколку постои посебен специјализиран орган (Управен суд) надвор од пазувите на управата, кој мериторно ќе ги решава споровите околу законитоста на конкретните административни акти. Вака востановениот концепт на управно судство потполно соодветствува со начелото за поделба на власта, затоа што тоа е дел од управната власт (се разбира, независно), па контролата над управата не ја вршат редовните судови, туку таа е во рацете на независно управно судство, како дел на управната власт. Управни судови кои се функционално издвоени од судската власт има во Франција, Германија, Шведска,

Италија, Финска, Турција, Грција. Во Република Македонија, пак, согласно членовите 22 и 25 од Законот за судовите и членовите 2, 4, и 8, од Законот за изменување и дополнување на Законот за судовите од ноември 2010 година, Управниот суд и Вишиот управен суд се специјализирани судови во рамките на единствениот судски систем (судската власт) на Република Македонија (Закон за судовите, „Службен весник на РМ“ бр.58/06 и Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите „Службен весник на РМ“ бр.150).

Основната задача на судската контрола е да обезбеди заштита на правата на клиентите (граѓаните и правните субјекти) или на државните службеници во однос на администрацијата (Поповиќ, С, Марковиќ, Б, Хрњаз, Р, Кузмановиќ, Р, Основи науке о управљању, Београд, 1984, стр. 369).

Со Законот за судовите и со Законот за управните спорови донесени во мај 2006 година, како и со Законот за изменување и дополнувањата на Законот за судовите и Законот за изменување и дополнување на Законот за управните спорови донесени во ноември 2010 година, во Македонија се воспоставија темелите на специјализирано управно судство, односно се конституираа Управен суд како посебен ентитет, кој е надлежен за одлучување во прв степен во управните спорови за законитоста на актите на органите на државната управа, Владата, други државни органи, општините и градот Скопје, организации утврдени со закон и на правни и други лица во вршење јавни овластувања, кога решаваат за правата и обврските во поединечни управни работи, како и за актите донесени во прекршочна постапка (Закон за управни спорови, Службен весник на РМ бр. 62//06) и Виш управен суд како суд надлежан за одлучување по жалбите против одлуките на Управниот суд.

Еден од аргументите за установавање посебно управно судство беше и неефикасноста на претходно надлежниот Врховен суд во решавањето на управно-правните предмети во управните спорови, неблагоприятното одлучување по предметите од управната материја, бавните и скапи управно-судски постапки и сл. Во прилог на формирање посебен управен суд (а потоа и Виш управен суд) се

наведуваше и потребата од потесна специјализација на судиите, кои на тој начин би можеле подобро да го разберат духот и битието на управниот феномен, односно подлабински и поопсежно да навлегуваат во срцевината на институтите од управно-правната област (Витански, Д, Јавна администрација, состојби, проблеми и предизвици, 2012, стр. 153-154).

За еден акт да биде предмет на управно-судска контрола, треба да ги поседува следниве атрибути:

- да е правен акт;
- да е конкретен акт со кој се решава за поединечни права и обврски;
- да има авторитативен карактер, односно да претставува акт донесен при вршење (спроведување) на определена власт;
- да е донесен од страна на државен орган;
- да е конечен акт, односно против него да не може да се вложи жалба бидејќи не постои повисок орган од доносителот на актот.

За поведување на управно-судската контрола исклучиво важи странечката максима, што значи дека без тужба поднесена од страна на овластена странка, судот не може по службена должност да го поведе управниот спор.

Управниот акт може да се побива поради грешки од материјално-правна природа и грешки од формално-правна природа:

- ако во актот воопшто не е применет законот или друг врз основа на закон донесен пропис;
- ако се работи за погрешна интерпретација и неправилна примена на материјално-правниот пропис во конкретниот управно-правен однос;
- ако актот е донесен од страна на стварно или месно ненадлежен орган;
- ако во постапката која му претходела на донесувањето на актот, не се почитувале правилата на постапување, односно ако фактичката состојба не била правилно утврдена или ако од утврдените факти е изведен неправилен заклучок во поглед на фактичката состојба.

Во зависност од овластувањето кое го има судот при решавањето на управниот спор, се разликуваат два вида на управни спорови.

На првиот вид му припаѓаат спорите за законитоста на управните акти, во кои судот ја оценува само законитоста на конкретен управен акт, при што ако утврди дека тој е незаконит, ќе го поништи и во тој случај органот чие решение е поништено треба да донесе нов управен акт во согласност со правното сфаќање и забелешките на судот. Со овој спор не се решава за целисходноста на управниот акт, туку само за неговата законитост (на пример, може да се испитува дали постапката ја водел надлежен орган, дали се почитувани правилата на постапување, формата на актот, границите на овластувањето, дали дискреционото овластување е користено во согласност со целта заради која е дадено и сл.). Значи, кај овој управен спор, судот по правило има само касаторни овластувања. Тоа значи, ако ја уважи тужбата, тој може само да го поништи управниот акт, но не може да го менува или преиначува. Со пресудата што ќе ја донесе, во ваков управен спор, судот одлучува само за законитоста, а не и за правото на странката што е предмет на управниот спор. За тоа право решава тужениот орган во извршувањето на судската пресуда со донесување нов управен акт;

На вториот вид му припаѓаат спорите на полна јурисдикција, во кои судот покрај оценката на законитоста на управниот акт, е овластен да го реши и самиот управен предмет. Значи, во овие спорови судот не само што го поништува управниот акт ако утврди дека е незаконит, туку со пресуда мериторно го решава и управниот предмет, односно одлучува за правата, должностите или интересите во конкретниот случај, при што неговата одлука претставува супституција за поништеното решение.

Република Македонија веќе неколку години го практикува европско-континенталниот модел на судска контрола. Но досегашната практика, всушност, покажува дека се уште не сме ги почувствувале бенефициите на овој модел, односно дека и натаму изостанува ефикасната заштита на граѓаните од поединечните акти на администрацијата. Во контекст на ова, на пример, во текот на 2009 година, во Управниот суд биле оформени 9043 нови

предмети по различни основи, при што, имајќи ги предвид и 9154-те нерешени предмети од претходната извештајна година, вкупно во работа на судот биле вклучени 18197 предмети, од кои 7857 биле решени, а 10340 останале нерешени. Во 2010 година биле оформени 9792 нови предмети по различни основи, така што, имајќи ги предвид и 10340-те нерешени предмети од минатата извештајна година, вкупно во работа во судот имало 20132 предмети, од кои 6322 биле решени, а нерешени останале 13810 предмети. Од горенаведените податоци, може да се констатира голема бројка на нерешени предмети и неминовно да се донесе заклучокот дека се уште продолжува да егзистира практиката на бавна заштита на правата, правните интереси и слободите на граѓаните, а со тоа се доведува во прашање и одлучувањето во разумен рок (Витански, Д, Јавна администрација - состојби, проблеми и предизвици, 2012, стр. 154).

КОНТРОЛА НАД УПРАВАТА ОД СТРАНА НА ОМБУДСМАНОТ

Омбудсманот е независен и непристрасен функционер на законодавното тело, кој врши надзор над управата, ги испитува жалбите на граѓаните насочени кон административната неправда и лошата управа; овластен е да ги истражува, критикува и обелоденува, но не и да ги поништува актите на управата. Значи, овој поим означува личност избрана од парламентот, како негов претставник, чија задача е да биде супервизор на активностите на државните и на локалните власти, со цел да обезбеди правилно извршување на нивните обврски и облигации *vis-à-vis* граѓаните, како и целосно почитување на законите и на другите прописи во државата.

„Есенцијата на институцијата омбудсман се сведува на нејзината иманентна подобност да ги пробива маѓепсаните бирократски кругови и непробојните, авторитативни, административни системи да ги направи транспарентни, т.е достапни на парламентарната контрола и на општата јавност“ (Н.W.R.Wade, Administrative law, Oxford, 1982, стр.76, наведено според Љиљкиќ, С, Управно право, Београд, 1995, стр.483).

Суштината на омбудсманот се отсликува низ неколку негови карактеристики.

Прво, тој е орган на парламентот, на кого му е доверено правото на надзор над работата на егзекутивата (извршната власт). Поради тоа што парламентот не може сам успешно да ја извршува надзорната функција во сите случаи, кои за граѓаните се од есенцијално значење, бидејќи станува збор за заштита и остварување на нивните уставни и законски права, поефикасно и попродуктивно е таа задача во името на парламентот да ја извршува омбудсманот.

Второ, омбудсманот не е супститут на постојните правни средства за заштита на правата и слободите на граѓаните, туку комплементарен субјект кој го надополнува и збогатува системот на контролни механизми над работата на органите на администрацијата во контекст на поголема заштита на граѓаните. Меѓутоа, омбудсманот не располага со овластување да ги менува или укинува актите на органите на администрацијата, ниту со право да казнува поради незаконита или неправилна работа, туку може да ги изнесува само своите критички забелешки врзани за аномалиите на актите и постапките на администрацијата и согласно со тоа да бара изрекување на казни санкции за неодговорните и несовесните субјекти; Омбудсманот покрај законитоста на работата на административните органи и на државните службеници, ја оценува и целисходноста на нивната работа, при што низ неговата диоптрија се посматра и (зло) употребата на дискреционите овластувања.

Трето, омбудсманот е орган чие постапување не е врзано со крути и ригидни формалности, како и со материјални издатоци за граѓаните кои сакаат да му се обратат за интервенција во остварувањето и заштитата на нивните права; (Јовиќиќ, М, *Ombudsman hvar zakonitosti i prava građana*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1969, стр.8-9). Омбудсманот е воспоставен како дополнителен или корективен механизам на контрола над управата. Алармот за неговото интервенирање во повеќето случаи, пред се, е неостварената заштита на граѓанските права и покрај искористувањето на сите расположиви правни средства кои постојат во управната и во судската постапка. Значи, акцијата на омбудсманот има супсидијарен карактер, поради тоа што до неа доаѓа откако со користење на сетот на правни средства не е постигната целта, односно не е обезбедена заштита на уставните и законските права на клиентите кога тие се повредени од органите на државната управа.

За да се зацврсти превентивната улога на омбудсманот, во повеќето земји е допуштена можноста тој да дејствува и пред исцрпувањето на сите

правни инструменти, односно и пред искористувањето на сите редовни и вонредни правни средства. Овој исклучок евозможен доколку се работи за мошне сериозни прашања, односно за тешки повреди на граѓанските права поради што треба итно да се интервенира, со цел да се пресретне настапувањето на поголема штета која покасно тешко или воопшто не би можела да се амортизира. Практично, ова значи дека граѓаните може да му се обратат на омбудсманот и пред окончувањето на управната и на судската постапка, со што нив им се дава можност со интервенција на омбудсманот да се спречи настапувањето на штетни последици од очигледно неправилните или неправедните одлуки на административните органи (Милосављевиќ, Б, Омбудсман заштитник права граѓана, Београд, 2001, стр. 89-90).

Под опсервација на омбудсманот треба да потпаѓаат сите облици на лошо вршење на административната дејност, како што се несовесно работење, неажурност, неразумно одолговлекување на постапките, грешки и пропусти во работењето, арбитрарност во одлучувањето, скратување на загарантирани права на клиентите, дискриминација и нееднаков третман на граѓаните поради разни предрасуди, шиканирање, изложување на непотребни трошоци, нељубезност и сите други форми на нефер однесување кои не кореспондираат со стандардите за добра администрација. Омбудсманот не се интересира само за повредите на правата и слободите кои се предизвикани со погрешна примена на законите и другите прописи, туку во неговиот фокус се и повредите кои се резултат на нецелисходно, неадекватно и нееднакво применување на правните прописи. Омбудсманот може да интервенира и кога законот е коректно применет, ако смета дека се работи за „фаличен“ закон чија есенција не е во согласност со духот и зборот на Уставот, односно несоодветствува со правата и слободите на граѓаните пропишани во највисокиот правен акт. Според тоа, омбудсманот е овластен да навлегува и во сферата на легитимноста, а не само на легалноста на административната работа. Исто така, во агендата на неговиот професионален ангажман спаѓаат и прашањата на ефикасноста, ефективноста и економичноста на административната работа, професионалноста на вработените во администрацијата и сл. (*ibid*, стр. 72).

Функциите на институцијата омбудсман содржат повеќе компоненти. Една од најзначајните е воспитната компонента, која го поттикнува воздржувањето на органите на администрацијата и нивните службеници од

повреди на законот и пропишаните административни стандарди. Суштината на воспитната функција се состои во тоа што државните службеници, знаејќи дека нивното работење перманентно е под лупата на посебен специјализиран контролор, ќе настојуваат да постапуваат одговорно и совесно, за да го избегнат неговото јавно критичко жигосување.

Функцијата на омбудсманот има и позитивна психолошка димензија, зашто и во случај кога жалбата ќе биде одбиена, жалителот може да почувствува извесна доза на задоволство поради фактот што некој го сослушал, му посветил потребно внимание и се ангажирал со целиот свој капацитет да му излезе во пресрет на неговите проблеми. Оваа психолошка компонента, всушност, доведува до хуманизација на односите меѓу администрацијата и граѓаните и до уривање на бариерите помеѓу нив (Павловска-Данева, А, Омбудсман, Скопје, 2000, стр.36-37).

Омбудсманот треба проактивно да го користи правото на инспекција, односно овластувањето во секое време, со или без посебен повод да врши инспекциски надзор над работата и постапувањето над органите и службите кои спаѓаат во неговиот делокруг. Доколку констатира повреда на некое уставно или законско право на граѓаните, тој може: да предложи органот, односно организацијата, повторно да спроведе одредена постапка, согласно со законот; да поднесе барање до надлежниот орган за поведување управен спор; да поднесе барање до органот за привремено запирање од извршување на актот; да предложи поведување дисциплинска постапка против службеното лице на органот; да поднесе барање до надлежниот јавен обвинител за поведување постапка заради утврдување на прекршочна или кривична одговорност; да им даде предлози на административните органи за подобрување на нивното работење и однесување со клиентите.

Омбудсманот треба да дава препораки за подобрување на работата на администрацијата; да изнесува мислења за тоа како треба да биде решен конкретен случај; да ги критикува актите и постапките на административните органи, да укажува на нивните аномалии и да бара санкционирање на одговорните за детектираните пропусти или недостатоци; да поднесува предлози до парламентот за измени во законодавството насочени кон подобро функционирање на административниот систем.

Во Република Македонија, Народниот правобранител нормативно е проектиран како независен и самостоен орган, кој ги штити уставните и законските права на граѓаните, кога им се повредени со акти, дејства и пропуштање на дејства од органите на државната управа и од други органи и организации, кои што вршат јавни овластувања. Значи, Народниот правобранител има надлежности и во однос на органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа и јавните установи и служби, но само кога станува збор за заштита на недискриминацијата и соодветната и правична застапеност на припадниците на заедниците во овие органи и институции. Од законската одредба произлегува дека од јурисдикцијата на народниот правобранител е исклучена работата на судовите, на Парламентот и на Владата (член 2 од Закон за Народниот правобранител, „Службен весник на РМ“ бр.60/2003). Меѓутоа, со овој член би требало попрецизно да се определи што точно од работата на органите на управата и организациите кои вршат јавни овластувања, а кои значат повреда на уставните и законските права на граѓаните, спаѓа во надлежност на народниот правобранител. Би требало да се апострофира дека се работи за акти, дејствија и пропуштања на органите и организациите, затоа што најчесто токму со дејствија (на пример, одолговлекување на постапката, шиканирање и малтретирање на граѓаните, неуредно доставување на поднесоците, арбитражност и пристрасност во работењето и сл.) или пропуштања (нерешавање во определен рок) се вршат повреди на човековите права, кои не можат да се напаѓаат со правни средства бидејќи тешко се докажуваат (Павловска-Данева, А, Омбудсман, Скопје, 2000, стр.221).

Народниот правобранител нема законска моќ да менува, укинува или поништува акти на администрацијата, ниту да им суди на несовесните и неодговорни службеници- тој само пружа интервенции во вид на препораки, мислења, предлози и сугестии, кои органите се должни да ги прифатат и да ги преиспитаат своите постапки и акти, во спротивно ќе се соочат со “санкција“ во вид на известување на повисокиот орган, а што е уште пострашно, и со

јавното мислење и осуда од страна на јавноста и медиумите, откако случајот јавно ќе го објави. Мора да се потенцира и потребата во сите членови од Законот за народниот правобранител, заедно со правата, да се вметнат и слободите на граѓаните. Најверојатно, овој пропуст на законодавецот е сторен тргнувајќи од аргументот дека слободите на граѓаните ги штити Уставниот суд на Р.Македонија, но тој се грижи за заштита на слободите во поширока смисла, а не за конкретните, индивидуални слободи на граѓаните кога тие се повредени од страна на органите на државната управа и од организациите со јавни овластувања, а токму за тоа е надлежен народниот правобранител.

ЗАКЛУЧОК

Во поглед на надзорната функција, Собранието на РМ треба да се трансформира од сервилен инструмент на извршната власт во ефективен контролен механизам, кој ќе ги детектира и санкционира административните дисфункционалности и на тој начин да се востолочи како ударна тупаница против незаконитото и неодговорно работење на административниот систем.

Управниот суд, и Вишиот управен суд како специјализирани судови преку авторитативната судска контрола над управните акти треба да претставуваат гаранција за ефикасно остварување на правата, интересите и потребите на граѓаните

Народниот правобранител како носител на омбудсманската контрола над управата треба да се етаблира како дополнителен или корективен механизам на контрола над неа. Тој треба да дава препораки за подобрување на работата на администрацијата; да изнесува мислења за тоа како треба да биде решен конкретен случај; да ги критикува актите и постапките на административните органи, да укажува на нивните

аномалии и да бара санкционирање на одговорните за детектираните пропусти или недостатоци.

Клиентите (граѓаните и правните субјекти) секојдневно се исцрпуваат низ комплексните административно-бюрократски лавиринти. Тие се повеќе бараат државата и нејзините институции да се профилираат како сервисни механизми во ефектуирањето и заштитата на нивните права, потреби и интереси. Во овој контекст, Собранието на Република Македонија, Управниот суд, Вишиот управен суд, и Народниот правобранител треба да одиграат фундаментална улога, односно да бидат катализатори во ресетирањето на менталната матрица на административците, со цел тие да ја доловат суштината на нивното постоење, заради и во интерес на клиентите.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Б, Г, Питерс, Политика на бюрократијата, Компаративен вовед во јавната администрација, Скопје, 2009, стр.350
2. Гелевски, С, Судска контрола над управни акти, Зборник на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, 2010, стр.149
3. Гризо, Н, Гелевски, С, Давитковски, Б, Павловска-Данева, А, Административно право, Скопје, 2008, стр.353
4. Гризо, Н, Давитковски, Б, Наука за управата, Скопје, 1994, стр.195
5. Н.W.R.Wade, Administrative law, Oxford, 1982, стр.76
6. Јовиќиќ, М, Ombudsman ћuvar zakonitosti i prava graђana, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1969, стр.8-9
7. Љиљкиќ, С, Управно право, Београд, 1995, стр. 411-412
8. Милосављевиќ, Б, Омбудсман заштитник права граѓана, Београд, 2001, стр. 72, 89-90
9. Одговорна власт, Иницијативи за квалитет на услугите, ОЕЦД (превод), Скопје, 2003, стр. 174-175
10. Павловска-Данева, А, Омбудсман, Скопје, 2000, стр.36-37

11. Pusić E., Nauka o upravi, Zagreb, 1993, str. 98, 99
12. Поповиќ, С, Марковиќ, Б, Хрњаз, Р, Кузмановиќ, Р, Основи науке о управљању, Београд, 1984, стр. 369
13. Витански, Д, Јавна администрација - состојби, проблеми и предизвици, 2012, стр. 152-154
14. Витански, Д, За институцијата Народен правобранител, Годишник на Правниот факултет-Кичево за 2011 година

ПРАВНИ АКТИ:

- 1.Закон за судовите, „Службен весник на РМ“ бр.58/06
2. Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите, „Службен весник на РМ“ бр.150
- 3.Закон за управните спорови, „Службен весник на РМ“ бр.62/06
- 4.Закон за народниот правобранител, „Службен весник на РМ“ бр.60/03

**УПРАВУВАЊЕ СО ЗАШТИТАТА НА
ЖИВОТНАТА СРЕДИНА**

ПРАВНО-АНАЛИТИЧКИ АСПЕКТИ

НА ЗАКОНОТ ЗА ЖИВОТНА СРЕДИНА -

Маргарита Матлиевска

Апстракт

*“Ја злоупотребуваме животната средина,
бидејќи ја гледаме како нешто што ни припаѓа.
Кога ќе почнеме да ја гледаме како заедница на која и’ припаѓаме,
тогаш, можеби, ќе почнеме да ја користиме со љубов и почит.”³⁶*

За Република Македонија, стратешка цел е добивање статус на полноправна членка на Европската унија. Меѓу другото, тоа подразбира и апроксимација на националното со законодавството на Унијата во сите области, вклучително и областа животна средина. За таа цел, во Македонија се изработи и усвои корпус на “еколошки” закони, од кои, заради својата сеопфатност, се издвојува Законот за животна средина.

Целта на истражувањето во овој труд е да се утврди на кој начин новиот Закон за животна средина, кој го апроксимира делот од законодавството на Унијата познат како хоризонтална легислатива, ги надминува недостатоците на претходниот, Законот за заштита и унапредување на животната средина и природата.

Последователно, предмет на истражување на овој труд е, не само легислативата за заштита на животната средина во Македонија, туку и нејзиното уставно регулирање. Притоа, особен акцент во истражувањето е ставен врз четири теми: третманот на здравата животна средина во Уставот на Државата, недопрецизираноста на поранешниот начин на регулирање на оваа област, хоризонталните директиви на Европската унија кои се

³⁶Анонимен автор.

транспонирани во новиот закон, како и областите на правно регулирање на оваа материја кај кои е најевидентно дека постои разлика меѓу двата закони.

Спроведената анализа води до заклучокот дека новиот Закон за животна средина е дел од регулативата која е во согласност со утврдените меѓународни стандарди во оваа област. Со тоа, Законот за животна средина ја дава основата за интегрирано управување со животната средина и дава правни можности за да се постави оваа сложена проблематика на нови основи.

Клучни зборови: закон, животна средина, директива, Македонија, Европска унија.

ENVIRONMENT PROTECTION MANAGEMENT - LEGAL AND ANALITICAL ASPECTS OF THE LAW ON ENVIRONMENT -

Abstract

"We abuse the environment
because we see it as something that belongs to us.
When we begin to see it as a community to which we belong,
then we may start to use it with love and respect."³⁷

One of the strategic goals of the Republic of Macedonia is getting the status of full membership in the European Union. Among other things, this implies approximation of its national legislation with the EU's one, in all areas, including the field of environment. For this purpose, Macedonia developed and adopted a corpus of "environmental" laws. Due to its complexity, the Law on Environment has to be particularly addressed.

Aim of this Paper research is to determine how the Law on Environment, which approximates the part of the Union's legislation known as "horizontal", exceeds the shortcomings of the previous Law on protection and improvement of the environment and nature.

³⁷ Anonymous author.

Consequently, the object of the research in this Paper is not only the environmental protection legislation in Macedonia, but its constitutional regulation. Moreover, in this research, special emphasis is put on four topics: the treatment of a healthy environment in the state's Constitution, the inaccuracy of the former way of regulating this area (according to the Law on protection and improvement of the environment and nature, 1996), horizontal directives of the European Union which are transposed into the new Law on Environment, 2005, as well as the areas of legal regulation of environment protection where the difference between the two laws is most evident.

The analysis made leads to the conclusion that the new Law on Environment is part of the legislation that is in line with established international standards in this area. Thus, the Law on Environment provides the basis for integrated environmental management and provides legal opportunities to set this complex issue at new foundations.

Keywords: Law, Environment, Directive, Macedonia, European Union.

ВОБЕД

Загадувањето на животната средина, исцрпувањето на природните ресурси, загубата на биолошката разновидност, осиромашувањето на озонската обвивка, климатските промени, со сета своја сериозност се наметнуваат на глобалната сцена. Станува јасно дека, да се зачува животната средина, значи да се зачува животот. Оттука потекнува и стремежот на секоја земја која се декларира како одговорна, да изгради законодавство кое ќе овозможи колку што е можно повисоко ниво на нејзина заштита. Земјите на најразлични начини правно ја регулираат оваа проблематика, а и секоја земја го надградува и дополнува постоечкото законодавство. Што се однесува до легислативата што се однесува на заштита и унапредување на животната средина, Европската унија се јавува како лидер во светски рамки.

Односите со Европската унија, Република Македонија ги започна во октомври 1992 година, со главна цел да стане нејзина земја членка. Владата на Република Македонија ја потврди својата подготвеност за пристапување кон Унијата преку развивање на односите и со поставување на членството во Европската унија како национална цел со највисок

приоритет. Во 1995 година, Македонија воспостави дипломатски односи со Унијата, и во 2001 година беше потпишана Спогодба за стабилизација и асоцијација меѓу Европската унија и Република Македонија³⁸. Во 2004, Владата на Република Македонија ја поднесе апликацијата за членство во Европската унија, по што, во 2005 и' беше даден статус на земја кандидат. Начелото на партнерство беше легализирано со Одлука на Европската унија во 2006 година, кога Советот на ЕУ го усвои Европското партнерство со Република Македонија³⁹. Условот за таквото членство е земјата кандидат да го усогласи својот правен систем со законодавството на Унијата, така наречено *acquis communautaire*, кое ги покрива сите обврски и критериуми на членството во Европската унија. Самиот процес на интегрирање на "европските" закони во националниот правен административен систем се нарекува процес на апроксимација и се состои од три главни компоненти: правна транспозиција на законодавството на Европската унија, практична имплементација на законодавството и контрола на спроведувањето на законодавството⁴⁰.

Во декември 2006 година, Министерството за животна средина и просторно планирање, како надлежно за прашањата од областа на животната средина, усвои нова административна и организациона структура во согласност со поединечните сектори - области во животната средина кои одговараат на обврските што ги наметнува апроксимираното законодавство со цел дефинирање и ефикасно исполнување на новите надлежности и одговорности.

Со цел да се исполнат критериумите за целосно членство, Република Македонија во април 2007 година усвои Национална програма за усвојување на правото на Европската унија (НПАА II). Таа содржи планови за хармонизација на националното законодавство со законодавството на Европската унија, ја содржи неопходната динамика на институционално зајакнување за имплементација на законодавството, потребните ресурси за реализација и Акционен план.

³⁸ www.sep.gov.mk.

³⁹ <http://mk.wikipedia.org/wiki>

⁴⁰ Национална стратегија за апроксимација во животната средина, Министерство за животна средина и просторно планирање, Република Македонија, 2008.

Се смета дека поглавјето кое се однесува на животната средина е едно од најтешките, најобемни и најкомплексни поглавја за имплементација од 33-те поглавја на *acquis communautaire* на Унијата. Во Националната програма за усвојување на правото на ЕУ (НПАА), животната средина е опфатена во Поговјето 27 и е составено од 10 сектори: хоризонтално законодавство, управување со води, квалитет на воздух, управување со отпад, контрола на индустриско загадување и управување со ризик, заштитана природата, шуми, хемикалии, генетски модифицирани организми и бучава.

Во изминатиот период, Македонија усвои неколку политички стратешки документи во повеќе сектори во животната средина, каде владината политика кон подобрување на животната средина е јасно дефинирана (Визија 2008, Национална стратегија за европска интеграција, Национален еколошки акционен план II итн.).

Секако дека главната одговорност за имплементација на законодавството се лоцира кај Министерството за животна средина и просторно планирање, но и другите министерства имаат одговорности во врска со животната средина (Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, Министерството за економија, Министерството за транспорт и врски, Министерството за здравство, Министерството за финансии, Министерството за внатрешни работи итн.).

Статусот на транспонираност на законодавството на Европската унија за животна средина беше утврден врз основа на спроведената правна анализа на недостатоците на претходните закони за различни области во животната средина. Општо, правната транспонираност во различни сектори од животната средина е во различен стадиум, и кај значителен број директиви транспонирањето е во ран стадиум на транспонираност.

Од голема важност е транспонирањето на секторот Хоризонтално законодавство да добие висок приоритет и да напредува, бидејќи законодавството во овој сектор има влијание на повеќето други сектори.

Законот за животна средина припаѓа во секторот Хоризонтално законодавство и затоа, од особена важност е да се согледа нивото на транспонираност со директивите на Унијата. Освен ова, неопходно е да се утврди начинот на кој заштитата и унапредувањето на животната средина е регулирана во Уставот на Република Македонија.

ТРЕТМАН НА ЗАШТИТАТА И УНАПРЕДУВАЊЕТО НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА И ПРИРОДАТА ВО УСТАВОТ

Во Уставот на Република Македонија во Преамбулата⁴¹ стои: "Граѓаните на Република Македонија,...преземајќи ја одговорноста за сегашноста и иднината на нивната татковина,...и одговорни пред идните генерации за зачувување и развој на се' што е вредно.. ". Од ваквата формулација, очигледно е дека во Уставот е нагласена одговорноста која ја имаат сегашните генерации кон идните за да го зачуваат и развиваат се' она што е вредно да се зачува и развива, знаејќи дека *"Твоите наследници ќе ги собираат твоите плодови"*⁴². А што е тоа што е вредно, не само да се зачува, туку и да се развива? Уставот го дава одговорот на ова прашање; имено, во Уставот⁴³ се вели: "Сите природни богатства на Републиката, растителниот и животинскиот свет . . . се добра од општ интерес за Републиката и уживаат посебна заштита". Со ваквата формулација, во Уставот е преточено и она што го мислел Robert Redford кога рекол: *"Сметам дека животната средина треба да се стави во категоријата на нашата национална безбедност. Одбраната на нашите ресурси е исто толку значајна како одбраната од надвор. Инаку, што е она што ќе треба да се брани?"*. Секако дека при креирањето на Уставот во целост е согледано дека *"Природните богатства се сиот наш капитал, а не наш приход"*.⁴⁴

Во членот 8 се наведува дека темелни вредности на уставниот поредок на Република Македонија се:

- слободата на пазарот и претприемаштвото
- хуманизмот, социјалната правда и солидарноста и
- и заштита и унапредување на животната средина и природата.

Во Уставот на Република Македонија, утврдени се и основните права на човекот и граѓанинот, меѓу кои и правото на:

⁴¹Ова е всушност наведено во точка 1 од Амандманот IV на Уставот на Република Македонија. Во точка 2 се вели: "Со точката 1 на овој Амандман се заменува Преамбулата од Уставот на Република Македонија. Амандманот IV е објавен во Службен весник на РМ, бр. 91 од 20 ноември 2001.

⁴²Цитатот може да се најде на <http://www.quotationspage.com/quote/29121.html>.

⁴³Член 56, став 1.

⁴⁴ Herbert Gruhl, автор на книгата: *"A Planet Is Plundered: The Balance of Terror of Our Politics"*, најпродавана книга во 1975 година.

- работа и вработување⁴⁵
- социјална сигурност и социјално осигурување⁴⁶
- здрава животна средина⁴⁷.

Членот 43, освен што го предвидува правото на секој човек на здрава животна средина, ја утврдува и неговата должност да ја унапредува и штити животната средина и природата. Воедно, содржи и обврска за Републиката (н.з. Република Македонија) да обезбедува услови за остварување на правото на граѓаните на здрава животна средина.

Значи, чл. 43 воведува и право, и обврска, односно должност. Во овој контекст, значајно е да се напомене дека должноста е интегрален дел на основните слободи и права на човекот и граѓанинот. Тоа е причината поради која во уставниот текст се регулира заедно со фундаменталните слободи и права како неразделна целина. Должноста за заштита на животната средина и природата, директно произлегува од правото на човекот на здрава животна средина. И тоа мора да биде така, доколку сакаме да предизвикаме промена во нашето однесување кон животната средина, доколку сакаме некоја определена промена да надвлее, доколку сакаме да го почитуваме она што го рекол Ганди: *"Биди промената која сакаш да ја видиш во светот."*⁴⁸.

Во членот 55 (став 1) "се гарантира слободата на пазарот и претприемаштвото". Во истиот член, во ставот 3, се наведува дека: "слободата на пазарот и претприемаштвото можат да се ограничат со закон единствено заради одбраната на Републиката, зачувувањето на природата, животната средина или здравјето на луѓето". Од овој член, евидентно е дека е антиципирано можното негативно влијание на пазарот и претприемаштвото врз природата и животната средина, па, иако слободата на пазарот и претприемаштвото е утврдена темелна вредност (член 8, став 1, алинеја 7) и истата се гарантира (член 55 став 1), таа може да се ограничи со закон заради, меѓу другото и, зачувување на природната и животната средина. Во овој член, интересно е дека зачувувањето на

⁴⁵Член 32.

⁴⁶Член 34.

⁴⁷Член 43.

⁴⁸Цитатот може да се најде на <http://www.openfuture.co.nz/bethechange.html>.

природата и животната средина се наведува после одбраната на земјата (како примарен општествен интерес за граѓаните на секоја држава), а дури и пред здравјето на луѓето.

Неспорно е дека Уставот на Македонија, определувајќи ја областа на животната средина и како темелна вредност, и како слобода, и како право, и определувајќи ја нејзината заштита и унапредување како должност и како обврска и за граѓанинот и за Републиката, претставува темел и ја дава основата за развивање на легислатива од оваа сфера. Првиот законски пропис кој ја регулираше оваа проблематика по осамостојувањето на Република Македонија, беше Законот за заштита и унапредување на животната средина и природата⁴⁹ и претставуваше рамковен закон за заштита на животната средина. Меѓутоа, со аспирацијата на Македонија да стане земја членка на Европската унија, се наметна потребата од креирање на нов закон, кој требаше да ги исполни условите согласно обврските кои произлегуваат од таканаречените хоризонтални директиви на Унијата во оваа област. Така, се изработи нов Закон за животна средина.

ХОРИЗОНТАЛНИ ДИРЕКТИВИ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Правилата кои важат за сите медиуми и отпадот спаѓаат во таканареченото Хоризонтално законодавство на Европската унија и се регулирани со таканаречените Хоризонтални директиви. Во Законот за животна средина, транспонирани се следниве хоризонтални директиви на Европската унија:

Директивата 2003/4/ЕЦ⁵⁰ за пристап на јавноста до информации од областа на животната средина. Таа има за цел да го гарантира правото на пристап до информациите од областа на животната средина кои ги поседуваат или се поседуваат за јавните органи. Оваа директива прави напор информациите од областа на животната средина прогресивно да стануваат се' подостапни и да се објавуваат со намера да добијат најширока можна систематска достапност и објавување во јавноста, преку

⁴⁹“Службен весник на РМ”, Бр.69/96,13/19,41/00,96/00 и 45/02.

⁵⁰Текстот на Директивата може да се најде на http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/128091_en.htm.

електронските медиуми и со користење на компјутерски телекомуникации. Во неа се содржани роковите во кои јавните органи треба да ги направат информациите достапни, а строго се определени и случаите во кои јавните органи на државата можат да одбијат барање за информација.

Директивата 2001/42/ЕЦ⁵¹ за оценување на ефектите од некои планови и програми врз животната средина. Оваа директива припаѓа во поновите правни акти на Европската унија, Нејзината цел е да овозможи повисок степен на заштита на животната средина, а воедно и да придонесе за интеграција на прашањата од животната средина во подготвувањето на планови и програми, односно да гарантира спроведување на оценување на плановите и програмите кои можат да имаат значајни ефекти врз животната средина.

Директивата 85/337/ЕЕС⁵² и дополнувањата на Директивата 97/11/ЕС⁵³ за оценување на ефектите од одредени јавни и приватни проекти врз животната средина. Со оваа директива се уредува оценувањето на влијанијата врз животната средина од оние јавни и приватни проекти за коишто е извесно дека ќе имаат значителни влијанија врз животната средина. Со оцената на влијанијата врз животната средина се идентификуваат, опишуваат и оценуваат влијанијата што еден проект ги има врз човекот, флората и фауната, почвата, водата, воздухот, климата и пејсажот, материјалниот имот и културното наследство.

Директивата 96/61/ЕС⁵⁴ за интегрално спречување и контрола на загадувањето. Оваа директива придонесува кон постигнување на интегрирано спречување и контрола на загадувањето кое произлегува од активностите односно активностите на инсталациите наведени во Анекс I на Директивата. Со неа се утврдуваат мерките наменети за спречување или намалување на испуштањата во воздухот, водата и во почвата, како резултат на гореспомнатите активности, вклучувајќи ги и мерките што се

⁵¹Текстот на Директивата може да се најде на <http://ec.europa.eu/environment/eia/sea-legalcontext.htm>

⁵²Текстот на Директивата може да се најде на <http://ec.europa.eu/environment/eia/full-legal-text/85337.htm>.

⁵³Текстот на Директивата може да се најде на <http://ec.europa.eu/environment/eia/full-legal-text/9711.htm>.

⁵⁴Текстот на Директивата може да се најде на <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0061:en:HTML>.

однесуваат на отпадот, а со цел постигнување високо ниво на заштита на животната средина во целина.

Директивата 96/82/EC⁵⁵ за контрола на опасностите од хаварии во присуство на опасни супстанции. Оваа директива се однесува на спречување на хавариите со присуство на опасни супстанции, како и ограничување на нивните последици по човекот и животната средина, со намера да се обезбедат високи нивоа на заштита на животната средина на конзистентен и ефикасен начин.

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА

При споредувањето на Законот за заштита и унапредување на животната средина и природата, и Законот за животна средина, а земајќи го предвид нивото на транспонираност на хоризонталните директиви на Унијата во нив, се наметнаа четири области кои во голема мера се различно уредени во двата закони. Во оваа смисла, Законот за заштита и унапредување на животната средина и природата не ги уредуваше прецизно правата и обврските за пристап до информации за животната средина и правото на пристап до правдата, како и постапките за оценка на влијанието на определени проекти, планови и програми врз животната средина. Исто така, во Законот за заштита и унапредување на животната средина и природата недостасуваа одредби кои би ја дале основата за да се обезбеди интегрирано управување со животната средина, преку посебен систем на интегрирани дозволи, како и спречувањето и заштитата од хаварии.

Што се однесува до првиот елемент, правата и обврските за пристап до информации за животната средина и правото на пристап до правдата, македонското законодавство во различни акти содржеше неколку одредби што се однесуваат на активна и пасивна дисеминација на информации, меѓутоа тие не беа доволно јасни. На пример, во Законот за заштита и унапредување на животната средина и природата беше наведено дека податоците за состојбата на квалитетот и појавите за загрозување на животната средина се јавни, без притоа да се објасни дали се мисли на активна дисеминација на информации или пак на пасивно одговарање на барање за информација. Толкувањето на постоечките одредби во оваа

⁵⁵Текстот на Директивата може да се најде <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0082:EN:HTML>.

област беше премногу ограничено за она што се подразбира согласно дефиницијата за информации за животната средина според Директивата 2003/4/ЕС (како и според Архуската конвенција⁵⁶). Согласно Директивата, потребно беше да се утврди кои органи се должни активно да дисеминираат информации и да одговараат на барањата за информации. Истата Директива содржи и одредби за постапката за барање и давање на информација кои треба да се земат предвид при регулирање на оваа материја, како и одредби за правна заштита кога барањето за информации е одбиено или недоволно одговорено. Општ впечаток е дека законската рамка во оваа област беше слаба (и покрај напорите на органите за транспарентно работење), што бараше еден сосема нов пристап – пристап кој е содржан во Законот за животна средина.

По однос на вториот елемент, постапката за оценка на влијанието на определени проекти, планови и програми врз животната средина, согласно претходната легислатива, при донесувањето на планови и програми од органите на државната управа, не се спроведуваше оценка на нивното влијанието врз животната средина. Со новиот, Законот за животна средина, се вовеле постапка (утврдена во Директивата 2001/42/ЕС) чија цел е последиците врз животната средина да бидат идентификувани и оценети во текот на подготвувањето и пред усвојувањето на определени планови и програми. Согласно Законот за животна средина, јавноста и органите можат да дадат свое мислење и сите заклучоци да бидат интегрирани и земени предвид во текот на постапката. По усвојувањето на планот или програмата, јавноста е известена за одлуката и начинот на кој била донесена. Според Законот за Владата на Република Македонија⁵⁷, Владата ја известува јавноста за нејзината работа и за годишната програма за имплементација, додека според Законот за локална самоуправа, органите на општината имаат обврска да ги информираат граѓаните за плановите и програмите кои се од значење за развој на општината, а учеството на јавноста е само по иницијатива на граѓаните. Според Директивата 2001/42/ЕС, учеството на јавноста се гледа како право на поединецот и

⁵⁶ Се мисли на UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, која може да се најде на <http://www.unece.org/env/pp/treatytext.html>.

⁵⁷ Законот за Владата, може да се најде на <http://www.pravo.org.mk/login.php?accesscheck=documentDetail.php%3Fid%3D243>.

обврска на надлежниот орган и поради тоа мора да биде ставена во законски текст, што е направено со Законот за животна средина.⁵⁸

Исто така, треба да се наведе дека постапката за оценување на влијанијата врз животната средина од одредени јавни и приватни проекти (предвидена во директивите 85/337/ЕЕС и 97/11/ЕС) е поврзана со постапката за издавање на дозвола за градба. Во досегашната законска практика во Република Македонија не се бараше мислењето (што го дава органот на државната управа надлежен за работите од областа на животната средина) да биде обврзувачко за органот надлежен за издавање на дозволата за изведување на проектот, што не беше во согласност со Директивата. Јавноста треба да биде информирана за изведувањето на проектот и нејзе треба да и' се даде можност да го искаже своето мислење, односно да учествува во постапката за донесување на одлука. Прекуграничните ефекти и вклучувањето на јавноста од засегнатата земја во консултациите треба да бидат земени предвид. Главата единаесет од новиот закон, заедно со подзаконските акти предвидени во неа, во целост ја транспонираа оваа директива.

Поврзано со третиот елемент, интегрирано управување со животната средина преку посебен систем на интегрирани дозволи, како обврска за пристапување во Европската унија, новиот закон предвидува постапка и рокови за усогласување на стопанскиот сектор со новите норми и стандарди за заштита на животната средина. Имено, Европската унија има сет од правила за дозволи за индустриски инсталации. Сите инсталации покриени со Анексот 1 од Директивата 96/61 се должни да прибават дозвола од надлежните органи во Државата. Доколку немаат дозвола, ќе им биде забрането да работат. Дозволите задолжително се базираат на концептот на БАТ (Best Available Techniques, најдобри достапни техники). На овие инсталации, Директивата им дава транзиционен период од 11 години за усогласување со барањата на Директивата, почнувајќи од денот на влегување на сила на оваа директива. Поранешното македонско законодавство познаваше повеќе типови на дозволи поврзани со животната средина, меѓутоа ниту една од нив не ја издаваше само органот на државната управа надлежен за работите од

⁵⁸Подзаконскиот акт овозможува постигнување на целосна транспонираност на Директивата.

областа на животната средина. Односно, аспектите на животна средина се земаа предвид преку консултации помеѓу министерствата. Спротивно на ова, Законот за животна средина развива еден цел систем на издавање на дозволи, а ги утврдува и правилата и роковите за постигнување на условите во дозволите на начин како што налага Директивата и според искуствата на земјите членки на Европската унија.

Кога се зборува за четвртиот елемент, спречување и заштита од хаварии, во досегашното законодавство мерките за заштита на животната средина и луѓето од хавариите предизвикани од опасни супстанции, се содржеа половично во повеќе акти. Законот за животна средина ги унифицира мерките и активностите кои се преземаат за спречување и заштита од хаварии во еден акт и целосно, во согласност со барањата на Директивата 96/82/ЕС.

ЗАКЛУЧОК

Уставот на Република Македонија го гарантира правото на граѓанинот за здрава животна средина, а ја утврдува и должноста на државата да го овозможи исполнувањето на тоа право.

Законот за животна средина е рамковен закон направен според термот на западноевропските закони каде основните принципи и хоризонталните работи се регулираат во еден, основен закон. Тој претставува еден вид генерален акт за животната средина кој ги опфаќа заедничката прашања уредени со секторски закони за одделните медиуми на животната средина и управувањето со отпадот, како што се законите за води, за управување со отпад, за заштита на природата и за квалитет на амбиентниот воздух. Законот за животна средина настојува да ги исполни барањата содржани во директивите на Европската унија кои се апроксимирани во него.

Од спроведената компаративна анализа може да се констатира дека новиот Закон за животна средина на поинаков начин ја уредува материјата која се однесува на животната средина. Во оваа смисла, Законот за животна средина ги прецизира правата и обврските за пристап до информации кои се однесуваат на животната средина, како и правото на пристап до правдата. Исто така, овој закон ги утврдува и постапките за оценка на влијанието на определени проекти, планови и програми врз животната средина. Воедно, во него се содржани и одредби кои ја даваат

основата за интегрирано управување со животната средина, преку посебен систем на интегрирани дозволи, како и одредби за спречување и заштита од хаварији.

Општ е заклучокот дека со Законот за животна средина се воспоставува се'опфатна правна рамка за управување, надзор и заштита на животната средина согласно со принципите на стручност и компетентност. Во Законот е предвиден и мултисекторски пристап во заштитата на животната средина.

Со тоа, Законот овозможува Република Македонија да има интегриран систем за заштита на животната средина, и регулатива којашто е во согласност со утврдените меѓународни стандарди во оваа област. Така, Законот за животна средина ја дава основата за интегрирано управување со животната средина.

ЛИТЕРАТУРА

1. http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/128091_en.htm.
2. <http://www.quotationspage.com/quote/29121.html>.
3. <http://www.openfuture.co.nz/bethechange.html>.
4. <http://www.sep.gov.mk/>.
5. <http://ec.europa.eu/environment/eia/full-legal-text/85337.htm>.
6. <http://ec.europa.eu/environment/eia/full-legal-text/9711.htm>.
7. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0061:en:HTML>.
8. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0082:EN:HTML>.
9. Национална стратегија за апроксимација во животната средина, МЖСПП, РМ, 2008.
10. Закон за животната средина, Службен Весник на РМ број 53/05 од 05.07.2005 год.
11. Закон за изменување и дополнување на Законот за животната средина, Службен Весник на РМ бр. 81/05 од 27.09.2005, бр. 24/07 од 01.03.2007, бр. 159/08 од 22.12.2008, бр. 83/09 од 03.07.2009, бр.

- 48/10 од 09.04.2010, бр. 124/10 од 20.09.2010 и бр. 51/11 од 13.04.2011.
12. Закон за заштита и унапредување на животната средина и природата, Службен Весник на РМ бр.69/96,13/19,41/00,96/00 и 45/02.
 13. http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/128091_en.htm.
 14. <http://ec.europa.eu/environment/eia/sea-legalcontext.htm>.
 15. Службен весник на РМ, бр. 91 од 20.11.2001.
 16. www.sep.gov.mk.
 17. <http://mk.wikipedia.org/wiki>.
 18. UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, <http://www.unece.org/env/pp/treatytext.html>.
 19. <http://www.pravo.org.mk/login.php?accesscheck=documentDetail.php%3Fid%3D243>.
 20. <http://mk.wikipedia.org/wiki>.

ПРАВО НА ПОЧИТУВАЊЕ НА ИНТИМНИОТ, ПРИВАТНИОТ И СЕМЕЈНИОТ ЖИВОТ И НЕПОВРЕДЛИВОСТ НА ДОМОТ

Асс. Д-р Орданчо Пецов

Правен факултет - Кичево
ordanco.pecov@uklo.edu.mk

Апстракт

Заштитата на слободите и правата на човекот и граѓанинот добива се позначајно место во современите услови на живот. Тоа се гледа во се поинтензивниот пристап на различните сегменти на општеството во изградувањето на една либерална стратегија и вреднувањето на највисоките обележја воопшто, низ призмата на

човековите врховни вредности, како што се: животот, телесниот интегритет, слободата, егзистенцијата и почитувањето на другите луѓе.

Анализирајќи го досегашниот развој на човековата мисла вткаена во различните приоди на изградбата на едно современо човеково општество, со сите негови позитивни и негативни карактеристики, се сретнуваат низа недоречености и јасно неизиференцирани ставови по ова прашање. Тенденција на современите збиднувања е создавање на една јасна платформа на општествени случувања кои ќе бидат во функција на развој на демократското општество во светски и европски размери.

Република Македонија и нејзините граѓани го одат патот во изградбата на слободите и правата, постепено, но сигурно. Минатото и неговите недостатоци не смеат да бидат пречка во остварувањето на вековните стремежи за почитување, сожителство и разбирање со другите луѓе, независно од нивните социјални, полови и етнички разлики.

Клучни зборови: кривично право, слободи, права, човек, граѓанин.

Abstract

The protection of the citizens and man's freedoms and rights takes a more significant position in the modern conditions of life. This could be seen in the more intensive approach of the different segments of the society in the development of a liberal strategy and generally the appraisal of the highest insignia, through the prism of man's supreme values, such as: life, personal integrity, freedom, existence and the respect of other people.

By analyzing the previous development of man's thought weaved in the different approaches of developing a modern human society, with all its positive and negative characteristics, one can come across a number of unsaid issues and undifferentiated opinions regarding this matter. The tendency of the modern events is to develop a clear platform of social events which are going to be in function of developing a democratic society on a world and European scale.

Republic of Macedonia and its citizens slowly but surely are on the way in developing the freedom and rights of people. The past and its downsides must not be an obstacle for the realization of the eternal yearning for respect, coexistence and understanding other people regardless of their social, sexual and ethnical differences.

Key words: criminal law, freedom, rights, man, citizen.

ВОВЕД

Меѓународните документи⁵⁹ правото на почитување на интимниот, приватниот и семејниот живот на човекот и граѓанинот и неповредливоста на домот во кој живее и неговата кореспонденција со другите луѓе, го прокламираат и утврдуваат како едно од основните човекови права и забрануваат мешање на „јавните власти,, во тоа право, без законска основа, а во исто време и предвидуваат право на законска заштита против таквото „мешање или напад,,. Според член 8 од Европската конвенција: „(1) Секој има право на почитување на неговиот приватен и семеен живот, домот и преписката. (2) Нема да постои никакво мешање од страна на јавната власт при остварувањето на ова право, освен во согласност со законот и доколку е тоа неопходно во едно демократско општество за заштита на националната безбедност, јавната сигурност или економската благосостојба во земјата, за спречување на немири или извршување на кривично дело, за заштита на здравјето и моралот, или за заштита на правата и слободите на другите,,.

При преземањето на овие човекови права од меѓународните документи и нивното вградување во внатрешните правни поредоци, во националните државни законодавства се забележува шареноликост во нивното инкорпорирање во начелата на кривичното право и кривичната постапка. Во натамошната

⁵⁹ Универзална декларација за правата на човекот на Организацијата на Обединетите нации од 1948 година (член 12); Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права од 1966 година (член 17) и Европска конвенција за заштита на правата на човекот и основните слободи од 1950 година (член 8).

разработка во внатрешното кривично материјално и процесно право, се забележуваат значајни разлики меѓу двата правни системи: англо-американскиот и европскиот континентален систем. Имено, акузаторниот англосаксонски систем предвидува строга заштита на овие права на почитување на интимниот, приватниот и семејниот живот на луѓето, на неповредливоста на домот во кои живеат и на приватните списи, преписката и останатите начини на комуницирање. За тоа да се спроведе во практика, се поставуваат таканаречени „ексклузивни правила,, според кои, доказите прибавени со незаконски претреси, прислушкување, заплена и слично, се сметаат за невалидни и неупотребливи при донесувањето на пресудата. Наспроти ова, европското континентално право, во принцип, не предвидува таква заштита (освен во случаи на незаконско добиени докази преку искази на обвинетиот и сведоците) и тоа се сведува само на пропишување пречки на злоупотребите на полицијата - барање на претресот да присуствуваат двајца сведоци, изземање на одредени предмети од заплена, запленетите предмети да ги прегледа само истражниот судија, одредување надлежност на судските органи да наредат преземање на некои истражни дејствија (на пример, прислушување за потребите на јавната безбедност). Една од повеќето причини за овие остри разлики е таа што, од гледна точка на Соединетите Американски Држави, како типичен претставник на првиот систем, правилата за ексклузија на незаконито прибавените докази се развиле во широк обем, затоа што настанале во режим на координирано структурирана државна власт во која полицискиот апарат не е високо хиерархиски уреден. Тоа значи дека, освен интервенции на некој друг државен орган отстрана, со кој се штитат правата на граѓаните, не постои можност да се утврди и спроведува континуирана политика на спречување на евентуалните злоупотреби и дисциплинирање на полициските службеници, што е, напротив, можно во строго централизираната и хиерархиски организирана европска континентална полиција.⁶⁰

⁶⁰ Damaška Marijan: Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: A Comparative Study, University of Pennsylvania Law Review Vol. 121, N.3

Иако во поранешната југословенска доктрина се среќаваат исти основни ставови по овие прашања како и во европската,⁶¹ ако се изврши компарација со процесните права на некои европски земји, ќе се констатира дека тие се пред нас, особено во регулирањето на режимот на полициското прислушување и во користењето на автоматската обработка на податоци за целите на кривичното гонење, како на пример, Сојузна Република Германија.⁶² Можат да се упатат критички забелешки на правниот режим на прислушувањето кој е така конципиран, што не води доволно сметка како за заштитата на правата на граѓаните, така и за ефикасноста на кривичното гонење. Имено, прописите за органите за внатрешни работи донесувањето на одлука за прислушување му го доверуваат на министерот за внатрешни работи во случај на загрозување на државната безбедност или безбедноста на земјата, а не и за кривичната постапка, каде што често е неопходно, заради откривање на некои тешки кривични дела, како што е трговијата со дрога и оружје со меѓународни елементи.

Уставот на Република Македонија⁶³ ги содржи овие гаранции, пропишувајќи ја неповредливоста на интегритетот на човековата личност, на личниот и семејниот живот и на другите права на личноста, како и неповредливоста на домот и тајната на писмата и другите средства за општење - член 17: (1) Се гарантира слободата и неповредливоста на писмата и на сите други облици на комуникација. (2) Само врз основа на одлука на суд, под услови и во постапка утврдени со закон, може да се отстапи од правото на неповредливост на писмата и на сите други облици на комуникација, ако тоа е неопходно заради спречување или откривање кривични

(1973) pp. 506-589; *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process*, New Haven and London, 1986, pp.237.

⁶¹ Vasiljević Tihomir: *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, treće izdanje, Beograd, 1981, str.399.

⁶² Крапас Davor: *Osnovna prava čovjeka i građanina i načela krivičnog postupka*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br.5-6, Zagreb, 1989, str.818.

⁶³ Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, Скопје, бр.52, 22 ноември 1991, (член 17, 18, 25 и 26).

дела, заради водење кривична постапка или кога тоа го бараат интересите на безбедноста и одбраната на Републиката; член 18: (1) Се гарантираат сигурноста и тајноста на личните податоци. (2) На граѓаните им се гарантира заштита од повреда на личниот интегритет што произлегува од регистрирањето на информации за нив преку обработка на податоците; член 25: На секој граѓанин му се гарантира почитување и заштита на приватност на неговиот личен и семеен живот, на достоинството и угледот; член 26: (1) Се гарантира неповредливоста на домот. (2) Правото на неповредливост на домот може да биде ограничено единствено со судска одлука кога е во прашање откривање или спречување на кривични дела или заштита на здравјето на луѓето,„.

ПООДДЕЛНИТЕ КРИВИЧНИ ДЕЛА СПОРЕД КРИВИЧНИОТ ЗАКОНИК НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во контекст на правото на почитување на интимниот, приватниот и семејниот живот и неповредливоста на домот, Кривичниот законик⁶⁴ познава повеќе кривични дела:

Едно од нив е кривичното дело **Изнесување лични и семејни прилики** содржано во член 174: „(1) Тој што изнесува или пронесува нешто од личниот или семејниот живот на некое лице што е штетно за неговиот углед, ќе се казни со парична казна. (2) Ако она што се изнесува или се пронесува е од такво значење што довело или можело да доведе до тешки последици по животот и здравјето на оштетениот или нему блиско лице, сторителот ќе се казни со затвор од три месеци до три години. (3) Вистинитоста или неvistинитоста на она што се изнесува или пронесува во поглед на личниот или семејниот живот на некое лице, не може да се докажува, освен во случај од член 176 став 3.,„

⁶⁴ Кривичен законик, Службен весник на Република Македонија, Скопје, бр.37, 29 јули 1996.

Станува збор за така наречен „индискреционен деликт,,. Интересот за заштита на интимната сфера на човекот, што претставува значаен аспект на групниот објект на заштита кај овие дела, налага поставување ограда околу личниот и семејниот живот на човекот, односно неговата интима. Изнесувањето нешто од таа сфера, без разлика дали е вистинито или неvistинито, покрај нарушувањето на спокојството и семејниот мир, може штетно да се одрази врз честа и угледот на поединецот и неговото семејство. Од тие причини постои една суштинска разлика помеѓу ова кривично дело и кривичното дело „Клевета,, на која му е блиску по објективното битие на делото: ирелевантна е вистинитоста на она што се изнесува или пронесува. Битно е - дали се изнесува или пронесува нешто од личниот или семејниот живот. Однос со кривичното дело „Навреда,,: и тука се работи за изнесување определени факти, а не и вредносни судови. Од тоа произлегува и специфичниот однос со овие дела: секогаш кога се изнесува или пронесува нешто од личниот или семејниот живот на друг, што може да му наштети на неговиот углед, постои ова дело, а не кривичните дела клевета или навреда.

Основното дело од став 1 го врши тој што изнесува или пронесува нешто од личниот или семејниот живот на некое лице што може да му штети на неговиот углед. Дејствие на извршување е изнесувањето или пронесувањето на некакви информации. За разлика од клеветата, која самата по себе претставува неvistинито тврдење за нешто, ова кривично дело се состои во изнесување или пронесување на нешто од личниот или семејниот живот на оштетениот. За неговото постоење е битно да се утврди дали она што е содржина на една изјава влегува во овој круг на факти. Под „личен живот,, се подразбира секоја манифестација на личноста на човекот што него го карактеризира како личност и го разликува од другите луѓе: лични својства, односи, навики и други лични пригоди (болести, сексуални склоности и слично). „Семејниот живот,, се однесува на односите внатре во семејството, што тоа семејство го идентификуваат како такво, како нешто посебно и различно од другите семејства: круг на

внатрешни врски, односи, пригоди, за кои постои интерес да останат затворени во тоа семејство (односите помеѓу брачните другари, односите помеѓу родителите и децата, хигиенски и други навики во семејството и слично). Она што се изнесува или пронесува треба да биде подобно да му наштети на угледот на поединецот или семејството. Пасивен субјект е секогаш поединецот или членовите на определено семејство. Од природата на делото произлегува дека е исклучено извршувањето на ова дело спрема правно лице. Лицето (или семејството) треба да биде достатно конкретизирано за да се знае за кого се однесува изјавата. Изнесувањето или пронесувањето се врши пред трето лице што не влегува во интимниот, семејниот круг, зашто смислата на инкриминацијата е „заштита на интимната сфера на поединецот или семејството,“. Не постои ова кривично дело, ако едно лице го запознае друго лице со некои факти што се однесуваат на прељубата на неговиот брачен другар (во тој случај може да постои клеветата). Разликата е мошне важна, зашто кај изнесувањето на лични и семејни пригоди забрането е докажување на вистинитоста на тврдењето.

Законот во став 3 изречно забранува докажување на вистинитоста или неvistинитоста на она што се изнесува или пронесува (освен во случајот од член 176 став 3). Со тоа е прифатено становиштето на современото кривично право дека кај индискрециониот деликт нема приговор на вистинитоста (*exceptio veritatis*), нема докажување на вистинитоста, зашто кога тоа би се допуштило, заштитата на интимната сфера на човекот и неговиот углед би станала сосема илузорна.⁶⁵ При допуштено докажување на вистинитоста (односно неvistинитоста), пресудата за ова кривично дело би добила во вистинска смисла карактер на *iudicium duplex*: само пресудата донесена врз основа на докажана неvistинитост на тврдењето на сторителот би значела целосна „репарација на честа,“ на оштетениот. Секоја друга пресуда би значела, всушност, морална осуда на оштетениот (ако се докаже дека било вистинито она што за него го

⁶⁵ Schmidt: Zur Problematik des Indiskretionsdelikts, ZStW, 1967/4, PP.800.

тврдел сторителот, или ако не се докаже дека тоа било неистинито). Од друга страна, при една таква солуција не би можел да биде запазен интересот за „ставање ограда околу личниот живот на човекот,, зашто самиот процес на докажување би значел целосно навлегување во личниот живот на оштетениот од страна на судот и другите учесници во постапката. Порано во судската практика се среќаваше становиштето, дека имајќи ги предвид интересите на јавниот морал и поредок, може да се допушти докажување на вистинитоста на изнесените факти само во случај кога тоа го бара приватниот тужител, или тоа произлегува од неговите тужбени наводи, зашто приватниот тужител може да има оправдан интерес да се докаже неистинитоста на она што се изнесува, од што може да зависи, на пример, неговото лично спокојство, опстанокот на неговиот брак и така натаму.⁶⁶ Покрај од веќе изложените причини, ова становиште е неприфатливо и од некои други: Прво, таквото докажување на оштетениот не му е потребно, зашто него го штити пресумпцијата на чесен граѓанин - се претпоставува дека сето она што го изнесува сторителот е неистинито и останува такво до крај, зашто на сторителот тука не му е допуштено да ја собори оваа пресумпција. Второ, таквото становиште би го довело приватниот тужител во незгодна позиција: ако не поднесе барање за докажување на неистинитоста, да признае молкум дека фактите се вистинити, односно секогаш кога нема да успее во докажување на неистинитоста, по автоматизам да произлегува дека фактите постојат! Особено во незгодна позиција ќе биде доведен оштетениот што е соочен со вистинито тврдење, а сигурно е и тоа дека во сите случаи кога оштетениот не сака да се впушта во докажување, би се наметнувал заклучокот дека тој тоа не го сака од причина што изјавата е вистинита! Во член 176 став 3 е содржан исклучок: „Нема да се казни тој што навредливо ќе се изрази за друг во научно, книжевно или уметничко дело, во сериозна критика во вршење на службена должност, новинарска професија, политичка или друга

⁶⁶ Vrhovni sud Jugoslavije, Kž 101/55, Zbirka odluka II, br.54, Beograd, 1955.

општествена дејност, во одбрана на слободата на јавно изразување на мислата или на други права или при заштита на јавен интерес или други оправдани интереси, ако од начинот на изразувањето или од другите околности на делото произлегува дека тоа нема значење на навреда или не предизвикало значителна повреда на честа и угледот на личноста., Во овие случаи „Сторителот нема да се казни ако ја докаже вистинитоста на своето тврдење или ако докаже дека имал основана причина да поверува во вистинитоста на она што го изнесувал или пронесувал., (став 4). Исклучувањето на противправноста е поврзано со претходно докажување на вистинитоста на тврдењето (товарот на докажување и овде, како и кај клеветата, паѓа врз сторителот на делото). Смеслата на одредбата е заштита на интересот на вистината во определени општествено корисни сфери. На пример, не е сеедно дали лицето што е на високи државни функции е лице со слаби морални квалитети, дали наставникот или воспитувачот е лице со сексуални настраности и слично. Интересот за заштита на интимната сфера и угледот, под услов упадот во таа сфера да се заснова врз вистинито тврдење, односно изнесување на факти што постојат, или, барем, тврдења за кои сторителот од оправдани причини не знаел дека се невистинити, се повлекува пред повисокиот интерес за вршење на овие дејности. Би требало да се земе дека и тука останува уште еден услов: од начинот на изразувањето или од други околности да не произлегува дека тоа е сторено со намера за омаловажување (ако постои таква намера, сторителот би требало да биде казнет за навреда).⁶⁷ Ова е вака поставено, затоа што и интересот за доследно почитување на вистината, не го оправдува омаловажувањето, понижувањето на друг, постапувањето на начин што е спротивен на основните барања за почитување на неговата личност и човечко достоинство!

Кривичното дело Изнесување лични и семејни прилики е умислено. Сторителот треба да биде свесен дека она што го изнесува или пронесува е дел од личниот или семејниот живот на друг и дека

⁶⁷ Bačić Franjo: Krivično pravo, posebni dio, Zagreb, 1979, str. 167.

може да му наштети на неговиот углед. Освен во случајот од член 176 став 3, ирелевантна е заблудата на сторителот за вистинитоста или невивинитоста на она што го изнесува или пронесува, зашто тоа не е обележје на законското битие на делото. Во став 2 е содржан потешкиот облик што постои кога она што се изнесува или пронесува е од такво значење што довело или можело да доведе до тешки последици по животот и здравјето на оштетениот или нему блиско лице. Основното дело се казнува со парична казна, а потешкиот облик со затвор од три месеци до три години.

Друго кривично дело што е значајно за ова прашање е **Нарушување на неповредливоста на домот**.⁶⁸ „(1) Тој што неовластено ќе влезе во туѓ дом, затворен или заграден простор што му припаѓа на тој дом или приватен деловен простор означен како таков или по барање од овластеното лице оттаму не се оддалечи, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година. (2) Ако делото од став 1 го стори службено лице во вршење на службата, ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години. (3) Обидот за делата од ставовите 1 и 2 е казнив. (4) Гонењето за делото од став 1 се презема по приватна тужба.“

Едно од основните начела во оваа сфера е уставното начело на неповредливост на домот, кое претходно е цитирано. Ако постои место во кое човекот се чувствува сосема слободен, препуштен на својата волја, тоа е, бездруго неговиот дом, односно просториите во кои престојува. Иако денес, во услови на неизбежна пенетрација во интимитетот на човековото живеење на средствата за масовно комуницирање и користењето на други технички средства, услови за живот и слично, ни оддалеку не важи начелото на некоја апсолутна слобода, сепак останува неспорниот интерес за попречување на несаканото лично присуство во туѓ дом или други простории на некое лице, спротивно на волјата на оној што живее во нив. Една англиска поговорка вели: „Мојот дом е мој замок,“! Тоа значи дека никој нема право без дозвола на лицето што живее во тој дом,

⁶⁸ Кривичен законик, пак таму, (член 145).

самоволно да влегува во него и да му го нарушува спокојството. Оттука, објект на заштита кај ова кривично дело не е самиот дом, деловен простор и другите простории како простории, како имотна вредност, правото на сопственост или другите имотни права врз нив, туку личната слобода на поединецот и правото на спокојство, односно невознемирување на поединецот во просторот во кој живее.⁶⁹ Вака сфатениот објект на заштита се реперкуира и врз определувањето на суштината на неправото на ова дело, посебно во врска со едно спорно прашање во судската практика - дали постои ова дело и при насилно запоседнување на невселени станови!

Основното дело од ставот 1 го врши тој што неовластено ќе влезе во туѓ дом, затворен или заграден простор што му припаѓа на тој дом или приватен деловен простор означен како таков, односно по барање на овластеното лице за тоа, оттаму не се оддалечи. Според дејствието на извршување, постојат два облици на делото: активен (неовластено влегување) и пасивен (неоддалечување од домот).

Неовластено влегување значи влегување во туѓ дом или простор спротивно на волјата на овластеното лице (лицето што живее во него). Влегувањето може да биде со совладување на некаква препрека, со давање отпор или со недобивање согласност за влегување од страна на владетелот, односно држателот на станот или другите простории. Поимот го опфаќа, покрај насилното влегување со совладување на физички пречки (кршење на врата, влегување преку прозорец и слично), и секое дејствие на влегување, спротивно на изречена или молкум изразената волја на овластеното лице (влегување во домот и покрај неговата лична забрана, и покрај дадениот гест што означува непожелност на несаканиот гостин и слично). Не постои кривично дело ако некој влезе во дом или простор што не се затворени, или ако влегувањето во нив не се врши спротивно на волјата на оластеното лице. Објект на дејствието е туѓ

⁶⁹ Buturović: Objekt krivičnog dela Narušavanja nepovredivosti stana, Naša zakonitost, Beograd, 1975, br.6, str.28; Jakovljević: Krivično delo Narušavanje nepovredivosti stana, Pravni život, Beograd, 1969. br.5, str.47.

дом, затворен или заграден простор што му припаѓа на тој дом или приватен деловен простор означен како таков. Под „дом,, се подразбираат простории што се наменети или се користат за живеење на луѓето, за подолг или пократок престој во нив преку денот (стан изграден со таква намена, што може да се состои и од една соба; прилагодени простории за живеење, како шупа, визба и слично; хотелска соба; простории што се функционално поврзани со станот: визба, ходник и слично). Поимот ги опфаќа и просториите што се користат за станување, иако не се стан во потесна смисла на зборот (кабина на брод, воз, приколка и слично). Под затворени или заградени простори се подразбираат затворени простории во кои човекот минува определен ден од денот, или се подредени на станувањето, а во кои не може да се влезе слободно, без изречна согласност на определено лице, односно без совладување на пречки (двор ограден со ѕид и слично). Поимот на приватен деловен простор опфаќа друг затворен простор што служи за обавување на некаква дејност и не влегува во категоријата на „дом,,. Делото се врши само во простор што е означен како таков. И по однос на овие простори важи барањето за затвореност, односно влегувањето во нив да се врши спротивно на волјата на лицата што се сопственици на овие простори или работат во нив. Делото не може да се изврши во деловни простории што имаат јавна функција, односно се достапни за однапред неопределен круг лица (продавница, чекална, музеј и слично).

Треба да се работи за туѓ дом, односно туѓи простории. Поимот не изразува постоење сопственички однос, туку се дедуцира од објектот на заштита на ова дело, а со оглед на тоа дека објект на заштита е правото на интимност и спокојно користење на домот, односно другите простори, под овој поим се подразбира дом или простор во кој такво право, трајно или привремено има некој друг, а не извршителот на делото! Тоа е простор кој е привремено или трајно окупиран од друг, простор во кој едно лице може слободно да го користи правото на спокој и мир, со право да го исклучи присуството на било кое друго лице. Тоа може да биде: сопственикот

на станот кој живее во него, носителот на станарското право, потстанар (во една соба), хотелски гостин, професорот во својот кабинет и слично. Тоа е, со еден збор, секое лице што овластено поседува определен затворен простор со право да го исклучи присуството на трети лица (па не постои ова дело, на пример, ако некој неовластено влезе во визба привремено „запоседната,, од крадец, лице што се крие по извршено кривично дело и слично).⁷⁰ Извршител на делото може да биде, според тоа, и сопственикот на станот, односно лице што стои во друг граѓанско-правен однос кон станот или затворениот простор, ако самиот не го користи или ако во него, по било кој законски основ, живее друг. Поаѓајќи од објектот на заштита - интимната сфера, личниот живот и спокојството, делото не може да биде извршено со насилно влегување во невселен стан, односно просторија во која никој не живее! Во еден дел од судската практика се поаѓа од тоа дека делото постои и во случај на влегување во невселен стан. Консеквентно спроведен, таквиот став би значел дека сопственикот на еден стан никогаш не може да биде извршител на делото, зашто станот не е туѓ; или, извршител да не може да биде носителот на станарско право што собата ја издал на друг (потстанар). Истакнатото становиште не му одговара на објектот на заштита кај ова дело, според кој, смислата на инкриминацијата се исцрпува во заштитата на личниот, односно интимниот живот на човекот, а не во заштита на сопственичко-правните односи или станарското право. Ако, меѓутоа, не постои делото во случај на насилно влегување во невселен стан, тоа никако не значи дека оној што насилно влегол во таков стан може да очекува кривично-правна заштита на неговиот интимен живот во тој запоседнат простор, зашто тоа би значело легализирање на неговата неовластена окупација на тој простор. Окупаторот не може да се третира како овластено лице што има право да го исклучи присуството на било кое друго лице. Затоа, не постои ова кривично

⁷⁰ Manzini Vincenzo: Trattato di diritto penale italiano, Quarta ed., Vol.IV-IX, Torino, 1961, pp.808.

дело, ако некој насилно продре во стан што како невселен е насилно запоседнат од друг! Поимот „неовластено влегување,, покрај влегувањето спротивно на волјата на лицето што е овластено да го користи домот или другите простории, значи и непостоење, надвор од согласноста на тоа овластено лице, на други правни основи за влегување во туѓ дом или затворен простор. Постојат и ситуации на влегување во туѓ дом или затворен простор и спротивно на волјата на овластеното лице, зад кои стојат изречни правни прописи кои на таквиот акт му даваат својство на допуштеност. Законот за кривичната постапка ги предвидува случаите кога овластени службени лица можат да влезат во туѓ стан спротивно на волјата на корисникот на станот (заради вршење на претрес, лишување од слобода на некое лице, приведување и слично).

Неоддалечувањето од туѓ дом или затворен простор по барање на овластено лице, го претставува пасивниот облик на ова кривично дело. Дејствието на извршување има пасивен вид (пропуштање), што може да биде остварен и со сторување (на пример, активно спротивставување на сторителот да биде исфрлен од станот. Претпоставка за овој облик е сторителот неовластено да се нашол во туѓ дом или затворени простори, а исто така, да постои изречно изразена волја на овластеното лице, тој да се оддалечи од домот, односно од затворените простори.

Кривичното дело Нарушување на неповредливоста на домот влегува во групата на трајни кривични дела. Тоа е довршено со чинот на влегување, физичко присуство на сторителот во туѓ дом или затворен простор, односно останувањето во него и по соопштувањето на барањето на овластеното лице за негово оддалечување. Делото е умислено. Сторителот треба да биде свесен дека неовластено влегува во туѓ дом, односно дека постои барање до овластеното лице тој да се оддалечи од домот.

Потешкиот облик од ставот 2 постои во случајот кога ова кривично дело ќе го изврши службено лице во вршење на службата. Тоа значи дека делото се остварува со преземање дејствие што влегува во рамките на службените овластувања на службеното лице.

За основниот облик од став 1 е пропишана парична казна или затвор до една година, а гонењето се презема по приватна тужба. Потешкиот облик од став 2 се казнува со затвор од шест месеци до пет години, а се казнува и обидот за ова кривично дело.

Фактот дека домот е место каде што често се вршат и други кривични дела, го наметнува прашањето за односот на ова дело и делата извршени за нарушување на неповредливоста на домот. За односот со делата на Телесно повредување и Убиство, судската практика се определува за привиден стек. Постои колебливост за односот со делото Силување (некогаш се зема консумпција, некогаш стек). Кривичното дело Самовластие постои и тогаш кога сторителот ќе влезе во туѓ стан заради остварување на некое свое право.⁷¹ Покрај односот помеѓу објектите на заштита, за овие прашања од важност е и објективниот критериум за идентичност на дејствието на извршување (привиден стек со провалната кражба, оштетување на предмети), како и субјективниот критериум - насоченоста на умислата на сторителот (ако влегува во туѓ дом за да го наруши личниот, интимниот живот, спокојството на друг, а потоа изврши силување, навреда и слично, би требало да се земе дека постои стек на кривичните дела). Постои стек и со кривичното дело Противзаконито вршење претрес, ако сторителот по влегувањето изврши и претрес на туѓиот стан, простории или лице во станот.

Во многу тесна врска со кривичното дело Нарушување на неповредливоста на домот, е кривичното дело **Противзаконито вршење претрес**:⁷² „(1) Тој што противзаконито ќе врши претрес на лице, дом, затворен или заграден простор што му припаѓаат на домот или на приватен деловен простор, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година. (2) Службено лице кое во вршење на службата противзаконито изврши претрес, ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години. (3) Обидот за делата од ставовите 1 и 2 е

⁷¹ Lopičić: *Narušavanje nepovredivosti stana*, Pravni život, Beograd, 1974, br.6, str.23.

⁷² Кривичен законик, пак таму, (член 146).

казнив. (4) Гонењето за делото од став 1 се презема по приватна тужба.,,

Објект на заштита кај ова дело е неповредливоста на домот, како и неприкосновеноста на човековото достоинство како вкупен израз на неговите основни лични добра - честа, угледот и слично. Поаѓајќи од значењето на овие добра, Уставот познава ограничување на правото на неповредливост на домот единствено со судска одлука кога е во прашање откривање или спречување на кривични дела или заштита на здравјето на луѓето (цитирано погоре). За основното дело од ставот 1 се казнува тој што противзаконито врши претресување на лице, дом, затворен или заграден простор или што му припаѓа на домот или на приватен деловен простор. Дејствие на извршување е противзаконитото претресување. Поимот на претресување е определен во процесните одредби што се однесуваат на претресувањето како процесно дејствие, како и со посебните криминалистички правила за тоа како се врши претресувањето на просторија или лице. Претресувањето значи пребарување, преглед, што секогаш претпоставува и воспоставување физички контакт со објектот на претресувањето. Не претставува претресување обичното опсервирање, фотографирање и слично. Претресувањето е противзаконито кога се врши без правен основ (конкретен судски акт со овластување за претрес). Покрај тоа, претресувањето е противзаконито и ако не се запазени процесните формалности за преземање на ова службено дејствие (на претресот да присуствува и корисникот на станот, да присуствуваат двајца полнолетни граѓани, за претресувањето да се води записник, претресувањето да се врши внимателно и, по правило, да се врши дење). Во ставот 2 е предвидено потешко казнување на службеното лице кое во вршењето на службата противзаконито ќе изврши претрес. По својата субјективна страна делото е умислено. Се бара свест на сторителот дека врши противзаконито претресување на дом, лице или простор. Не е потребно да постои некоја друга, дополнителна намера на сторителот (за одземање предмети, подметнување или уништување докази за извршено кривично дело). Ако кај сторителот

постои и умисла за кражба, ќе се работи за стек со тоа кривично дело. За основното дело од став 1 е пропишана парична казна или затвор до една година, а гонењето се презема по приватна тужба. Потешкиот облик од став 2 се казнува со затвор од шест месеци до пет години. Казнив е и обидот. Исклучен е стекот со кривичното дело Злоупотреба на службената положба и овластување, зашто тука се работи за специјален вид на злоупотреба. Доколку се остварени потешките последици од ова дело, може да стане збор за злоупотреба на службената положба и овластување.

Овде ќе ги цитираме и воедно ќе дадеме краток коментар на одредбите од Законот за кривичната постапка⁷³ што се однесуваат на прашањето за Претрес на дом и лице:

Според член 198: „(1) Претрес на дом и други простории на обвинетиот или други лица може да се преземе, ако е веројатно дека со претресот ќе се фати обвинетиот или ќе се пронајдат траги на кривичното дело или предмети важни за кривичната постапка. (2) Претрес на лица може да се преземе кога е веројатно дека со тоа ќе се пронајдат траги или предмети важни за кривичната постапка.„ Според член 26 став 1 од Уставот (погоре цитирано), се гарантира неповредливоста на домот. А според ставот 2 правото на неповредливост на домот може да биде ограничено единствено со судска одлука кога е во прашање откривање или спречување на кривични дела или заштита на здравјето на луѓето. Претресување на дом и други простории се врши во постапка која е поведена против определено лице. Пред да биде донесено решение за спроведување на истрага, претресување на дом и лице може да се врши ако постои опасност од одлагање, ако јавниот обвинител побара преземање на одделни истражни дејствија и кога се приоѓа кон присилно доведување на лицето што очигледно одбегнува да се јави на уредно доставената покана, односно кога своето недоаѓање не го оправдува. Веројатноста дека со претресувањето ќе се фати обвинетиот или

⁷³ Закон за кривичната постапка, Службен весник на Република Македонија, Скопје, бр.15, 3 април 1997, (член 198-202).

дека ќе се пронајдат траги или предмети на кривичното дело што се важни за кривичната постапка, не претставува целосно сознание дека бараното лице со сигурност ќе се пронајде, туку одреден степен на „основано очекување на органот за тоа,, до кое тој дошол врз основа на постојните докази, сознанија и индикации во постапката. Можат да се претресуваат станови или други простории како на обвинетиот, така и на трети лица, а тоа може да бидат и простории на државните органи и други правни лица. Претресувањето може да се врши како над обвинетиот, така и над трети лица. Претресувањето опфаќа преглед на облеката и на телото на претресуваното лице. Претресување може да се изврши и во простории на лица кои се ослободени од должноста да сведочат, затоа што се во сродство со обвинетиот, како и врз самите овие лица.

Член 199 вели: „(1) Претресувањето го наредува судот со писмено образложена наредба, во која посебно се назначува местото и лицето што се претресува, како и предметите или лицето што се бараат односно одземаат. (2) Наредбата за претресување му се предава пред да почне претресувањето на лицето кај кое или врз кое ќе се изврши претресувањето. Пред претресувањето ќе се повика лицето на кое се однесува наредбата за претресување доброволно да го предаде лицето, односно предметите што се бараат. (3) Кон претресување може да се пристапи и без претходно предавање на наредба, како и без претходна покана за предавање на лице или предмети, ако се претпоставува вооружен отпор или ако е нужно при сомневање дека е сторено тешко кривично дело што го сторила група или организација претресот да се изврши ненадејно, или ако претресувањето треба да се изврши во јавни простории. (4) Претресувањето се врши дење. Претресувањето може да продолжи и ноќе, ако е започнато дење па не е довршено. По исклучок, претресувањето може да се изврши ноќе, ако постои опасност од одлагање,.. Со одредбата се уредува основот и текот на претресувањето. Тоа се врши единствено врз основа на одлука - наредба, која ја издава само судот. Извршувањето на наредбата треба да му биде доверено на органите за внатрешни работи, како

специјализирани органи за овој вид извршни дејствија. Судот, исто така може сам да ја изврши наредбата со помош на своите службени лица. Судот не е должен во наредбата за претресување индивидуално да ги опише предметите или трагите што се бараат со претресувањето, туку е доволно ако генерички биде означена целта на претресувањето. Претресување може да се изврши и во простории на лица кои се во средство со обвинетиот, односно на лица кои се ослободени од должноста да сведочат, како и врз нив. Бранителот на обвинетиот може да присуствува при претресувањето на станот или лицето. Обвинетиот ќе присуствува на претресувањето, ако во моментот на истото е присутен како држател на станот. Ако обвинетиот не е присутен, претресот ќе се изврши и во негово отсуство, ако постои некоја од причините од ставот 3. Против наредбата за претресување на дом и лице не е дозволена посебна жалба. Ако лицето кај кое или особено врз кое треба да се изврши претресување, истото не го дозволува, дејствието на претресување ќе се изврши присилно.

Член 200: „(1) Држателот на домот и на други простории ќе се повика да присуствува при претресувањето, а ако е тој отсутен, ќе се повика неговиот застапник или некој од возрасните домашни или соседи. (2) Заклучени простории, мебел или други предмети ќе се отворат со сила само ако нивниот држател не е присутен или не сака доброволно да ги отвори. При отворањето ќе се одбегнува непотребно оштетување. (3) При претресувањето на дом или лице присуствуваат двајца полнолетни граѓани како сведоци. Претресувањето на женско лице го врши само женско лице, а за сведоци ќе се земаат само женски лица. Пред почетокот на претресувањето сведоците ќе се предупредат да внимаваат како се врши претресувањето, како и на тоа дека имаат право пред потпишувањето на записникот за претресување да стават свои приговори, ако сметаат дека содржината на записникот не е точна. (4) Претресот може да се изврши и без присуство на сведоци, ако не е можно веднаш да се обезбеди нивното присуство, а постои опасност од одлагање. Причините за претрес без присуство на

сведоци мораат да се назначат во записникот. (5) Кога се врши претресување во простории на државни органи, институции што вршат јавни овластувања или правни лица, ќе се повика нивниот старешина да присуствува на претресувањето. (6) Претресување и прегледи во воена зграда ќе се извршат по одобрение на надлежниот воен старешина. (7) Претресување на дом и лице треба да се врши внимателно, не нарушувајќи го куќниот ред. (8) При вршењето на претресувањето ќе се одземат привремено само оние предмети и исправи што се во врска со целта на претресувањето во дадениот случај. (9) Ако при претресувањето на дом или лице се најдат предмети што немаат врска со кривичното дело поради кое е наредено претресувањето, но кои укажуваат на друго кривично дело за кое се гони по службена должност, тие привремено ќе се одземат, а за одземањето веднаш ќе се издаде потврда. За тоа веднаш ќе се извести јавниот обвинител заради поведување кривична постапка. Овие предмети веднаш ќе се вратат, ако јавниот обвинител најде дека нема основа за поведување кривична постапка, а не постои некоја друга законска основа според која би требало тие предмети да се одземат., Ако држателот на домот или на другите постории, неговиот застапник или некој од возрасните домашни не сакаат да присуствуваат на претресот, тие на тоа не можат да бидат присилени. На претресувањето на домот можат да присуствуваат тужителот и бранителот. Задолжително е присуството на две полнолетни лица како сведоци. За оваа цел не можат да се земат лица кои не можат да се сослушаат како сведоци, ниту лица кои се ослободени од должноста на сведочење. На држателот на станот овластеното службено лице на органот за внатрешни работи не може да му нареди да помага при претресувањето. Овластениот орган за внатрешни работи, задолжен да изврши претрес на станот и обвинетиот, и сам може да приведе сведоци при претресувањето. Кога претресувањето се врши во простории на државни органи, институции кои вршат јавни овластувања или на правни лица, сведоци не присуствуваат, туку се повикува нивниот старешина. Органот за внатрешни работи кој врши претресување и одземање на

предмети, по потреба, може да поставува прашања за потеклото и природата, на предметите што ги одзема од станот на обвинетиот. Предметите што се пронајдени при претресот, а кои служат како доказ, ќе се одземат привремено. Ако ваквиот предмет му е неопходно потребен на сопственикот, може да му се врати и пред завршувањето на постапката, но со обврска по барање на органот да го донесе. Во практиката тоа се ретки ситуации. Најчесто одземените предмети не се враќаат до завршувањето на кривичната постапка.

Наредниот член 201 содржи: „(1) За секое претресување на дом или лице ќе се состави записник. Записникот го потпишуваат службеното лице кое го врши претресувањето, лицето кај кое или врз кое се врши претресување и лицата чие присуство е задолжително. (2) Во записникот ќе се внесат и точно ќе се назначат предметите и исправите што се одземаат. (3) За одземените предмети или исправи на лицето му се издава потврда.„ Записникот може да го пишува и лицето кое го презема дејствието. Записникот се составува веднаш и во него се внесуваат евентуалните забелешки на држателот на домот и на сведоците. Претресување на адвокатска канцеларија може да се врши само во однос на писмената - изречно содржани во одлуката на судот за претресување во присуство на претставник на Адвокатската комора.

И уште член 202: „(1) Овластените службени лица на Министерството за внатрешни работи можат и без наредба за претрес да влезат во дом и други простории, ако таму се наоѓа лице што по наредба на суд треба да се притвори или присилно да се доведе. (2) Овластените службени лица на Министерството за внатрешни работи можат и без наредба за претрес и без присуство на сведоци да извршат претрес на лице при извршување на наредба за приведување или при лишување од слобода, ако постои сомнение дека тоа лице поседува оружје или орудие за напад или ако постои сомнение дека ќе ги отфрли, сокрие или уништи предметите што од него треба да се одземат како доказ во кривичната постапка.„ Одредбата на член 26 став 2 на Уставот (цитирана погоре) не допушта можност со закон да може да се пропише отстапување од

гаранцијата за неповредливост на домот. Според тоа, не може, дури и по исклучок, со закон да се регулира под кои определени услови и без наредба на судот да може да се врши претрес во дом и други простории. Со оглед на тоа, се поставува прашањето за согласноста на овој член од Законот за кривичната постапка со претходно спомената одредба од Уставот на Република Македонија. Ако пак, одредбата ја нема предвид претпоставката за невлегување во туѓ дом и вршење претрес без судска наредба, се поставува прашањето: Зошто тоа, воопшто, да се решава во рамките на овие одредби што се однесуваат на претресувањето на дом, а не посебно, само како влегување во туѓ дом?! Претресувањето на домот по својата правна природа е истражно дејствие, а приведувањето, притворот или лишувањето од слобода, се дејствија што се во функција на мерките за обезбедување присуство на обвинетиот во постапката и за нејзино успешно водење. Според тоа, не може наредбата за приведување да ја супституира наредбата за претрес и таа воедно да се смета и како наредба за претрес. Затоа, при издавањето на наредбата за приведување, во самата наредба ќе се внесе посебна и индивидуализирана клаузула дека врз основа на таа наредба може да се врши и претрес во домот или другите простории во кои се очекува дека се наоѓа лицето што треба да се приведе. Друга можност е да се издаде посебна наредба за претрес. Времето за постапувањето што допушта издавање на наредба за приведување, очигледно дека допушта и овозможува и издавање на наредба за претресување на дом, односно други простории. Со една одлука,⁷⁴ Уставниот суд на Република Македонија го укина членот 210 од поранешниот Закон за кривичната постапка, затоа што во него беше предвидено дека овластените службени лица на органот за внатрешни работи можат да влезат во туѓ стан и други простории и по потреба да извршат претресување: ако држателот на станот тоа го сака, ако некој вика за помош, ако во станот или другата просторија се наоѓа лице што по

⁷⁴ Уставен суд на Република Македонија, Скопје, Одлука, У.бр.156/93 од 28.12.1994 година.

наредба на надлежниот државен орган треба да се притвори или присилно да се доведе или што тука се засолнило поради гонење или ако е очигледно дека поинаку не би можеле да се обезбедат докази. Уставниот суд ја укинал оваа законска одредба, затоа што, според него, неповредливоста на домот може да биде ограничена само со одлука на суд и кога е во прашање откривање и спречување на кривични дела или заштита на здравјето на луѓето. Со оглед на тоа што со оспорениот член е дадена можност на органот за внатрешни работи без судска одлука да ја наруши неповредливоста на домот, одредбата е прогласена за неуставна. Споменатата одредба од член 26 став 2 од Уставот ја гарантира неповредливоста на домот, а членот 198 од Законот за кривичната постапка се однесува „и на други простории,„. Сметаме дека одредбата од Уставот треба да се интерпретира екстензивно, така што „другите простории,„ да се третираат како составен дел на „домот,„на граѓанинот. На таков заклучок упатува и другата регулатива на правниот поредок во која како придружен на поимот „дом,„ е поимот „други простории,„ кои заедно чинат една целина. Без ваквото пошироко сфаќање на поимот „дом,„ односно доколку за овој поим сме рестриktivни само во неговата потесна смисла, а тоа значи само на просторот каде што физички престојува и постојано живее граѓанинот, би се изгубила смислата и би се нарушила функцијата на уставната гаранција за неповредливоста на домот. Ова е став и на Кривичниот законик, кога во одредбите на членовите 145 и 146 (цитирани и обработени погоре), подеднакво ја утврдува неповредливоста на домот, затворен или заграден простор како кривично дело и не прави никаква разлика ниту во санкционирањето на нарушувањето на неповредливоста на „домот,„ и на „другите простории,„.

ЗАКЛУЧОК

Македонското казнено право е на крстопат. Главни правци и двигатели на реформите засега се меѓународните стандарди за човековите права и конституционализмот, од една страна, и порастот на криминалитетот, од друга. Развојот на меѓународното право за

човековите права влијаеше значајно врз националните законодавства и помалку врз судските одлуки ширум светот. Неодминлива последица од ова е што казнените постапки на државите се менуваа за да се усогласат со регионалните и меѓународните норми за човековите права. Благодарение на ефикасниот механизам, а особено Европската конвенција за човековите права и основните слободи изврши големо влијание врз правото и практиката на земјите - членки на Советот на Европа. Таа беше и остана еден од главните двигатели на реформите на кривичните постапки во последните неколку години. Како и повеќето држави, и Република Македонија се приклонува кон конституционализмот. Компаративните анализи на националните уставни документи покажуваат голема сличност во одредбите што се однесуваат на индивидуалните човекови права и слободи. Ваквите уставни текстови, исто така, се инспирирани од меѓународните и од регионалните инструменти за човековите права. Оттука, кривичните постапки се наедно подложни на надворешен притисок на меѓународните норми за човековите права и на внатрешен притисок на уставните норми. Повеќето од нив се преземени од меѓународните инструменти или од уставите на водечките светски демократии. Уставот на Република Македонија и новото законодавство, донесено во согласност со него и со ратификуваните меѓународни документи за човековите права, несомнено претставуваат голем чекор напред во однос на поранешната регулатива и практика. Во времето на донесувањето на Уставот, слободите и правата прокламирани во него, се сметаа дури и за негова најголема придобивка и доказ за степенот на демократичноста во државата. Сепак, набргу стана јасно дека повеќето од одредбите се составени набрзина, без да се има некаков јасен појдовен концепт, ниту претстава за нивниот вистински дострел и за нивната содржина. Речиси не постои одредба од Уставот што ги засега казнените постапки, а не предизвикува определени (поголеми или помали) контроверзии. Оттука, при креирањето на новото македонско казнено законодавство, поголем проблем беше усогласувањето на Кривичниот законик и Законот за

кривичната постапка со Уставот на Република Македонија, отколку со правото и практиката на Европската конвенција за човековите права и другите релевантни меѓународни стандарди.

Може да се забележи дека во досегашното доизградување на казненото право во државата отсутствуваше компаративна студија на водечките правни системи. Во овој контекст, може да се забележи дека во светот екстензивни правни реформи веќе не се прават без да се испита како нештата се прават во други држави. Се поставува и прашањето: Под кои услови е можно успешно да се имплементираат правила и практики од меѓународното право или од други држави, или пак, да се рекомбинираат делови од постојните системи за да се формираат сосема нови системи?! Иако се чини дека постојат многу примери на вакво успешно позајмување, историјата познава и некои големи промашувања, како на пример, подемот и падот на поротата во Франција и во Германија. Притоа, оние што ја креираат политиката во оваа област може да позајмуваат и рекомбинираат елементи по пат на проби и грешки, без да се потпрат врз една претходна водечка теорија за тоа „кое со кое,, може да се поврзи и зошто? Една конзистентна концепција, придружена со солидна компаративно-правна студија, на законодавецот ќе му олесни да ги предвиди и да ги максимизира шансите за успех на определени реформски зафати. Само треба да видиме што денес се случува со казненоправните системи во Европа? Општо земено, кривичното правосудство во последниве години многу почесто и посуштински се менува, отколку во минатото. Кривичните постапки се повеќе стануваат хибридни, инкорпорирајќи елементи што претходно се чинеле инкомпатибилни со различните правни традиции (англосаксонската Common law и континенталната Civil law). Иако ваквите хибридни модели не се ништо ново, се помалку правни системи остануваат блиски до нивниот оригинален чист пристап или модел. Сепак, и покрај ваквите трендови кон забрзана хибридизација, сите национални правни системи денес се уште се претежно приклонети кон едниот или кон другиот теоретски тип. Може да се полемизира околу тоа дали слободно и неограничено

може да се комбинираат определени решенија или елементи или, пак, во средината постои некаква зона што нема да функционира?

Традиционалната доктринарна различност на главните светски семејства на правните системи несомнено има еродирано. Притоа, исто така, е несомнено дека во текот на оваа ерозија, првенствено под влијание на меѓународните инструменти за човековите права, но и поради доминацијата, односно авторитативноста на англо-американската доктрина за правично судење, common law пристапот кон акузаторното казнено правосудство и посебно кон казнената постапка, стана се пораспространет и подоминантен. За некои, останува отворена дебатата дали ова е за добро или за лошо. Едновремено, и самиот овој модел се трансформира себеси. Прашање е и дали современите трендови кон се повеќе акузаторно и due process ориентирано кривично правосудство, ќе продолжат и понатаму. Имено, современите трендови едноставно може да се реакција на тоталитарните злоупотреби, кои не се така ретки и во 21 век, па во иднина да превладаат грижите за ефикасна контрола на криминлитетот, а реформите да се свртат во друга насока. Најновите ветришта по досега најсериозните терористички напади дуваат во спротивна насока. Војната против тероризмот и контролата на криминалитетот доминираат во глобалното кривично право. Осовременувањето на казненото право по пат на правни транспланти е, бездруго, посигурен начин отколку импровизација со некакви сосем оригинални решенија (да не кажеме експерименти), но не е сосем лишено од опасности во смисла на дилетантизам и еклектицизам, особено ако странското или меѓународното право не се познава доволно. Кривичното право е комплексно и оперира на различни, а понекогаш и на радикално поинакви начини во различни средини. Реформите што нема да водат сметка за постојните структури на постојните национални власти или за обученоста и професионалното искуство на постојните кадри во правосудството, веројатно, ќе пропаднат. Како и да е, притисоците за реформи се силни. Она што е значајно е тие да се насочат преку денес веќе колективното европско историско искуство и заедничките стандарди

за елементарна правичност на казненото правосудство, изградено, пред се, низ правото и практиката на Европската конвенција.

ЛИТЕРАТУРА

1. Vačić Franjo: Krivično pravo, posebni dio, Zagreb, 1979.
2. Buturović: Objekt krivičnopravne zaštite kod krivičnog dela Narušavanja nepovredivosti stana, Naša zakonitost, Beograd, 1975.
3. Vasiljević Tihomir: Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ, treće izdanje, Beograd, 1981.
4. Vrhovni sud Jugoslavije, Kž 101/55, Zbirka odluka II, br.54, Beograd, 1955.
5. Damaška Marijan: Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: A. Comparative Study, University of Pennsylvania Law Review Vol.121, N.3 (1973).
6. Европска конвенција за заштита на правата на човекот и основните слободи од 1950 година.
7. Закон за кривичната постапка, Службен весник на Република Македонија, Скопје, бр.15, 3 април, 1997.
8. Jakovljević: Krivično delo Narušavanje nepovredivosti stana, Pravni život, Beograd, 1969.
9. Крапас Davor: Osnovna prava čovjeka i građanina i načela krivičnog postupka, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br.5-6, Zagreb, 1989.
10. Кривичен законик, Службен весник на Република Македонија, Скопје, бр.37, 29 јули 1996.
11. Lopičić: Narušavanje nepovredivosti stana, Pravni život, br.6, Beograd, 1974.
12. Manzini Vincenzo: Trattato di diritto penale italiano, Quarta ed., Vol.IV-IX, Torino, 1961.
13. Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права од 1966 година.
14. Schmidt: Zur Problematik des indiskretionsdelikts, ZStW, 1967/4.

15. The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process, New Haven and London, 1986.
16. Универзална декларација за правата на човекот на Организацијата на Обединетите нации од 1948 година.
17. Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, Скопје, бр.52, 22 ноември 1991.
18. Уставен суд на Република Македонија, Скопје, Одлука, У.бр. 156/93 од 28.12.1994.

ПОЛИТИЧКИ НАУКИ

КОПЕНХАГЕНСКИТЕ ЗАКЛУЧОЦИ: *L'ACQUIS POLITIQUES* НА НОРМАТИВНАТА МОЌ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Д-р Горан Илиќ

Апстракт

Предметниот труд претставува анализа на Копенхагенските заклучоци во релација со нормативната моќ на Унијата. Имено, тие се третираат како изворни, базични постулати и параметри за дефинирање на нормативната моќ на Унијата, нејзината структура и дифузија на нејзините норми во меѓународните односи. Во трудот, Заклучоците се анализираат низ призмата на вредносниот и нормативен корпус на ЕУ и истите се категоризираат како *l'acquis politiques*, кои директно имплицираат на креирањето на нејзината нормативна моќ. Во таа насока, Заклучоците се дефинираат како генерални ориентири на нејзиното меѓународно дејствување, за што впрочем сведочат и Копенхагенските критериуми, кои базично ја репрезентираат есенцијата на истоимените Заклучоци.

Во контекст на тоа, рецепцијата на Копенхагенските критериуми од страна на трети држави, се наведува како исклучително моќен инструмент за директна пролиферација на европската идеолошка и вредносна матрица врз другите меѓународни субјекти. Во трудот, посебно се акцентира оригинерната и длабока поврзаност на Заклучоците и Критериумите, и поради тоа, преку една интерактивна анализа се истражува нивната иницијална поврзаност во релација со нормативната моќ на Унијата како таква. Исто така, споменатите Критериуми, претставуваат своевиден влог во егземпларноста на Унијата, како уникатен субјект во меѓународните односи, со свои политичко – правни преференци, специфики и аксиолошка детерминираност.

Клучни зборови: Копенхагенски заклучоци, Критериуми, ЕУ, вредности, нормативна моќ.

Abstract

This paper is analysis of the Copenhagen conclusions in relation to the normative power of the Union. Namely, they are treated as original, basic tenets and parameters for defining the normative power of the Union, its structure and diffusion of its norms in international relations. In this paper, the Conclusions are analyzed through the prism of the value and normative body of the EU and they are categorized as *l'acquis politiques*, which directly imply to the creation of its normative power. In this regard, the Conclusions are defined as general landmarks of its international activities, which can be seen by the Copenhagen criteria, which basically are the essence of the namesake Conclusions.

In this respect, the reception of the Copenhagen criteria by third countries are cited as an extremely powerful tool for direct proliferation of the European ideological and value matrix on other international actors. In this paper, particular emphasis is added on genuine and deep connection between the Conclusions and the Criteria also, and therefore, through an interactive analysis to investigate their initial connection in relation to the normative power of the Union as such. Also, the Criteria represent a kind of stake in exemplarity of the Union as a unique entity in the international relations, with its own political and legal preferences, particularities and axiological determination.

Key words: Copenhagen conclusions, Criteria, EU, values, normative power.

ВОВЕД

Кога зборуваме за Копенхагенските заклучоци, посебно место заземаат т.н. Копенхагенски критериуми кои директно произлегуваат од нив, и кои како такви, претставуваат еден конкретизиран и операционализиран сублимат на истите. Предметниот труд во својот наслов ги вклучува Копенхагенските заклучоци, бидејќи тие ја репрезентираат генералната, главна рамка која го генерира *l'acquis politiques* корпусот на унијата, а која дејствително се продуцира преку споменатите критериуми. Според тоа, во трудот подолу, посебно внимание ќе им посветиме на Копенхагенските критериуми кои *in principio* ги репрезентираат Заклучоците на едно супстанцијално рамниште.

КОПЕНХАГЕНСКИ ЗАКЛУЧОЦИ И КРИТЕРИУМИ

Веднаш да кажеме дека, кога зборуваме за Копенхагенските критериуми секогаш треба да ја имаме на ум нивната суштина, која директно произлегува од тенденцијата на државите – членки на Унијата или Унијата во целост, за конечно демаркирање и арондирање на сопствениот вредносен систем, кој впрочем и претставува суштествен елемент на нејзиното постоење. Токму поради уникатноста на вредносниот систем на Унијата, таа драстично отскокнува и се разликува од останатите меѓународни субјекти на светската политичка сцена. Дотолку повеќе, преку критериумите, не само што се врши арондација, демаркација и рационализација на вредносниот систем на Унијата, туку се креира и своевидна матрица за надворешно – политичко дејствување, во целост зависна од критериумите, сфатени како *политички параметри за дејствување и комуникација со светот*. Од тие причини, можеме да кажеме дека, критериумите, всушност претставуваат *експресивен конектор на ЕУ со светот*, а воедно и нејзин вредносен дискурс. Бидејќи преку нивното постоење, Унијата ја креира и сопствената артикулација и поимање на нормативната моќ, која дефинитивно е специфична категорија во меѓународно дејствување, посебно карактеристична за Унијата, сфатена како *заедница од норми, вредности, принципи и критериуми*.

Копенхагенските критериуми, воедно претставуваат и конечен триумф на европските стремежи за кодификација на сопствениот вредносен систем, а со тоа истите се фундаираат и како параметри за артикулација на европската нормативна моќ во меѓународните односи. Во таа насока, исто така, интересно е да се споменат и Копенхагенските заклучоци, од кои впрочем произлегуваат и истоимените критериуми. Заклучоците, претставуваат генерални ориентири за артикулација на политиката на Унијата, и од тие причини тие не само што ги генерираат *l'acquis communautaire*, туку и *l'acquis politiques* за ЕУ, или политичко – вредносните придобивки, што за конкретниот труд имаат сигнификантно значење. Аналогно на тоа, во споменатите Заклучоци, државите – членки на Унијата, декларираат дека:

Брзото комплетирање на процедурата за ратификација на Мастришкиот договор во сите држави – членки (...) [Подразбираше дека] тие се определија за овој значаен исчекор, кој треба да го означи крајот на долгиот период на несигурност за правецот на движење на Заедницата, и со тоа да прерасне во можност за Унијата, да истата ја обнови својата виталност и детерминација во однос на многуте предизвици, со кои таа е соочена како на внатрешен, така и на **надворешен план**, притоа извлекувајќи максимална корист од можностите што ги нуди новиот [Мастришки] договор.⁷⁵

На ваков начин, не беше само декларирана и потврдена волјата на државите – членки за зајакнување на политичките капацитети на Унијата, туку исто така, беше потврдена и волјата и детерминацијата за понатамошното политичко прогресирање. Во контекст на трудот, битно е да се подвлечат оние насоки од Заклучоците, кои имаат фундаментално политички карактер, посебно надворешно – политички карактер, и кои претставуваат параметри на надворешно – политичката моќ на Унијата и нејзиниот потенцијал за наметнување на своето политичко влијание во меѓународните односи. Од тоа, всушност произлегува и главната интенција на трудот, во кој се синтетизираат сите оние вредности, насоки и ориентири на конкретните заклучоци, кои подоцна се преточуваат во Копенхагенските критериуми, и кои како такви се прифаќаат како параметри за дејствување на Унијата, односно артикулацијата на нејзината

⁷⁵ *Conclusions of the Presidency*, European Council in Copenhagen (21-22 June 1993), стр. 2. http://ec.europa.eu/bulgaria/documents/abc/72921_en.pdf (2010)

нормативна моќ, чиј извор се наоѓа токму во утврдените и усвоени критериуми. Имено, во Заклучоците се манифестира волјата на државите – членки за заземање на еден нов, кохерентен и конзистентен курс во поглед на неколку политички / надворешно – политички правци, каде се потенцира дека: “ефектот на акциите на Заедницата и нејзините држави – членки, ќе се зголемува преку меѓународната координација на нивната политика”.⁷⁶ Во таа насока, се предвидуваат насоки за заедничко дејствување во однос на други држави и меѓународни субјекти, односно: Малта и Кипар, односите со Турција, односите со државите од Централна и Источна Европа, другите држави кои припаѓаат на оваа сфера, како што е Албанија, прашањата за формирање на Пактот за стабилност и “заедничките акции” во тој контекст, со цел имплементирање на Заедничката надворешна и безбедносна политика на Унијата, потоа се разгледуваат и декларираат насоките за односите со Русија и потребата од консолидација на руската демократија и пазарна економија. Во тој контекст се определуваат насоките за воспоставување и прогресирање на преговорите за “Партнерство за соработка” со Русија, и воспоставувањето на едно *контрактuelно партнерство* со неа, секако тргнувајќи од политичката и економска тежина на Русија во меѓународните односи, со тенденција за продлабочување на взаемното партнерство и негово идно институционализирање.⁷⁷

⁷⁶ Ibid. стр. 8.

⁷⁷ Односите помеѓу Унијата и Русија, нормативно гледано, датираат уште од времето на склучување на Спогодбата за партнерство и соработка во 1994 година, како симбол на взаемната соработката и потребата од нејзино интензивирање во иднина. Потоа, следуваат уште мноштво други спогодби и договори (доминантно од економска природа), кои оптимистички гледано, го трасираат патот за потесна соработка во евро – руското партнерство. Додека, во мај 2003 година, на Санкт – петербуршкиот Самит, Унијата и Русија се договорија да ја интензивираат сопствената соработка, преку **спатијализација** на заедничката надворешна – политика. Но доколку посакуваме евро – руските односи да се продлабочуваат и понатаму, подигнувајќи се на едно структурно рамниште, тогаш Унијата ќе мора дотолку повеќе да ја засили својата улога во ефектуирањето на досега склучените договори и спогодби со Русија, како: Спогодбата за партнерска соработка, четирите заеднички простори и Европската енергетска Повелба, со цел нивно реанимирање и имплементирање во целост, како основ за понатамошно нормирање на взаемните односи, а со тоа и обезбедување на соодветни нормативни канали, за дифузија на европската вредносна рамка.

Потоа, се дефинираат насоките за дејствување во однос на Украина, државите од поранешна СФР Југославија, односите со државите на Магреб. А покрај ваквите надворешно – политички ориентири и насоки за дејствување, како евентуални вредносни правци се дефинираат и борбата против расизмот, нетолеранцијата и ксенофобијата, како вредносен корпус кој директно корелира со правата и слободите на човекот, кои како такви, претставуваат мерило за степенот на слободата и демократијата, како во рамки на на Унијата, така и надвор од неа.

Покрај тоа, Заклучоците се дополнуваат со уште четири анекса, со кои се дефинираат насоките за идните предизвици во XXI век и местото и улогата на Унијата, посебно во делот на профилирањето на економските насоки за економска обнова во Европа, перспективите за соработката со асоцираните земји, кои аспирираат да се стекнат со полноправно членство во Унијата. Исто така, како Анекс III кон Заклучоците, се приложува и Декларацијата за Босна и Херцеговина (со оглед на времето кога се донесени овие заклучоци), како и Анекс IV, кој се однесува на односите и перспективите на Унијата во однос на повеќе држави, и тоа: Африка, Јужна Африка, Судан, Сомалија, Ангола, Мозамбик, Либериа, Малави, Заир, Нигерија, Средниот Исток, Централна Америка и Камбоџа, со намера за продлабочување на партнерството со овие држави и институционализирање на нивната взаемна соработка.

Имено, ваквите насоки, презентирани во Заклучоците, всушност претставуваат своевиден еманат на претходно стипулираните и манифестирани вредносни ориентири на Унијата, аспектирани и стипулирани во нејзините нормативно – политички акти и договори, кои му претходеа на Мастришкиот договор, а со тоа и на овие Заклучоци. Како вредносни ориентири, ексклузивни за Унијата, може да се наведат: почитувањето на човековото достоинство, основните слободи и права, правата на заедниците и фамилијата, слободата, демократијата, еднаквоста, владеењето на правото, социјалната правда (ЕУ поентира на социјалниот карактер на правдата, како нејзина дистинктивност во однос на САД, но и во однос на другите глобални субјекти).⁷⁸ Додека, сиот тој вредносен

⁷⁸Фундаменталните разлики, кои постојат во прокламациите на САД и ЕУ како социјално - политички ентитета, не се наоѓаат во иманетноста од нивната взаемна конфликтност, туку исклучиво во прокламациите на нивната аксиолошка, социјално - нормативна рамка. Манифестен пример за тоа, претставува стипулацијата во европскиот устав (а сега и во штотуку склучениот Лисабонски договор), каде јасно се потенцира етаблирањето на

систем (или идеолошка рамка) на Унијата, егзистира поради претходно обезбедените услови за тоа, односно рецепцијата и афирмацијата на принципите на плурализмот, недискриминацијата, толеранцијата, правдата и социјалната правда, солидарноста, еднаквоста, одговорноста, пацифизмот и отфрлањето на милитаризмот и национализмот итн. Врз основа на тоа, од Заклучоците се филтрираат и извлекуваат критериумите, познати уште како Копенхагенски критериуми, притоа создавајќи една *афирмативна вредносна граница на Унијата*, која за да биде “премината” побарува нивно целосно прифаќање и имплементирање, посебно од страна на оние меѓународни субјекти, кои побаруваат зачленување во неа. Од тие причини, за критериумите можеме да кажеме дека, тие претставуваат една **вредносно – нормативна база**, врз основа на која се фундаира европската нормативна моќ, но исто така, и **параметри** за нејзино артикулирање во меѓународните односи. На таков начин, критериумите не значат само услови или стандарди за прием на заинтересираните држави во Европската унија, туку и услови за воспоставување на едно длабоко структурално партнерство на останатите заинтересирани држави и меѓународни организации со Унијата. Сумарно, Копенхагенските критериуми стипулираат дека:

Членството [во ЕУ] побарува државата кандидат, да има постигнато [високо ниво на] стабилност на институциите, притоа гарантирајќи ја демократијата, владеењето на правото, човековите права, почитувањето и заштитата на малцинствата, постоењето и функционирањето на пазарната економија, а исто така, да поседува и капацитет за справување со притисокот на конкуренцијата и пазарните сили во рамки на Унијата (...).⁷⁹

социјалната правда и заштита во интерес на сите, вклучително и за најслабите и обесправените. За разлика од оваа манифестна социјалност на Унијата, САД во својот устав, стипулира единствено - правда, како крајна цел, а не како динамичен инструмент за обезбедување на социјалната благосостојба на сите, како што тоа го прокламира Унијата. Покрај тоа, Унијата и во последниот, Лисабонски договор, експлицитно продолжува да ги афирмира правата и слободите на работниците, нивната заштита, колективното договарање, правото на информирање и консултирање итн., а во името на “полната вработеност и социјалниот прогрес”. Види: Горан Илиќ, *Потрагата по европскиот социјален идентитет*, Научен труд објавен во публикацијата: “Социо – културни аспекти на евроинтеграцијата” (Зборник на трудови), Издавач: “Мариовско - мегленски културни средби” – Македонија, Прилеп, 2008, стр. 34 – 35.

⁷⁹Presidency Conclusions, Copenhagen European Council 1993, http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf [2010]

Од оваа стипулација може да се констатира позицијата и природата на **Унијата како заедница на вредности и норми**,⁸⁰ која иманентно и ноторно настојува да ги пласира кај сите оние заинтересирани субјекти (во случајот станува збор за државите кои сакаат да станат членки на ЕУ), кои ги прифаќаат нејзините вредности и како нивни светогледни и праксеолошки ориентири. Парадигматиката на овие критериуми, во себе ја крие оригинерноста на европскиот проект и процес, кој иако е бавен, постепено се движи кон една “сигурна иднина”, или како што за тоа зборува и Роберт Каган: “[Европејците] секогаш го нагласуваат *значањето на процесот* во однос на резултатот, притоа верувајќи дека крајниот процес [секогаш] се материјализира”.⁸¹ Додека, интерпретацијата на вредносната рамка на Унијата, во едни светски рамки, дефинитивно претставува своевиден репер за прогресивноста, либералноста и социјалноста на Унијата како таква. А во исто време, таквата *нормативна и вредносна интерпретација*, уште еднаш ја потврдува и нејзината виртуозност, уникатност и пред сè **егземпларност**, како нејзино најсилно “оружје” во меѓународните односи. Егземпларност, манифестирана преку символот на Копенхагенските критериуми: демократија, владеење на правото, човекови права и либерална економија. Имено, преку Критериумите доаѓаат до израз сите вредности, придобивки и принципи на Унијата, врз основа на кои таа почива, се гради и прогресира.

НОРМАТИВНА МОЌ

Концептот на ЕУ како “нормативна моќ”, најпрво тргнува од позицијата на нормите (по што го добива и својот назив), како фундаменти не само на надворешната политика, туку и на надворешно – политичката моќ на Унијата, како *своевиден капацитет за дејствување и наметнување*

⁸⁰Унијата, исто така се третира и како: заедница заснована на цивилното општество, заедница на солидарноста (како есенцијален принцип за функционирање на ЕУ), заедници на заедниците, заедница на европскиот мир (како пример дека конфликтите на интереси можат да бидат разрешувани во рамките на европското право и институциите), потоа како заедница на поделени интереси и како заедница која обезбедува заштита на интересите на ЕУ и нејзините држави – членки.

⁸¹Robert Kagan, *Power and Weakness*, Policy Review (Number 113), Published by Hoover Institution, June & July 2002. http://www.travelbrochuregraphics.com/extra/power_and_weakness.htm [2010]

на влијание врз другите меѓународни субјекти. Или како што Чарлс Грант, ја дефинира надворешно – политичката моќ на Унијата:

Европската моќ претставува *способност* на Европската унија и нејзините држави – членки, *да влијаат врз светот* кој што ги опкружува во еден *посакуван за нив правец*. Во пракса, тоа би значело *охрабрување* на луѓето во другите делови од светот, да прифатат политички и економски систем, кој ќе биде компатибилен за нив (...) А тоа значи и *убедување* на другите држави за поддршка [и прифаќање] на еден правно заснован мултилатерален поредок.⁸²

Во таа насока, нормативната моќ повеќе се потпира на она што значи постоење на *чувство за ненасенување на штета* и *максимална редуција на евентуалната штета*, а како последица на дејствувањето на *нормирани и нормативни активности*. Поради тоа, за оваа концептуализација се зборува дека, таа повеќе тендира кон *стандардизирање на очекувањето за не – девијација*, сфатено како незлоупотреба или воздржување од (зло)употреба на активностите (за нанесување на штета), наместо нејзино постоење како морален императив. Во таа смисла, нормативната моќ се концептуализира и како *регулаторна, стандардизаторска моќ*. А нормите / нормативното / нормираното, се категории кои стануваат блиски со она што се нарекува моќ со сите нејзини атрибути, бидејќи, *само големите сили поседуваат соодветна моќ за детерминација и моделирање на она што се нарекува “нормално”*,⁸³ и тоа преку нормирање на поведението на субјектите во меѓународните односи.

Додека, со оглед на вредностите на Унијата, секако земајќи ја во предвид нејзината специфичност, корисно би било да се наведе и тезата на

⁸²Charles Grant with a response by Robert Cooper, *Is Europe doomed to fail as a power?* Centre for European reform (CER) July 2009, стр. 2.

⁸³Како **нормално** во овој контекст, треба да се сфати состојбата на редовно, постоечко или вообичаено однесување на меѓународните субјекти во меѓународните односи. Односно, станува збор за состојба на редовно и вообичаено функционирање и перцепција на меѓународните односи преку позицијата на субјектите во нив, а како резултат на дејствувањето на големите или релевантни сили (моментално САД се појавува како единствена супер - сила, а во иднина тоа место можеби ќе биде споделено и со Кина). Нормалноста, во себе повлекува и *нормализација* како свој предуслов. Па токму во тој контекст, се гледа и нормативната концептуализацијата на европската надворешно – политичка моќ.

Ханс Моргентау, која директно го прокламира правото на избор кај политичкиот ентитет, односно: “изборот не се наоѓа помеѓу моралните принципи и националниот интерес на кого му недостига еден морален дигнитет, туку помеѓу еден *збир од принципи*, откинати од политичката реалност, и друг збир на принципи, произлезени од политичката реалност”.⁸⁴ Во таа насока, креаторот на концептот на ЕУ како “нормативна моќ”, теоретичарот Јан Манерс европската нормативна димензија во меѓународните односи, ја третира како *серија од нормативни принципи, кои се генерално прифатени во системот на Обединетите Нации, со цел истите да бидат универзално аплицирани*.⁸⁵ Тој тука, потенцира на *вредностите на Унијата*, конципирани како базични нормативни принципи и критериуми, кои се конституирани и промовирани од страна на Унијата, односно: одржливиот мир, слободата, демократијата, човековите права, владеењето на правото, еднаквоста, социјалната солидарност, одржливиот развој, пазарната економија и доброто глобално владеење. Покрај тоа, тој потенцира и на фактот дека, Унијата не само што ги акцептира, промовира и (се обидува да ги) артикулира овие нормативни принципи и критериуми (кои впршчем се и синтетизирани во Копенхагенските критериуми), туку таа нив ги живее како “жив пример” / егземплар, а преку одговорноста за нејзините активности како “разумни” и оправданоста на нејзините консеквенци, сфатени во светло: “колку што е можно помалку да се нанесе штета”.⁸⁶ Во таа насока, Унијата според Манерс, настојува *да ги охрабри* институциите и луѓето, преку прифаќањето на овие вредности и критериуми (се мисли на Копенхагенските критериуми) во едни супранационални рамки, со цел интензивирање и раширување на меѓународното право и регионалните организации, мултилатералната соработка и доброто глобално владеење, притоа, сите тиа легитимирани со Повелбата на Обединетите Нации.

ДИФУЗИЈА НА НОРМИТЕ

⁸⁴Nathalie Tocci (edited by), *Who is a Normative Foreign Policy Actor? The European Union And Its Global Partners*, Centre for European policy studies Brussels, 2008, стр. 6.

⁸⁵Ian Manners, *The normative ethics of the EU*, Blackwell Publishing Ltd / The Royal Institute of International affairs, 2008, стр. 46.

⁸⁶Ibid.

Дифузијата на нормите, всушност претставува начинот на кој нормите и вредностите опфатени, прифатени и потврдени со Копенхагенските критериуми, се рашируваат и прошируваат во меѓународните односи. Односно, станува збор за нивно отелотворување во реалниот, *de facto* свет. Бидејќи, од ова може да се забележи дека, критериумите всушност претставуваат своевидна *иницијација* за *меѓународните субјекти* за понатамошно дифузирање на вредносниот и нормативен систем на Унијата во нив, со цел нивно внатрешно трансформирање или “европеизирање”. Сфатено како динамички идеолошки дискурс, кој подразбира од една страна наметнување на вредносната рамка на Унијата и нејзино прифаќање / интернализација од страна на другите меѓународни субјекти, кои ги прифатиле критериумите како иницијален идеополитички корпус на Унијата. Во функција на дифузијата на нормите, можеме да кажеме дека, тие се дифузираат преку два канали, и тоа:

1. **Инфицирање** или *информативна и процедурална дифузија* и
2. **Трансферирање**, или *отворена (очигледна, јасна) дифузија* и *културна дифузија*.⁸⁷

Според теоретичарот Вајтхед, **инфицирањето** генерира дифузија на нормите како резултат на *ненамерното раширување (дифузирање) на идеите* од страна на Унијата, кон другите политички (меѓународни) субјекти. Како пример за ова, може да се наведе парадигмата на Унијата како “виртуозен егземплар” во експортирањето на европскиот експеримент во регионалната интеграција (што впрочем се гледа од детерминираноста на Копенхагенските заклучоци, во делот за односите со другите држави и потребата од засилување на нивната взаемна соработка). Или како што тоа го нарекува и Марк Леонард, “регионален домино ефект”, кој предизвикува *интерна трансформација* кај оние меѓународни субјекти, кои го следат или кои го прифатиле европскиот модел на интеграција (иницијално преку прифаќањето на Копенхагенските критериуми). Како суштествен пример за тоа, се наведува и фактот дека:

Регионалната интеграција започна и во Латинска Америка, кога лидерите на големите држави во регионот, ги увидоа енормните

⁸⁷ Ian Manners, *Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?* JCMS 2002 Volume 40. Number 2. стр. 244.

достигнувања реализирани во Европа [благодарение] на создавањето на Единствениот европски пазар (...) Она што започна како билатерална иницијатива помеѓу [Бразил и Аргентина] беше проширено со вклучувањето на Парагвај и Уругвај во 1991 година, и формирањето на *Mercosur* (додека Чиле и Боливија, како асоцијативни членки се приклучија во 1996 година).⁸⁸

Имено, државите од Латинска Америка, се договорија да формираат заеднички пазар (налик на европскиот) со координирани макроекономски политики во различни сектори, вклучително и во делот на надворешната трговија, земјоделието, индустријата и фискалната политика.⁸⁹ Тие исто така, се определија да ја хармонизираат својата легислатива и да создадат политичка и економска интеграција. Значењето на овој феномен, се потврдува преку инспирацијата кај другите меѓународни субјекти, за трасирање на патот кон успехот, прогресот и секако просперитетот. Во таа насока, кога веќе го наведовме примерот на латино - американската регионализација, манифестирана преку формирањето на *Mercosur* (*Mercado Común del Sur* или Јужниот заеднички пазар),⁹⁰ мора да споменеме и уште еден факт, реплициран од Унијата врз оваа интеграција. Тој факт, подразбира инсталирање на “демократската клаузула” кон оваа регионална (доминатно трговска и економска наместо политичка или одбранбена) интеграција, како услов за останување во неа, **налик на Копенхагенските критериуми за членство во Унијата**. Во рамките на тоа, се наведува и *информативната дифузија*, која резултира од опсегот на стратешките комуникации, а во контекст на новите политики генерирани од страна на Унијата и декларативните комуникации, како што се иницијативите дадени од страна на Претседателството на Унијата, или

⁸⁸ Mark Leonard, *Why Europe will run the 21st Century*, Public Affairs - New York, 2005. стр. 136.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Во неколку наврати, оваа регионална интеграција, беше (зло)употребена од страна на Претседателот на Венецуела, Хуго Чавез, во прокламирањето на неговите анти – американски, анти – неолибералистички и анти – глобалистички ставови, како на пример со неговата изјава: “Ние сакаме во нашите бродови, во нашите цевки, во нашата медицинска опрема, но и во другите производи, да ги видиме зборовите ‘Made in Brazil’, или ‘Made in Argentina’, наместо ‘Made in USA’”. Покрај тоа, таквите негови ставови, тој ги поткрепува и со отворените врски и сојузништво со Куба на Кастро (а претходно и со Ирак на Садам Хусеин), потенцирајќи на фактот дека, ваквите регионални интеграции, се од посебна важност за иднината на Јужна Америка.

пак од страна на Претседателот на Европската комисија. Покрај тоа, постои уште и *процедурална дифузија*, која инволвира **институционализација на односите помеѓу Унијата и другите субјекти**, во смисла на Интер - регионални спогодби за соработка, членување во меѓународни организации или пак проширување на Унијата како таква. Оваа дифузија, се легитимира преку вредносната рамка на Унијата и нејзината препозитивност за институционализација на меѓународните односи, настапувањето како правно единствен субјект во однос на другите меѓународни субјекти и нејзиното учество како **единствен политички ентитет** во меѓународните организации. За таа цел, со Лисабонскиот договор конечно се профилира и институционализира правниот субјективитет на Унијата. Станува збор за правно (политичко) својство, кое придонесува кон тоа, Унијата да се појавува како *единствена страна* при склучувањето на меѓународни договори со трети земји, а со тоа и колективно да стапува или истапува од членство во други меѓународни организации, структури или пактови, како единствен субјект. Во контекст на тоа, поранешниот Висок претставник на Унијата Хавиер Солана, за тоа ќе рече дека: “признавањето на правниот субјективитет на ЕУ има повеќе политичко, одошто правно значење”,⁹¹ затоа што на таков начин, ќе им се даде до знаење на третите земји, дека ќе стапуваат во меѓународно - правни односи со политички идентификуван и (номинално) автономен меѓународно - правен субјект. Имено, со легитимирањето на правниот субјективитет на Унијата, паралелно се врши и “елевација” на трите нејзини столба, од едно меѓудржавно (договорно) на супранационално (европско) ниво, со исклучок на ЕВРОАТОМ, кој и понатаму останува да биде независен и засебен ентитет во рамките на Унијата. Но и покрај ваквото квази - супранационализирање на надворешно - политичките капацитети на Унијата, тоа не претставува функционален исчекор напред, поради постоењето на системот за *едногласно донесување на одлуки* од областа на надворешната политика, како клучна и витална сфера на надворешно – политичко дејствување. Но битно е да потенцираме дека, со Лисабонскиот договор, се врши само нивелирање на трите столба на Унијата и нивно “подигнување” на едно супранационално рамниште. Притоа, арондирајќи ја Унијата како единствен, засебен и автономен политички ентитет.

⁹¹Горан Илиќ, *Европа на крстопат: Лисабонскиот договор како темел на надворешно – политичкиот идентитет на ЕУ*, Графопром – Битола, 2009, стр. 101.

Покрај тоа, како примери за единствено настапување на Унијата во однос на другите субјекти, би можеле да се наведат: Интер – регионалниот дијалог на Унијата со Јужната Африканска развојна заедница во 1994 година, членството на Унијата во Светската трговска организација, актуелните преговори за членство помеѓу Унијата и државите (аспиранти и кандидати) посебно Македонија, Хрватска, Турција, Исланд како и земјите од Медитеранот итн. Меѓудругото, **прифаќањето на Копенхагенските критериуми во процесот за прием на нови држави – членки во Унија, се наведува како најмоќен инструмент за директно пласирање на европската идеолошка и вредносна матрица, а со тоа и типично манифестирање на процедуралната дифузија на нормите, како суштествен елемент на нормативната моќ на Унијата.**

Покрај тоа, постојат и два други типови на дифузија, аспектирани преку **трансферирањето** или пренесувањето, третирали како: “размена на добра, трговија, помош или техничка асистенција помеѓу Унијата и трети страни, со различни видови на средства, вклучително и финансиски”.⁹² Додека некои трансфери, може да резултираат со експортирањето на нормите и стандардите на Унијата, што впрочем имплицира и на нејзината *регулаторна моќ* и регулаторна позиција во светот, но исто така, може да стане збор и за трансферирање на финансиските награди,⁹³ па дури и на

⁹² Ian Manners, *Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?* JCMS 2002 Volume 40. Number 2. стр. 245.

⁹³Парадигматичен пример за тоа претставува долготрајниот Средно – источен мировен процес, кој генерира извесна дисјунктивност во редовите на Европската унија, а кој побарува единствен европски пристап и дејствување. Како предуслов за спроведување на ефективна европска надворешна политика во овој регион, секако се подразбира постоењето на обединета европска позиција, која ќе треба да го потврди европското влијание во дадениот регион. Во таа насока, како неопходни цели кои ќе треба да бидат исполнети од страна на Унијата, би можеле да се наведат следните: прогресирање на турската интеграција во ЕУ, која сама по себе треба да обезбеди иницирање на определени симпатии во очите на муслиманите кон Европа, потоа јакнењето на европската соседска политика, преку која ќе треба да се овозможи инклузија на арапските програми, политики и пазар поблиску до оние на ЕУ. А додека пак, како главен принцип во засилувањето на оваа политика, се наведува и принципот на **позитивна условеност**, преку која средно – источните држави за секое наредно подобрување на своите политики, владеењето на правото и прогресот на човековите права, *ќе добиваат соодветна помош од структурите на ЕУ*. На таков начин, се претпоставува дека ќе се придонесе кон консолидација на мирот и стабилноста кај овие држави. Додека, како наредни цели кон кои ЕУ во иднина ќе треба да се насочи се: јакнењето на регионалната соработка во Средниот Исток, инвестирањето во иднината на палестинската држава, пронаоѓањето на соодветни начини за враќање на

економските санкции. Како примери за трансферирање на нормите, Манерс ги наведува влијанието на PHARE и TACIS програмите, во однос на земјите од Источна Европа, како и влијанието на Европскиот развоен фонд кон *Котоноу државите*, конституиран врз основа на *Котоноу Спогодбата*, склучена во главниот град на Република Бенин - Котоноу, а меѓу Европската унија и АКП државите (Африканска, Карипска и Пацифичка група на држави). Меѓудругото, влијанието на Унијата во контекст на трансферирањето на нормите кон овие групи на држави, се манифестира и преку стипулираните одредници во наведената Спогодба, која инкорпорира три комплементарни столба, односно: развојна, економска и трговска соработка, како и политичка димензија на взаемната соработка.⁹⁴ Суштината на овие столбови, се извлекува од Копенхагенските критериуми. Тргувајќи од тоа, неопходно е да ја споменеме и глобалната европска стратешка култура, на *трансферирање на норми, поради трансформирање на економии и општества*. Во таа насока, неопходно е да се потенцира постоењето и значењето на **Евросферата**, како “невидливо царство” или постмодерна европска “империја”, која *a priori* ги опфаќа горенаведените АКП групи на држави. Во таа насока, авторот Марк Леонард ќе рече:

Европската унија, започнува да создава огромна сфера на влијание, која се протега надвор од нејзините граници, а која може да се именува како *Евросфера*. Овој појас од осумдесет земји го покрива некогашниот Советски сојуз, Западен Балкан, Средниот Исток, Северна Америка и субсахарска Африка, а вклучува 20 проценти од светската популација.⁹⁵

Според тоа, може да се констатира дека, Унијата претставува најголем трговски партнер, најголем извор на меѓународни банкарски кредити, најголем извор на странски директни инвестиции и секако најголем емитер на развојна помош и асистенција, секако, онаму каде што

довербата кај народот на Израел, како и нејзината подготвеност за доставување на соодветна безбедносно – одбранбена помош, како своевидна инвестиција во мирот меѓу завојуваните страни.

⁹⁴ *The Cotonou agreement*, http://ec.europa.eu/development/geographical/Cotonou_intro_en.cfm [2010]

Види мапа на Котоноу државите:

http://ec.europa.eu/development/geographical/maps/launch_en.cfm [2010]

⁹⁵ Mark Leonard, *Why Europe will run the 21st Century*, Public Affairs - New York, 2005. стр. 54.

тоа е потребно. Или како што Леонард не потсетува дека, најголемиот дел од горенаведените држави, го користат токму еврото како параметар за нивните берзантски политики, а некои пак и како своја резервна национална валута. Имено, преку трансферирањето на нормите, се обезбедува и трансформирање на битот на овие субјекти. Трансформирањето, секако е далеку полесно кај оние држави кои се пријателски расположени кон Унијата (посебно се мисли на САД, државите од Централна, Источна Европа и Западен Балкан), односно кои *дозволуваат и овозможуваат Унијата да ги промовира и афирмира своите концепти и вредносна рамка*, за разлика од оние држави, кои негуваат (извесен) анимозитет кон Унијата. Покрај трансферирањето, сфатено како канал за дифузија на нормите на Унијата, припаѓа и ***отворената (очигледна, јавна) дифузија на нормите***. Овој тип или субкатегија на нормативен трансфер, резултира од *физичкото присуство на Унијата* во третите земји и секако во меѓународните организации и структури. Манифестен пример за овој тип на дифузија, претставува делегирањето на претставници, односно делегации на Европската комисија, или пак присуство на Тројката министри за надворешни работи, Претседателот на Комисијата, па дури и Мониторинг мисиите (како оние што беа позиционирани во поранешна Југославија) во други држави или меѓународни организации. Од аспект на физичкото присуство, како суштина на оваа дифузија, може да се каже дека, Унијата во своето досегашно функционирање, успеа да обезбеди своевиден теренски легитимитет, според кој би можела да се третира како легитимен меѓународен субјект. Односно, Унијата има делегирано свои Специјални претставници во Африка, Средниот Исток, Пактот за стабилност, Република Македонија, Етиопија / Еритреа и Авганистан. Специјалните претставници претставуваат директна врска меѓу конкретните држави и Унијата. На овој начин, таа уште еднаш ја потврди својата заложба и понатаму да се афирмира како меѓународен субјект, присутен на конкретни места, кога околностите и ситуациите (и конфликтите) го бараат тоа. Покрај економските и трговските врски кои Унијата ги одржува со третите земји, таа на терен присуствува и поради потребата од превенирање или консолидирање / санирање на настанатите или евентуални конфликти. Што значи, своето присуство Унијата го манифестира и преку нејзиното појавување како коректив и консолидатор (иако со делумен успех) на настанатите конфликти во државите, односно

критичните региони и области во светот. Во таа насока, досега Унијата има испратено повеќе мисии од цивилна природа, да учествуваат во консолидацијата и враќањето на мирот и стабилноста, онаму каде што тоа е потребно. Покрај тоа, кое *par excellence* претставува репрезентативен пример за отворена дифузија на нормите на ЕУ во меѓународните односи, или *нормативното аплицирање на вредносната рамка на Унијата во светот*, секако преку нејзиното физичко, реално присуство и активност, постои уште една форма на нормативна дифузија, именувана како културна дифузија.

Имено, *културната дифузија* се третира како битен фактор во моделирањето на нормативното дифузирање, преку еден *културен филтер*, кој директно имплицира на меѓународните норми и политичкото созревање на третите држави и организации, а преку изучување, адаптација или пак преку отфрлање на нормите.⁹⁶ Како примери за културна дифузија на нормите, во политолошката литература се наведуваат: дифузирањето на демократските норми во Кина, човековите права во Турција или пак енвайроменталистичките норми во Британија.

ЗАКЛУЧОК

Она што може да се заклучи од презентираниот во трудот, го потврдува посебното значење што го имаат Копенхагенските критериуми во однос на нормативната моќ на Унијата во меѓународните односи, односно нејзиното артикулирање како способност и потенцијал за трансформација на поведението на останатите меѓународни субјекти, според европски вкус. Потоа, исто така, може да се подвлече и севкупното значење на Копенхагенските заклучоци, од кои впрочем произлегуваат и конкретните критериуми, а кои претставуваат генерални насоки за имплементација на надворешната политика на Унијата во тоа време, и секако нивното значење во поглед на востановувањето на перспективите за справување со предизивиците кои следеа непосредно по нивното донесување. Она што е посебно инспирира, е тоа дека критериумите не претставуваат само едноставни претпристапни стандарди за акцесија кон Унијата, туку тие воедно значат и своевиден иницијален *stimulus* на

⁹⁶Ian Manners, *Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?* JCMS 2002 Volume 40. Number 2, стр. 245.

европската политичка агенда за “европеизирање” на меѓународните односи и светскиот поредок воопшто, преку нормирање на меѓународното поведење, проследено преку наведените нивоа / канали на дифузија на нормативната моќ на ЕУ. Поради тоа, нескромно може да се констатира дека преку Заклучоците и преку Критериумите, конечно се фундаира и корпусот на *l’acquis politiques* на Унијата, што *in principio* претставува корпус на политичко - вредносни придобивки, преку кои Унијата стекнува нормативен легитимитет, способност и капацитет за наметнување и артикулација на својата нормативна моќ во меѓународните односи. Аналогно на тоа, со сигурност може да се констатира дека Заклучоците претставуваат “погонското гориво” на нормативната моќ на Унијата и главен стратешки ориентир на нејзиното надворешно – политичко дејствување.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. *Conclusions of the Presidency*, European Council in Copenhagen (21-22 June 1993) http://ec.europa.eu/bulgaria/documents/abc/72921_en.pdf [2012]
2. *Cotonou agreement*, http://ec.europa.eu/development/geographical/Cotonou_intro_en.cfm [2012]
3. Grant, Charles. *Is Europe doomed to fail as a power?* (CER) July 2009.
4. Галбрајт, Џон К. *Анатомија на моќта*, Библиотека идеи, Култура – Скопје, 1995.
5. Smith, Karen E. *Still “civilian power EU?”* - European Foreign Policy Unit / WP, 2005.

6. Shapiro, Jeremy and Witney, Nick. *Towards a Post-American Europe: A Power Audit of EU-US Relations*, the European Council on Foreign Relations, London, October 2009.
7. Piening, Christopher. *Global Europe: the EU in world affairs*, Boulder, London, 1997.
8. Powell, Lindsey. *In Defense of Multilateralism*, Yale Center for Environmental Law and Policy New Haven, CT, 23-25 October 2003.
9. Nye, Jr., Joseph S. *the Paradox of American Power: Why the world's only superpower can't go it alone*, Oxford, University Press, 2002.
10. Manners, Ian. *The normative ethics of the EU*, Blackwell Publishing Ltd / The Royal Institute of International affairs, 2008.
11. Manners, Ian. *Normative Power Europe Reconsidered*, CIDEL Workshop. Oslo 22-23 October 2004. From civilian to military power: the European Union at a crossroads?
12. Manners, Ian. *Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?* JCMS 2002 Volume 40/2.
13. Leonard, Mark. *Why Europe will run the 21st Century*, Public Affairs - New York, 2005.
14. Keisala, Katja. *EU as an international actor: Strenghtes of the European civilian power*, University of Tampere, 2004.
15. Kagan, Robert. *Power and Weakness*, Policy Review, Hoover Institution, June & July 2002.
16. Илиќ, Горан. *Европа на крстопат: Лисабонскиот договор како темел на надворешно – политичкиот идентитет на ЕУ*, Графопром – Битола, 2009.
17. Илиќ, Горан. *Потрагата по европскиот социјален идентитет, “Социо – културни аспекти на евроинтеграцијата”*, Прилеп, 2008.
18. Tocci, Nathalie. *Who is a Normative Foreign Policy Actor? The European Union And Its Global Partners*, Centre for European policy studies Brussels, 2008.

НАВРЕМЕНАТА ПРЕВЕНЦИЈА НА КОНФЛИКТИТЕ КАКО ЦЕЛ НА БЕЗБЕДНОСНАТА СТРАТЕГИЈА НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ

д-р Светлана Вељановска

Апстракт

Меѓународната заедница во изминатите децении разработи низа глобални, регионални, билатерални па дури и национални механизми за превенција и решавање на конфликти. Најглобална манифестација на директната превенција е Повелбата на ООН заснована врз принципите на меѓународното право и унапредување на соработката помеѓу државите.

Овој труд има за цел да го објасни местото на навремената превенција од аспект на обезбедување успех на превентивната акција во одделни фази од конфликтот, ако истиот се согледува преку неговите стадиуми на: траен мир, стабилен мир, нестабилен мир, криза и војна.

Посебно ќе биде согледан и фактот според кој превенцијата не мора секогаш да даде исти резултати ако е примената во различни случаи. Превентивната дипломатија и превентивната акција како механизми кои се употребуваат во меѓународното право имаат мултидимензионална природа која бара мултидимензионални мерки на акција.

Бидејќи една од примарните задачи на ООН е спречување на насилните конфликти во согласност со главите VI и VII од Повелбата на ООН, потребна е интензивна соработка со регионалните и субрегионалните актери околу аранжманите во областа на мирот и безбедноста.

Клучни зборови: превенција, конфликт, безбедносна стратегија, меѓународно право, Обединети нации.

Abstrakt

In recent decades the international community developed series of global, regional, bilateral and even national mechanisms to prevent and resolve conflicts. The most global direct manifestation of prevention is the UN Charter based on the principles of international law and promoting the cooperation among states.

This paper aims to explain the on time prevention of place in terms of ensuring the success of preventive action in certain phases of the conflict if it is perceived through its stages of: lasting peace, stable peace, unstable peace, crisis and war.

Separately will be perceived the fact for which the prevention does not always have to give the same results if the application is used in different cases. Preventive diplomacy and preventive action as mechanisms which are used in international law have a multidimensional nature which requires multidimensional measures of action.

As one of the primary tasks of the UN is to prevent violent conflicts in accordance with the Chapters VI and VII of the UN Charter, there is a need of intensive cooperation with regional and sub-regional arrangements for players in the area of the peace and security.

Key words: prevention, conflict, security strategy, international law, United nations.

ВОВЕД

Да се мисли дека превенцијата на конфликтите е изум од поново време настанат како последица на долгиот период на Студената војна е сосема погрешен заклучок. Уште од најстари времиња се употребувале различни методи и инструменти на дипломатија кои имале за цел да спречат насилни конфликти од било кој вид. Емисари и пратеници патувале од една во друга земја

со цел да преговараат за наоѓање решение на конфликт или пак да се обидат да дојдат до спогодба пред да дојде до вооружен судир.

Модерната дипломатија во современиот свет разви голем број методи и активности чија цел е да се најде мирољубиво решение на спорот, односно да се спречи појавувањето на евентуален конфликт. Дури и по дефиниција дипломатијата стана: ***општо прифатлив метод на меѓународно однесување или вештина за водење на меѓународните односи, главно по пат на преговарање.***⁹⁷ Искуствата говорат дека дипломатските активности нè секогаш довеле до успешни преговори. Минхенската спогодба од 1938 година како и Пактот Рибентроп-Молотов од 1939 година се пример на нереални очекување и дипломатија водена на штета на трети земји.⁹⁸

Создавањето на меѓународни организации како и развитокот на мултилатералните односи помеѓу државите ги прошири методите на дејствување на дипломатијата и во други сфери меѓу кои превенцијата на конфликтите зазема значајно место. Модерната превенција како метод на дипломатија успеа да ублажи неколку спорови во рамките на делувањето на претходницата на ООН – Лигата на народите. Последиците од Втората светска војна отворија фронт за размислување и реализација на идејата дека жариштата треба да се згаснуваат пред да дојдат на стадиум кој не може да се контролира. Токму затоа Повелбата на ОН започнува со зборовите:„

⁹⁷ Види: Encyclopaedia Britannica 15 th ed.,s.v. Diplomacy.

⁹⁸ Минхенската спогодба ја склучија Германија, Велика Британија, Италија и Франција на 30 септември 1938 година и со неа на нацистичка Германија и се дозволуваше да ја анектира Судетската област во тогашна Чехословачка. Овој договор е типичен пример за попуштање пред територијалните претанзии на тоталитарните режими; Пактот Рибентроп-Молотов го склучија СССР и Германија на 23 август 1939 година и е познат како „Пакт за ненапаѓање“, но кој на 22 јуни 1941 година беше прекршен од страна на еден од потписниците –Германија. Проблемот е тоа што со него двете земји потпишаа таен протокол со кој на СССР му се дозволуваше да заземе делови од Источна Полска како и делови од Финска и Балтичките Земји.

Ние народите на Обединетите нации решени да ги спасиме поколенијата од ужасите на војната.....⁹⁹

КОНЦЕПТ ЗА ПРЕВЕНЦИЈА НА КОНФЛИКТИ

Според наједноставната поделба концептот за превенција на конфликтите е составен од предконфликтна и постконфликтна превенција. Според некои автори превентивните мерки „бараат поголема дипломатска вештина и пофлексибилни техники на преговарање во однос на другите потрадиционални реактивни мерки“.¹⁰⁰ За разлика од нив постконфликтните мерки обично се плод на горко научена лекција од оружен судир. Претконфликтната превенција, најчесто, претставува поголем предизвик, бидејќи страните во судирот, најчесто, не се свесни за последиците од трагедијата која следува и материјалните штети од оружениот судир. Затоа ѝ имаат помала подготвеност да преговараат и да го следат патот на дијалог и помирување. Ефикасната претконфликтна стратегија значи отстранување или ублажување на непосредните причини за конфликтот пред тие да доведат до деструктивни последици. Релативно нов термин во претконфликтната превентивна практика е т.н. *превентивна дипломатија*, која како идеја потекнува од вториот Генерален секретар на Обединетите нации Даг Хамершалд кој сметаше дека Обединетите нации треба потенцијалните конфликти да ги држат подалеку од двете големи супер сили, односно од тогашната блоковска поделеност на светот.¹⁰¹ По завршувањето на Студената војна и крајот на блоковските ривалства и поделеност, оптимистички беше најавена идејата дека:

⁹⁹ Види: Повелба на ОН - Преамбула

¹⁰⁰¹⁰⁰ Lilly R. Sucharipa – Behrmann and Thomas M. Franck, *Preventive Measures*, New York University Journal of International Law and Politics 30, nos. 3-4, (spring/summer) 1998

¹⁰¹ Генерално Собрание на ОН, Петнаесетто заседание, *Годишен извештај на Генералниот секретар за работата на организацијата, 16 јуни 1959- 15 јуни 1960.*

конечно ќе живееме во еден побезбеден, поправеден и похуман свет¹⁰²

Со цел да преземе чекори кои позитивно би ги промениле работите во поглед на превентивната дипломатија, односно за воспоставување и одржување на светскиот мир, Советот за безбедност на Обединетите нации донесе т.н. Агенда за мир од Генералниот секретар Бутрос Бутрос Гали, со идеја за повторно дефинирање на концептот на раната превенција и пошироко сфаќање на превентивната акција.¹⁰³ Во Агендата за мир Бутрос Бутрос Гали ја оживува идејата за превентивна дипломатија и понуди своја сопствена дефиниција, поврзувајќи ја со воспоставувањето, но и со одржувањето на мирот. Според неговата дефиниција: ***Превентивната дипломатија е акција за спречување спорови што можат да се појават меѓу одделни страни, за спречување на постојни спорови кои можат да прераснат во конфликти и за ограничување на нивното ширење доколку тие сепак се појават***¹⁰⁴ Подоцна, со примената во практиката се утврди дека оваа дефиниција е посоодветна за терминот „превентивна акција“, бидејќи превенцијата треба да содржи посеопфатно дејство од тоа кое се дава со неа¹⁰⁵.

На почетокот на новиот милениум Обединетите нации продолжија со стратегијата со која камен-темелник на колективната безбедност и понатаму требаше да претставува превенцијата на конфликтите.¹⁰⁶ Во извештајот кој го подготви Генералниот секретар Кофи Анан една од основните поставки беше дека „се започнува со превенцијата“¹⁰⁷ Документот укажуваше на неколку важни политички предуслови за ефикасна превенција:

¹⁰² Совет за Безбедност, UN Doc. S/23500 31 januari 1992

¹⁰³ Ghali B.B., *An Agenda for Peace*, New York, UN, 1992

¹⁰⁴ ibid

¹⁰⁵ UN General Assembly, Fifty-first Session, Official documents, UN Doc.A/51/1 New York, UN, 1996

¹⁰⁶ UN Press Release SC/6892 (20 јули 2000)

¹⁰⁷ *Ние народите: улогата на Обединетите нации во дваесет и првиот век* UN Doc.A/54/2000 (27 март 2000)

-Стратегиите за превенција мора да се зафатат со решавање на темелните причини за конфликтите, а не само на нивните насилни симптоми;

-Политичарите мора да имаат јасна слика за тие причини;

-Секој чекор што ќе се направи во насока на намалување на сиромаштијата и постигнување сеопфатен економски растеж, значи и чекор напред кон превенција на конфликтите, особено во голем број сиромашни земји каде што сиромаштијата често ја придружуваат жестоки етнички и верски поделби.¹⁰⁸

Неколку месеци подоцна беше објавен уште еден извештај познат како „Извештајот Брахими“ според кој долгорочните хуманитарни и развојни активности најдобро се согледуваат низ призмата на превенцијата на конфликтите. Меѓутоа и во тој период било евидентно размислувањето дека не е лесно да се гради културата на превенција, пред сè, поради тоа што цената на превенцијата треба да се плати денес, а придобивките се во некоја далечна иднина и се однесуваат на нешта (војни и катастрофи) кои не се случиле. Во тој период може слободно да се рече дека превентивната политика добивала поголема поддршка на зборови отколку на дела.

ЦЕЛИСХОДНОСТ НА ПРЕВЕНЦИЈАТА НА КОНФЛИКТИ

Мајкл Ланд превенцијата ја вреднува во три основни фази:

1 фаза - кога превентивната дипломатија е насочена кон решавање на основните извори на спорот;

2 фаза – кога настојувањата сè да се спречи спорот да прерасне во насилство и

3 фаза - кога се настојува да се ограничи ширењето на насилството кое веќе ескалирало.¹⁰⁹

Овие три фази меѓу другото се и показатели за постоењето на комплементарност и силни врски помеѓу демократската практика, доброто управување, граѓанското општество и градењето

¹⁰⁸ Ибид, ставови 198-203

¹⁰⁹ Lund. M., *Preventing Violent Conflicts : A Strategy for Preventive Diplomacy*, Washington, D.C. United States Institute of Peace Press, 1996, 34

на мирот од една страна и заложбите за мир и кооперативна безбедност и развој од друга страна.

Раното предупредување врз основа на релевантни информации е суштински елемент на секоја успешна превентивна акција. Т.н. добри услуги кои се втемелени на информации од прва рака до кои дошле мисиите за утврдување на фактите, ветуваат добри изгледи за успех при превенцијата на конфликтите. Втор сериозен момент е политичката воља и правилното расудување кои, исто така, се темели на успешната превентивна акција. Еден пример за пропуштени можности за преземање на навремена превентивна акција се земјите од Балканот на поранешна Југославија. Нема сомневање дека војните од почетокот на 1990 години во овој регион не беа неизбежни. Поранешниот Генерален секретар на ОН Перес де Куелхар имал повеќе неуспешни обиди да ја разубеди Германија да го одложи дипломатското признавање на Хрватска, бидејќи знаел дека дека тоа признавање можело да предизвика почеток на трагедија во регионот, што за жал и се случи. Отцепувањето на земјите, доколку тоа било во интерес на нивните народи, можеше да се случи подоцна по мирен пат.¹¹⁰ Она што требало да го направат Обединетите нации во склоп на превентивното дејствување како превентивна акција е помошта која била побарана од тогашниот премиер - реформатор на Југославија Анте Марковиќ. Тој побарал од западните земји неколку милијарди американски долари за поддршка на суштинските реформи на земјата и прием за придружно членство во Европската Унија во 1989/99 година пред распаѓањето на земјата. Брисел одговорил негативно на овие барања и последиците од тоа беа погубни за овој дел од Европа. Наредните години само за вооружениот конфликт во Босна и Херцеговина беа потрошени повеќе од 54 милијарди долари, што споредено со она што се барало на почетокот било, навистина, огромен износ.¹¹¹

¹¹⁰ Ghali, B. B. *Unvanquished, A U.S.-Un Saga*, New York, Random House, 1999, 37

¹¹¹ Види: Brown, M., R. Richard., *The Costs Of Conflict: Prevention and Cure in the Global Arena*. Report of the Carnegie Commission od Preventing Deadly Conflict, Rowman and Littlefield, 1999.

Слично се постапи и на барањето на претседателот на Босна и Херцеговина Алија Изетбеговиќ кој во декември 1991 година побара превентивно распоредување на мировни сили во неговата земја. Обединетите нации го игнорираа неговото барање, повикувајќи се на процедурата според која не е дозволено праќање на мировници пред да избувнат непријателствата.¹¹²

Успешност на превенцијата во различните стадиуми на конфликтот

Меѓународната практика и анализите покажуваат различни степени на успешност на превенцијата. Мајкл Ланд дава поделба, која сега се смета за класична, според која конфликтот се состои од: траен мир, стабилен мир, нестабилен мир, криза и војна.¹¹³ Овој негов модел на стадиумите на конфликтот покажува дека откако војната ќе ја достигне највисоката точка постепено движејќи се кон подоцнежната етапа на можно решавање на конфликтот, во секоја фаза, различните методи на дипломатија и техники со справување со конфликти, играат посебна улога. При тоа стадиумот на траен мир не бара никаква превентивна акција исто како и етапата на стабилен мир. Потребата од рана превенција започнува во третата фаза на нестабилен мир и продолжува во фазата на криза. Навременото дејствување, односно навремената превенција најоптимално може да даде ефект во третиот стадиум. Сè што е задоцнето, најчесто, резултира со кризни дејствија, односно со воени активности.

Малку поразлична класификација на конфликтот дадоа Јапонските стручњаци. Според нив, во почетокот кај конфликтите постои ран стадиум на инкубација, па минува низ една опасна фаза, пред да прерасне во оружен судир, за потоа да настане ослабување и

¹¹² Види: А. Алис., *Making Peace Preval: Preventing Violent Conflict in Macedonia*. Syracuse University Press, 2000, 3

¹¹³ Lund. M., *Preventing Violent Conflicts : A Strategy for Preventive Diplomacy*, Washington, D.C. United States Institute of Peace Press, 1996, 38

завршување на конфликтот.¹¹⁴ Во нивниот развој се карактеристични четири стадиуми:

Првиот - во кој не се забележува непосредна опасност од вооружен конфликт, каде што ситуацијата бара само општа превенција на конфликтот;

Втор стадиум во кој постои непосредна опасност од вооружени инциденти при што е потребна превентивна дипломатија;

Трет стадиум -кога започнал оружен конфликт и

Четврт стадиум кога конфликтот ја достигнал највисоката точка и официјално завршил. Ова е, всушност, почетокот на постконфликтната, реактивната превенција.

Овие обиди за рангирање на стадиумите на конфликтот и определување на најповолниот момент за навремена превенција, во никој случај не треба да се земаат како готов лек и универзално средство за решавање на сите кризи или конфликти. Секој спор има свои особености и ако нешто може да помогне во некој случај, не значи дека истото тоа може да биде позитивен пример за решавање на спорот или кризата во некоја друга земја.

Извори на превенција

Во теоријата и практиката најчесто се зборува за: директна, индиректна и принудна превенција.

Директната превенција е содржана во Повелбата на ОН и во повеќето други инструменти засновани врз меѓународното право и определбата за унапредување на односите и соработката помеѓу државите. Оваа форма на акција може да се дефинира и како постојана претконфликтна превенција.

Индиректната превенција може да се применува во предконфликтни и постконфликтни ситуации за време на кризи помеѓу две држави но и во рамките на една држава. Тука на сцена стапуваат меѓународните механизми за унапредување на демократијата и граѓанските права како и владеењето на правото воопшто.

¹¹⁴ *Preventive Diplomacy and Japan's Role: An Action Menu*. Tokio: Japan Forum oh International Relations 1998

Принудната превенција не е баш најпосакуваниот начин на дејствување и таа стапува на сила тогаш кога е потребно да се стави крај на некој вооружен конфликт или кризна состојба.

Во принцип, политичарите на определени земји најдобро е да се стремат кон механизмите на помирување, посредување и добри услуги пред да дојде до ескалација на кризните состојби. Иницијативите за превентивни акции најдобро е да дојдат од загрозената земја, затоа што ако тие се наметнуваат однадвор, можат да не го постигнат посакуваниот ефект. Во раната фаза на конфликт, благите насочувања и посредување од надвор можат да им помогнат на страните и да ги поттикнат да разговараат.

Механизми за решавање на конфликтите

Меѓународната заедница во изминатите децении разработи различни видови на механизми за превенција и решавање на конфликтите. Во сферата на директната превенција главната улога ја имаат органите на ООН, пред се, Генералното собрание, Советот за безбедност, Канцеларијата на Генералниот секретар како и Меѓународниот суд на правдата. Тие ги обезбедуваат глобалните и клучни механизми за превенција на конфликтите.¹¹⁵

Свое место во сферата на превенција на конфликти имаат и Меѓународните кривични трибунали формираны во 1990-сетите години како и Меѓународниот кривичен суд. Сите тие функционираат врз принципот на праведност на меѓународната заедница. Сепак, во принцип, Организацијата на Обединетите нации подобро дејствува во справување со конфликти помеѓу државите, отколку во справување со внатрешните конфликти во државите.

Втората група превентивни механизми е втемелена на меѓународните инструменти ратификувани од страна на членките на Обединетите нации. Тука спаѓаат двата меѓународни пакта за човекови права како и бројните конвенции усвоени под покровителство на ООН. Основно и заедничко за сите нив е што се

¹¹⁵ Повеќе детали за превентивната улога на органите на ООН види во извештајот на Генералниот секретар Кофи Анан *Prevention of Armed Conflict* UN. Doc. A/55/985-S/2001/574 од 7 јун 2001г.

применуваат задолжително, содржат клаузули за контрола и предвидуваат посебни органи кои ги разгледуваат националните извештаи.

Третата група механизми ја сочинуваат препораките и соодветните решенија на некои од глобалните конференции особено во деведесетите години на 20 век: Светската конференција за човекови права, Светскиот самит за општествен развој, Конференцијата во Рио за животна средина, Каирската конференција за населението и развојот како и Конференцијата за жените во Пекинг. Сите овие препораки од Светските самити доколку се следат и доследно се применуваат, можат да имаат клучно превентивно влијание врз елиминирање на темелните причини за конфликтите.

Не треба да се заборават и неформалните глобални превентивни механизми како што се: Групата Г-8, Групата за контакти на Балканот, Пријателите на Генералниот секретар и сл.

НАВРЕМЕНА ПРЕВЕНЦИЈА НА КОНФЛИКТИ

За да започне мултилатерална акција за рана превенција потребно е да се исполнат неколку предуслови. Брус Џентлсон во своето дело “Превентивна дипломатија: Аналитички заклучоци - политички лекции “ ги класифицира во: рано предупредување, дипломатски стратегии, поддршка на главните меѓународни актери и делотворни превентивни воени сили.¹¹⁶ Еден од најважните услови претставува консензусот на меѓународната заедница, особено во Советот за безбедност и согласноста на непосредно засегнатата страна или страни. Иако претконфликтната превенција може да се одобри по барање или со согласност само на една страна успешноста ќе биде многу поголема доколку има консензус за акција од сите засегнати страни.

Има уште неколку работи кои треба да бидат во преден план при преземањето на превентивните мерки:

¹¹⁶ Jentleson, B., *Preventive Diplomacy- Analytical Conclusions and Policy Lessons*

1. Недвосмислено утврдување на темелните причини и непосредните извори на можниот конфликт;
2. Рано започнување на интервенцијата со цел да се задржи нејзиниот превентивен карактер;
3. Почитување на суверенитетот и независноста на земјата во која се презема превентивната операција;
4. Постојана претпазливост во однос на најлошото можно сценарио;
5. Обезбедување на компетентен персонал и
6. Обезбедување на соодветни ресурси.

Во последнава декада сè почесто сме сведоци дека зачестеноста на вооружените конфликти е сè поголема и тоа во рамките на една земја, најчесто како конфликти на меѓуетничка основа. Како последица на ова покрај тероризмот на меѓународен план, граѓанските војни и внатрешните конфликти се уште сè причина на загрозување на меѓународната безбедност. Иако се свесни за оваа состојба многу Влади не реагираат навреме и не успеваат да преземат превентивни мерки пред да дојде до појава на класичен конфликт. Причината за тоа понекогаш е нискиот приоритет кој ѝ се дава на превенцијата, но сè почесто и политичката природа на судирите и неможноста да се утврди кога треба да се воспостави една превентивна акција и кога истата треба да заврши, имајќи го предвид ризикот дека таквата мисија може да се претвори во „бескрајна мисија“ без соодветни ефекти. Неактивноста на глобален и регионален план во однос на превентивните стратегии може да се објасни и со домашните политички интереси и немањето храброст на луѓето кои одлучуваат дека домашната јавност ќе ја поддржи меѓународната превентивна акција.¹¹⁷

¹¹⁷ Пример за една таква позитивна и навремена активност е барањето на политичкиот врв на Република Македонија за присуство на превентивната мисија на УНПРЕДЕП во 1992 година. Присуството на Обединетите нации во такви услови би служело како одвраќач за надворешна агресија против Македонија при што целта е потенцијално непријателските страни да се раздвојат и така да се зајакне безбедноста во регионот. На тој начин, ситуацијата во пограничните

Покрај мерките од типот на присуство на вооружени сили на Обединетите нации можни се и други начини на помош на земјите кои се соочени со потенцијален оружен конфликт од внатрешен или меѓународен карактер. Тука, пред сè, спаѓаат: ограничување или укинување на помошта за развој, условено признавање на државноста или одложување на приемот во регионални и меѓународни организации како и привремено ограничување на некои елементи во билатералните односи.¹¹⁸

Во последните години сè поважна станува и улогата на регионалните организации и аранжмани во областа на мирот и безбедноста. Дваесетина регионални, субрегионални и меѓурегионални организации или аранжмани соработуваат со Обединетите нации во одржувањето на мирот.¹¹⁹ Ваквите

области е од посебен интерес на мисијата и се зборува за потенцијално непријателски страни (особено СРЈ). Тука станува збор за стравот од поклопувањето на територијалните замисли за себе, односно македонските власти стравуваат дека Македонија е ранлива точка, зона на поклопување, во која, територијалната замисла што Македонија ја има за себе би можела да се поклопи со истата или слична замисла што за себе ја има СРЈ. Со други зборови, доколку дојде до преклопување на територијалната замисла на СРЈ со постоечката територија на Македонија, може да избие конфликт. Повеќе види во: Вељановска, С., *Улогата на превентивната мисија на УНПРЕДЕП во стабилизација на Балканот*, докторски труд, Скопје, 2010.

¹¹⁸ Генералниот Секретар на ООН во својот Извештај за работата на Организацијата на 54 Заседание на Генералното собрание истакна дека перспективите за поблиско здружување со Европската Унија се извонреден инструмент за унапредување на толеранцијата и реформите на институциите во неколку источноевропски и централноевропски земји, но слични примери на светско ниво нема или се малубројни. По правило некои организации не примаат нови членки се додека тие не ги решат своите проблеми со соседите. Повеќе за ова види во : UN General Assembly 54 Session, Official Records, *Annual Report of the Secretary-General on the Work of the Organization*, UN Doc.A/54/1 31 august 1999 s.55.

¹¹⁹ Повеќе види во : *Cooperation between United Nations and Regional Organizations-Arrangements in a Peacekeeping Environments : Suggested*

колективни активности се неопходни за навремено и успешно спречување на некој конфликт, бидејќи Обединетите нации не секогаш имаат ресурси и експертско знаење за да се зафатат со решавање на проблеми кои можат да се појават во одделни региони во светот. Токму затоа, најчесто, напорите се движат кон ангажмани од самата земја која има проблем и нејзиното потесно опкружување, ако веќе не може да се постигне целта: „градењето на мирот да биде процес кој ќе извира однатре со поддршка на меѓународната заедница, но во основа насочен кон оспособување на државата да функционира самостојно“¹²⁰

Најнови актери во решавањето на конфликтите се почесто стануваат мултинационалните корпорации и транснационалните компании кои можат да си дозволат да финансираат проекти за превенција на конфликти, бидејќи токму тие трпат огромни финансиски загуби од политички и општествени преврати во разни делови на светот. Тие најдобро знаат колку е корисно навреме да се анализираат ризиците и да ги спречат конфликтите во земјите каде што имаат свои деловни и бизнис интереси.

На крај мора да ја споменеме и улогата на граѓанските организации кои се најблиску до настанатите штети.¹²¹

УНАПРЕДУВАЊЕ НА НАВРЕМЕНАТА ПРЕВЕНЦИЈА

Примарни причини поради кои доаѓа до тензија е лошата власт и деспотското владеење во земјите. Затоа еден од основните начини за да се сведат на минимум конфликтните состојби е стимулирање на доброто управување и јакнењето на демократската трансформација на земјите. Луѓето се подготвени да толерираат некои општествени проблеми доколку политичките институции

Principles and Mechanisms, New York, UN Department of Peace-keeping Operations, march, 1999.

¹²⁰ UN Doc S/2001/138 - 14 fev 201; Press Release SG/SM/7708 -7 fev 2001

¹²¹ Според податоците од Програмата за развој на ОН во почетокот на 20 век 90 % од жртвите во војните биле воени лица, додека на крајот на векот- 90 % од жртвите се цивили. Види: *Human Development Report 1994*, New York, Oxford University Press 1999

изгледаат легитимни и непристрасни. Демократиите поуспешно ги локализираат конфликтите од автократиите. Првичниот начин на дејствување кој се темели на спречување на настанатите проблеми, треба да се пренасочи и да се движи кон „предвременно превенирање“ на непријатните настани преку нивно препознавање и реагирање. Во ставот 28 од Планот за мир стои: **„Општо земено операциите на Обединетите нации во кризните региони се преземаа по избувнувањето на конфликтот. Дојде време да се подготвуваме за околности каде ќе биде потребно распоредување на превентивни сили што ќе може да биде изведено во различни случаи и на различни начини. На пример, во услови на криза во некоја земја, можат да се распоредат превентивни сили по барање на Владата или на засегнатите страни или пак со нивна согласност. Во меѓудржавни спорови такви сили би се распоредиле кога двете земји ќе заклучат дека присуството на ОН на границите ќе ги обесхрабри непријателствата. Покрај тоа превентивни сили можат да се распоредат и кога некоја земја ќе почувствува дека е загрозна и силите на ОН ќе бидат распоредени само од нејзината страна на границата. Во секој случај мандатот и составот на силите на ОН треба внимателно да се определат и да им бидат јасни на сите“**¹²²

Колку и да изгледа чудно, сепак дури по објавувањето на Планот за мир, Обединетите нации почнаа пошироко да го употребуваат терминот „превентивно распоредување“, и истиот најсоодветно беше применет во практиката преку мисијата која ОН ја испрати во Република Македонија наречена УНПРЕДЕП –Превентивно распоредени сили на Обединетите нации.

ЗАКЛУЧОК

Еден пионерски извештај објавен од страна на Центарот за човекова безбедност при Универзитетот Британска Колумбија во 2005 година наведува неколку фактори кои придонесуваат за сè

¹²² Види В.В. Ghali., *An Agenda for Peace* New York, United Nations, 1992

поголемата улога на Обединетите нации во сферата на превентивната дипломатија, миротворните активности и постконфликтното градење на довербата. Тоа, пред се, сè: растечката демократизација; големата меѓусебна економска зависност; намалувањето на економската корист од војните; влијанието на меѓународните правни норми врз осудување на насилството како и заради востановените институционални рамки задолжени да ги казнуваат прекршителите на светскиот мир. Во овие рамки навремената превенција на конфликтите добива на значење, ако се знае дека доколку дојде до спречување на потенцијалните конфликти, пред тие воопшто и да се случат огромни се придобивките на меѓународната заедница, а пред сè на државата(ите) кои се потенцијални учесници во конфликтот. Повелбата на ОН во Поглавјето VI на мирољубиво решавање на спорите при што треба да се исцрпат сите мерки кои можат да придонесат за тоа. Доколку и покрај се Советот за безбедност утврди дека има закани по мирот и безбедност се приоѓа кон примена на мерките од поглавјето VII а сè со цел да се задржи меѓународниот мир и безбедност. Превентивната дипломатија и превентивната акција се неприкосновени механизми на меѓународното право кои можат да придонесат во остварување на овие цели.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Вељановска, С., *Улогата на превентивната мисија на УНПРЕДЕП во стабилизација на Балканот*, докторски труд, Скопје, 2010
2. A. Alice., *Making Peace Preval: Preventing Violent Conflict in Macedonia*. Syracuse University Press, 2000,
3. B.B. Ghali., *An Agenda for Peace* New York, United Nations, 1992
4. B.B. Ghali., *Unvanquished, A U.S.-Un Saga*, New York, Random House, 1999,

5. Brown, M., R. Richard., *The Costs Of Conflict: Prevention and Cure in the Global Arena*. Report of the Carnegie Commission of Preventing Deadly Conflict, Rowman and Littlefield, 1999.

6. *Cooperation between United Nations and Regional Organizations- Arrangements in a Peacekeeping Environments : Suggested Principles and Mechanisms*, New York, UN Department of Peace-keeping Operations, march, 1999.

7. Encyclopaedia Britannica 15 th ed., s.v

8. Jentleson, B., *Preventive Diplomacy- Analytical Conclusions and Policy Lessons*

9. Lund. M., *Preventing Violent Conflicts : A Strategy for Preventive Diplomacy*, Washington, D.C. United States Institute of Peace Press, 1996,

10. *Preventive Diplomacy and Japan's Role: An Action Menu*. Tokio: Japan Forum oh International Relations 1998

11. *Prevention of Armed Conflict* UN. Doc. A/55/985-S/2001/574 од 7 jun 2001г.

12. UN Doc. S/23500 31 januari 1992

13. UN Doc S/2001/138 - 14 fev 201; Press Release SG/SM/7708 -7 fev 2001

14. UN General Assembly 54 Session, Official Records, *Annual Report of the Secretary-General on the Work of the Organization*,

15. UN Doc.A/54/1 31 august 1999

16. UN General Assembly, Fifty-first Session, Official documents, UN Doc.A/51/1 New York, UN, 1996

17. UN Press Release SC/6892 (20 јули 2000)

18. *Human Development Report 1994*, New York, Oxford University Press 1999

Европската Унија подготвена за ново проширување или не?

Д-р. Елена Тилоvsка-Кечеџи
Правен факултет – Кичево
Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола
e-mail: Elena-tilovska-kechegi@hotmail.com

Апстракт

Европската Унија, како што ја знаеме денес, никогаш нема да биде целосна, но ќе биде со приклучување на сите земји од европскиот континент, иако тој процес е тежок и долг, но е остварлив.

Проширувањето на Европската Унија е најмоќниот политички инструмент кој Европа го поседува. Тој е и единствениот ефективен инструмент кој служи за ширење на мирот и стабилноста во цела Европа после Студената војна. Самиот процес е интегрален дел од проектот за проширување на ЕУ. Проширувањето на ЕУ од 12 на 15 и потоа на 27 земји членки, без сомнение е поттикнато од Студената војна која Европа не сакаше да ѝ се повтори.

Проширувањето на Европската Унија на 27 земји, а потоа и со приклучување на повеќе земји, ќе ја промени ЕУ во повеќе погледи, тоа е несомнено. Бидејќи земјите кои сакаат да бидат дел од ЕУ заедно со Турција не се *обични* апликанти како земјите до сега, туку претставуваат голем проблем за ЕУ, но и покрај тоа ЕУ цели кон нивно прифаќање, а дали ќе го направи тоа останува да се види?

Клучни зборови: Европската Унија, проширувањето, југо-источните земји.

Abstract

The European Union, as we know it today will not be complete, but it will be with the joining of all the countries of the European continent. This is a very long and difficult process but it is possible.

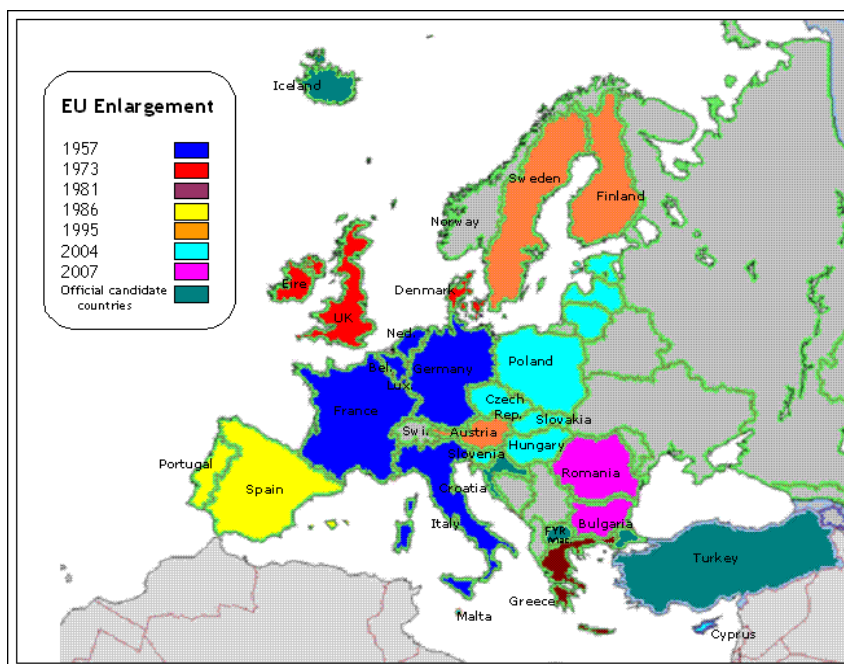
The enlargement of the EU is the most powerful political instrument that the Union possesses. This is the only effective instrument that is capable of keeping the peace and stability in Europe after the cold war. The enlargement of the EU from 12 to 15 and last but not least to 27 countries without a doubt is encouraged by the Cold War that Europe did not want to witness again.

The next enlargement of the European Union will change the union in few aspects. The countries that want to be part of the EU together with Turkey are not ordinary applicants as were the countries so far, they represent enormous problem and concern for the Union. But despite all of that the EU wants these countries to join, will they it is left to be seen.

Key words: European Union, enlargement, south-eastern countries.

Вовед

Европската Унија, како што ја знаеме денес, никогаш нема да биде целосна, но ќе биде со приклучување на сите земји од европскиот континент, иако тој процес е тежок и долг, но е остварлив. Тоа можеме да го видиме на Карта 1. каде се презентирани, во различна боја, проширувањата на ЕУ од 1957 година па сè до денес.

Карта бр. 1
Процесот на проширување на ЕУ од 1957 год. до денес¹²³

Проширувањето на Европската Унија е најмоќниот политички инструмент кој Европа го поседува. Тој е и единствениот ефективен инструмент кој служи за ширење на мирот и стабилноста во цела Европа после Студената војна.¹²⁴ Самиот процес е интегрален дел од проектот за проширување на ЕУ. Проширувањето на ЕУ од 12 на 15 и потоа со 27 земји членки, без сомнение е поттикнато од Студената војна која Европа не сакаше да ѝ се повтори.¹²⁵

¹²³ „Maps and Statistics”. Istitute for the study of civil society. Online. Available: <http://www.civitas.org.uk/eufacts/enlargementmap.html> 25/5/2011

¹²⁴ „Europe: The quiet superpower”. French politics (2009) 7. Online. Available: <http://www.palgrave-journals.com/fp/journal/v7/n3/full/fp200929a.html> 2.3.2011

¹²⁵ Jaroslav Jaks. „EU enlargement and Current Adaptation challenges”. Central European Journal of International Security Policy. Online. Available: <http://www.cejiss.org/assets/pdf/articles/>

Мотивации и предизвици на ЕУ

Проширувањето на Европската Унија на 27 земји, а потоа и со приклучување на повеќе земји, ќе ја промени ЕУ во повеќе погледи, тоа е несомнено. Бидејќи земјите кои сакаат да бидат дел од ЕУ заедно со Турција не се *обични* апликанти како земјите до сега, туку претставуваат голем проблем за ЕУ, но и покрај тоа ЕУ цели кон нивно прифаќање, поради три вида мотивации:

- *Економски мотивации за ЕУ*- зачленувањето на 12 земји плус би значело пораст на европската популација, како и пораст на внатрешниот маркет со 106 милиони луѓе. Влезот на Турција ќе донесе уште 65 милиони, што создава нови можности во ЕУ бизнисот.
- *Политички и безбедносни*- од голем интерес е за ЕУ, земјите од централна и источна Европа да се претстават како солидни либерал-демократски политички системи. Европската Унија не сака нејзините соседи да бидат зона на нестабилност и потенцијална несигурност.
- *Морални мотивации*- Мнозинството ЕУ политичари сметаат дека е нивна морална должност да им помогнат на овие земји.

126

Од горенаведените мотивации на Европската Унија за приклучување на нови членки, можеме да заклучиме дека Европа има голема полза од проширувањето, пред сè, заради зголемување на пазарот, потоа, воведување на стабилност во регионот, а најважно од сè е што таа смета дека тоа е нејзина морална должност.

Но и покрај горенаведените мотивации за проширување, на ЕУ и претстои предизвик кој Нугент во својата книга *The Government and Politics of the European Union* го дели на пет проблеми кои ѝ претстојат со прифаќањето на новите членки:

- Проблемот со идентитетот;
- Институциите и процесот за донесување одлуки;

¹²⁶ Neil Nugent. „Enlargement” *The Government and Politics of the European Union*. Fifth edition. PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2003. Pg. 499.

- Внатрешната динамичност и балансот;
- Економските проблеми;
- Надворешните односи и политики.¹²⁷

Првиот предизвик со кој ЕУ ќе се соочи е проблем со идентитетот, бидејќи по ова прашање постојат дивизии и различности базирани на јазикот, религијата, политички идеологии, национални и културни истории, идентитети и интереси. Значи, тука треба да се земе предвид дека земјите кои се кандидати многу се поразлични од западноевропските земји кои се членки на ЕУ. Значи, со овој голем микс на националности, култури и религии дали тој идентитет ќе може да опстои?¹²⁸

Западноевропските земји се многу поразлични од источноевропските земји по ова прашање. Можеби јазикот и религијата нема да претставуваат толку голем проблем, иако Турција, бидејќи е муслиманска земја, сè уште не е дел од ЕУ. Но политичките идеологии, националниот и културниот менталитет во источниот дел на Европа е многу поразличен. Овие земји и историски се бореле за тие цели и вредности кои се длабоко врежани во нивната историја, а не се искоренети, и тешко би било за самите земји да го искоренат тој менталитет кој во западна Европа е сузбиен и се вреднува со гордост дека се Европејци, како и во Америка каде миксот од култури, религии и националности е преточен во едно, па целиот народ со гордост кажува дека е Американец. Дали ова ќе може да се промени во источна Европа, останува да видиме.

Вториот предизвик кој е и најголем е адаптирањето на ЕУ институциите за да може да опслужат толку многу членки. Во минатото беше практика на новите земји членки да им бидат презентирани институционални алокации, во зависност од големината на популацијата. Така што на новата земја членка ѝ се алоцираше гласачка тежина во Советот, ѝ се доделуваа европатеници, комесар, судија и .т.н., во зависност од големината на земјата. Но, овој пристап не можеше да се искористи во новото проширување, бидејќи Комисијата и Парламентот стануваа сè поголеми,¹²⁹ со што институционално Европската Унија не

¹²⁷ Neil Nugent. „Enlargement” . *The Government and Politics of the European Union*. Fifth edition. PALGRAVE MACMILLAN, New York,2003. Pg. 502-504

¹²⁸ Ибид, стр. 502-504

¹²⁹ Neil Nugent. „Enlargement” *The Government and Politics of the European Union*. Fifth edition. PALGRAVE MACMILLAN, New York,2003. Pg. 502-503

може да функционира. Овој предизвик претставуваше и сè уште претставува еден од најтешките чекори на ЕУ за натамошно опстојување, функционирање и проширување.

Внатрешна динамичност и баланс е третиот предизвик на ЕУ. Европскиот процес никогаш не ротирал околу фиксирана внатрешна политика, но ротирал околу мислења, сојузи, и коалиции кои се менуваат според потребите. Новите проблеми на Унијата ќе бидат меѓу големите и малите земји и конфронтациите меѓу нив.¹³⁰

Со прифаќањето на централните и источноевропските земји (и Турција) во економскиот процес, се отвора една голема маркет зона за веќе постоечките ЕУ земји, но исто така создава и проблеми. Со проширување на 27 земји се зголемува популацијата за околу 30%, но ќе го зголеми БДП (брuto домашниот производ) за само 5%. Ова значи дека новото проширување ќе донесе во Унијата не толку просперитетни земји, што ќе наметне проблеми на структуралните фондови и ќе наметне побарување од великодушна редистрибутивна политика. Понатаму, и земјоделската политика се соочува со проблеми, бидејќи повеќето нови земји имаат големи, но неефективни земјоделски сектори. А индустриите на новите земји до сега можеле да опстанат само со државна помош; што значи дека ако економиите на овие земји се докажат како некомпетитивни и не привлекуваат инвестиции, тоа ќе биде оштетувачко за нив.¹³¹ А нормално, тоа ќе биде деструктивно и за ЕУ, бидејќи ќе ја дестабилизира нејзината економија со тоа што ќе мора да им помага на новите земји. (Како пример ќе го земеме случајот со Грција која, иако не е нова членка на Унијата, очигледно е дека економската нестабилност не се чувствува само внатре во земјата, туку се чувствува и во самата Унија).

Последниот предизвик кој Нуцент го презентира се надворешните односи и политики на Унијата. Проширена Европа ќе носи поголем политички товар во нејзините надворешни односи и политики. ЕУ станува хетерогена во нејзиното членство и ќе ѝ биде уште потешко да дојде до заеднички ставови врз база на заеднички идентитети и интереси.¹³²

Земајќи ги предвид и мотивациите на ЕУ како и предизвиците од проширувањето, може да се дојде до следниот заклучок, дека е точно тоа, оти секое ново проширување на Унијата ќе ѝ донесе тешкотии во сите

¹³⁰ Ибид, 504

¹³¹ Ибид, 504

¹³² Ибид, 504

сфери, но и предности. Со секое проширување, ЕУ се надополнува, станува поголема, посилна и посигурна, постабилна.

Прашања на земјите членки

Не постои сомнение дека проширувањето влијае и врз организацијата на самата земја која влегува. Проширувањето во однос на организацијата најмногу има влијание врз дистрибуцијата на моќта и интересот во самата организација, кое влијае врз идентитетот, нормите и целите како и ефективностa и ефикасноста на организацијата.¹³³

Според презентацијата на Sir William Nicoll и Trevor C. Salmon. “The next Enlargements of the European Union”, *Understanding the European Union* проширувањето има неколку импликации врз ЕУ, а тоа се:

- Прашања поврзани со ефективностa на ЕУ, имајќи ја предвид големата хетерогеност, социо-економскиот и политичкиот систем како и геополитичката локација на поголемата карта на Европа;
- Капацитетот на ЕУ да донесува одлуки, и заедно со *acquis* да ги имплементира и почитува;
- Друго прашање е дали ЕУ со 20 плус земји мора по дефиниција да биде различна од ЕУ 6 и дали ЕУ зголемена мора да биде различна од Заедницата за јаглен и челик или од EURATOM;
- Треба да се одлучи дали ќе има отпаѓање, променлива геометрија (идеја каде што не секоја земја членка на Унијата зазема место во секоја политичка одлука¹³⁴) или ќе има флексибилност;
- Постои загриженост меѓу земјите членки, поготово малите, дали ќе опстои институционалниот баланс и дали помалите земји ќе бидат изедначени и еднакви со членството. (На пример бројот на комесари и композицијата на ротирачките претседателства). А поголемите земји се

¹³³ Frank Schimmelfenning and Ulrich Sedelmeier. „Theorizing EU enlargement: research focus, hypothesis, and the state of research”. Online. Available: <http://stephenkinsella.net/wordpress/wp-content/uploads/2008/08/713774508.pdf> (Journal of European Public Policy 9:4 August 2002: 500-528)

¹³⁴ Charles Grant. „Can variable geometry save EU enlargement?”. Online. Available: http://www.cer.org.uk/articles/44_g_rant.html 3/3/2011. (Centre for European Reform)

уплашени дека ќе бидат надгласани од земјите кои немаат мнозинство во европската популација;

- Постои и прашањето за финансирање кое беше покренато во 1999 год., за кое сè уште има сомнежи.¹³⁵

Ваквите прашања се јавуваат и од страна на моменталните земји кандидати:

- Дали земјата кандидат ќе може да ги прифати *acquis* и целосните цели и агендата на ЕУ?
- Дали со самиот процес на исполнување на овие цели некои покршливи економии ќе бидат дестабилизирани? Со други зборови, дали земјите добиваат повеќе стабилност да се внатре или надвор од Унијата?
- Дали ќе биде функционална и конкурентна пазарната економија? Дали ќе може да се соочи со конкуренцијата од единствениот пазар?
- Дали можат земјите да се соочат и да ги апсорбираат сите промени- социјални, економски и политички, кои се потребни?
- Што ќе се случи, ако проширувањето е фаза? Дали некои ќе изгубат, а некои ќе победат?
- Дали има некоја алтернатива за членство?
- Дали членството ќе продолжи со давање на таа сигурност?¹³⁶

Сите овие прашања се јавуваат и кај организацијата и кај земјите кандидатки, меѓутоа тоа не значи дека ЕУ ќе ги остави сите овие прашања нерешени. За сите проблеми кои произлегуваат таа пронаоѓа решение, а земјите кандидатки треба да продолжат со својата упорност и стратешката цел.

Погледите на ЕУ кон новото проширување

Европската Унија на секоја рунда преговори за проширување дискутира за импликациите од проширувањето и продлабочувањето

¹³⁵ Sir William Nicoll, Trevor C. Salmon. „The next Enlargements of the European Union”. *Understanding the European Union*. Pearson Education Limited 2001 England. Pg. 509

¹³⁶ Ибид, 510

(зголемување на супранационализмот и компетентноста на политиката) на Унијата. Некои аналитичари и практичари сметаат дека проширувањето и продлабочувањето на Унијата се во потенцијален конфликт, други сметаат дека заедно се комплементарни и се поддржуваат. Базата на аргументот е дека проширувањето ја прави ЕУ разновидна и помалку смирена, што доведува до проблем во процесот на ефективна политика, додека продлабочувањето ги зголемува бариерите за новите членки, правејќи ги предусловите од *acquis* се потешки. Но и покрај сè, проширувањето и продлабочувањето на Унијата продолжуваат да се промовираат едно со друго.¹³⁷

Проширувањето на ЕУ кон централна и источна Европа е од клучно значење за политичката стабилност, демократијата и почитување на човековите права. Со проширување кон овие земји ќе се создадат подобри можности за економски развој, инвестиции и во глобала, просперитет на самите граѓани.¹³⁸

Ако се стави крај на проширувањето, тоа ќе се смета за трагедија за земјите кои ќе останат надвор од Унијата како и за самата Унија. Секако, треба да се има географска граница каде да се застане, на пример земјите од западна Африка не се Европа и не можат да влезат во ЕУ.¹³⁹

Европската Унија врз процесот на проширување гледа како на историска можност. Да помогне во трансформацијата на земјите преку ширење на мирот, стабилноста, просперитетот, демократијата, човековите права и владеењето на правото. Прецизно менаџираниот процес за проширување е една од најмоќните политики на ЕУ што помогнала во трансформација на земјите од централна и источна Европа да станат модерни, функционални демократии.¹⁴⁰

¹³⁷ Neil Nugent. „Enlargement” *The Government and Politics of the European Union*. Fifth edition. PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2003. Pg. 507-8

¹³⁸ Jaroslav Jaks. „EU enlargement and Current Adaptation challenges”. Central European Journal of International na Security Policy. Online. Available: <http://www.cejiss.org/assets/pdf/articles/>

¹³⁹ Charles Grant. „Can variable geometry save EU enlargement?”. Online. Available: http://www.cer.org.uk/articles/44_grant.html 3/3/2011. (Centre for European Reform)

¹⁴⁰ Kristin Archick and Julie Kim. „European Union Enlargement” *CRS Report for Congress*. Online. Available: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21344.pdf> (The Library of Congress) january 23, 2008.

Но, од друга страна, сепак, постои замор од проширувањето, бидејќи сега се 27 земји и функционирањето на ЕУ е сè потешко. Во ноември 2007 година Европската комисија презентираше стратегија за проширувањето во која ЕУ може да продолжи со проширувањето, но мора да го земе предвид капацитетот на интегрирање, што имплицира на ригорозни услови кон земјите кандидати како и комплетирање на институционалните реформи и финансирањето за да може да функционира.¹⁴¹

Апсорпцијата на ЕУ беше растегната до нејзиниот максимум. Во принцип, сè уште се добредојдени демократските земји од Европа, но влезот на последните шест земји очигледно предизвикаа „Fatigue” проблеми, поради кои се јави потреба да се консолидираат *acquis* но, исто така, и вредностите, културата и политичкиот идентитет. Во склоп на овие проблеми произлезе и прашањето што со следните кандидати кои не се како Норвешка и Швајцарија, туку се сиромашни земји со многу кривки демократии и со многу голем багаж од проблеми. Листата на проспективни кандидати после ЕУ 27 се состои од балканските земји (Албанија, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора и Косово), Турција и Хрватска (како и Македонија која не е спомната како земја кандидат туку како потенцијален), се официјални кандидатки во преговорите за присвојување на *acquis*. Други земји на листата се Молдавија, Украина и Грузија. Но, на сите овие земји Европската Унија извесен период нема да им даде целосно членство, туку ќе презентира некоја друга алтернатива.¹⁴²

Меѓутоа, со ваквото пролонгирање без никакво ангажирање на земјите кандидатки ќе се создаде фрустрација кон ЕУ и можност за оживување на билатералните спорови, дестабилизација на потенцијално кривкиот регион како и негативен ефект врз кредибилитетот на Европската Унија како меѓународен актер. Со тоа што ќе ги држи земјите надвор од ЕУ, нема да ги спречи во нивниот колапс, а импактот од такво нешто ќе

¹⁴¹ Ибид

¹⁴² Jacques Pelkmans. „EU Enlargement: Methods and Economic Analysis”. *European Integration Methods and Economic Analysis*. Third edition Pearson Education Limited 1997, 2006 pg. 443-444.

биде и на самата ЕУ, бидејќи процесот за проширување е моќен инструмент за продолжување на процесот на реформи.¹⁴³

Но, Европската Унија денес има и нови потешкотии со кои треба да се соочи, а тоа е економската криза која ја зафати и донесе дополнителни турбуленции. Економската криза во Грција допринесе овие турбуленции да се чувствуваат и да имаат негативен ефект во сите земји. Земјите членки на ЕУ дадоа околу 2 трилиони евра во спасувачки напори. Европските лидери ги координираја интервенциите, поддржувајќи ги банките и дозволувајќи заеми. Во мај 2010 година беше создаден и пакет акции за европска стабилизација кој допринесе додатна финансиска помош за членките на ЕУ кои имаат потешкотии и со тоа ја презервираат финансиската стабилност.¹⁴⁴ „ЕУ не смее да си дозволи железната завеса уште еднаш да биде поставена и да ја раздели Европа“ изјави премиерот на Унгарија Ferenc Gyuresany.¹⁴⁵ Сè започна со кризата во Грција, а сега и Ирска се бори да избегне банкрот, Шпанија, која имаше расцветана економија, сега се бори со 20% невработеност, и се соочува со долга дифлација. Европската Унија западна во оваа криза, бидејќи креаторите на еврото долго време ги избегнуваа знаците дека ЕУ има недостиг од институции кои се потребни за заедничката валута да функционира.¹⁴⁶

Заклучок

Европската Унија, можеби, во овој период и не е целосно подготвена да прими нови земји во нејзиното семејство, но таа мора да се мотивира и самата како и земјите од регионот за да не си го наруши кредибилитетот како и стабилноста во регионот. Мора да продолжи да биде лидер во обединување на Европа и мотиватор за реформи во сите

¹⁴³ Bjorn Kuhne. „Are the EU and the Balkans drifting apart?”. Online. Available: [http://library.fes.de/pdf-files/\(d\)07022.pdf](http://library.fes.de/pdf-files/(d)07022.pdf) February 2010. (FRIEDRICH EBERT STIFTUNG Department of Central and Eastern Europe)

¹⁴⁴ „Economic and Monetary affairs”. Online. Available: http://europa.eu/pol/emu/index_en.htm

¹⁴⁵ „Growing economic crisis threatens the idea of one Europe”. Online. Available: <http://www.nytimes.com/2009/03/02/world/europe/02euro.html?pagew...>

¹⁴⁶ „Can Europe be saved”. Online. Available: <http://www.nytimes.com/2011/01/16/magazine/16Europe-t.html?pagewanted=all>

сфери на новите земји кандидатки. Реформите на новите земји ќе придонесат за постабилна, сигурна и побогата Европа.

Библиографија

Bjorn Kuhne. „Are the EU and the Balkans drifting apart?”. Online. Available: [http://library.fes.de/pdf-files/\(d\)07022.pdf](http://library.fes.de/pdf-files/(d)07022.pdf) February 2010. (FRIEDRICH EBERT STIFTUNG Department of Central and Eastern Europe)

„Can Europe be saved?”. Online. Available: <http://www.nytimes.com/2011/01/16/magazine/16Europe-t.html?pagewanted=all>

Charles Grant. „Can variable geometry save EU enlargement?”. Online. Available: http://www.cer.org.uk/articles/44_g_rant.html 3/3/2011. (Centre for European Reform)

„Economic and Monetary affairs”. Online. Available: http://europa.eu/pol/emu/index_en.htm

„Europe: The quiet superpower”. French politics (2009) 7. Online. Available: <http://www.palgrave-journals.com/fp/journal/v7/n3/full/fp200929a.html> 2.3.2011

Frank Schimmelfenning and Ulrich Sedelmeier. „Theorizing EU enlargement: research focus, hypothesis, and the state of research”. Online. Available: <http://stephenkinsula.net/wordpress/wp-content/uploads/2008/08/713774508.pdf> (Journal of European Public Policy 9:4 August 2002: 500-528)

„Growing economic crisis threatens the idea of one Europe”. Online. Available: <http://www.nytimes.com/2009/03/02/world/europe/02euro.html?pagew..>

Jacques Pelkmans. „EU Enlargement: Methods and Economic Analysis”.
European Integration
Methods and Economic Analysis. Third edition Pearson Education
Limited 1997, 2006

Jaroslav Jaks. „EU enlargement and Current Adaptation challenges”. Central
European Journal
of International Security Policy. Online. Available: [http://
www.cejiss.org/assets/pdf/articles/](http://www.cejiss.org/assets/pdf/articles/)

Kristin Archick and Julie Kim. „European Union Enlargement” *CRS Report for
Congress*. Online. Available:
<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21344.pdf> (The Library of
Congress) january 23,2008.

„Maps and Statistics”. Institute for the study of civil society. Online. Available:
<http://www.civitas.org.uk/eufacts/enlargementmap.html> 25/5/2011

Neil Nugent. „Enlargement” *The Government and Politics of the European
Union*. Fifth edition.
PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2003.

Sir William Nicoll, Trevor C. Salmon. „The next Enlargements of the European
Union”.
Understanding the European Union. Pearson Education Limited 2001
England.

ЕКОНОМСКИ НАУКИ

СОВРЕМЕНИОТ КОНЦЕПТ НА МОНЕТАРНО-КРЕДИТНИТЕ ПОЛИТИКИ НА ЦЕНТРАЛНИТЕ БАНКИ И НАРОДНАТА БАНКА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО УСЛОВИ НА КРИЗА

Д-р Благој Ѓорѓиевски

АПСТРАКТ

Во последно време многу централни банки значително ги менуваат нивните монетарно-кредитни политики под влијание на рецесионите трендови и влијанија. Врската помеѓу монетарните агрегати и целните варијабли како што е инфлацијата, многу земји во светот ги принуди на таргетирање на инфлацијата како цел на монетарната политика. Но тоа не е доволно. Централните банки денес функционираат во околина со голема неизвесност во поглед на функционирање на економијата. Во вакво сложено окружување, едноставен модел или ограничен сет на индикатори не се доволен водич за монетарно-кредитната политика. Таа треба да вградува и сет на антикризни мерки и инструменти заради потребата од поттикнување на економскиот раст и развој. Во таа смисла НБРМ, покрај стабилизирачкиот, треба да креира и развојно-поттикнувачки концепт на монетарно-кредитната политика во услови на кризно опкружување.

Клучни зборови: монетарно-кредитна политика, централна банка, инфлација, криза, економски раст

ABSTRACT

Lately, many central banks significantly change their monetary-credit policy affected by the recessionary trends and influences. Relationship between monetary aggregates and target variables such as inflation, many countries in the world have forced inflation targeting as a monetary policy objective. But it is not

enough. Central banks today operate in an environment with high uncertainty regarding the functioning of the economy. In such a complex environment, a simple model or a limited set of indicators is not a sufficient guide to monetary-credit policy. It should be built in and a set of anti-crisis measures and instruments for the purpose of stimulating economic growth and development. In this sense National Bank of RM alongside stabilising should create and developmentally-inducing concept of monetary-credit policy in crisis environments.

Keywords: monetary-credit policy, the central bank, inflation, crisis, economic growth

ВОВЕД

Монетарната политика, заедно со фискалната политика, претставуваат една од двете најважни економски политики. Монетарната политика низ историјата била предмет понекогаш на еволутивни, а често и на револуционерни промени. На револуционерните промени, најчесто, влијаеја крупните настани како Големата економска криза, глобалниот раст на инфлацијата во средината на седумдесетите и глобалната финансиска криза. Меѓутоа, монетарната политика често беше предмет на несогласување, како на економистите така и на политичарите.

Глобалната финансиска криза отвори ново поглавје во деменот на водењето на монетарната политика и таа влијаеше во преиспитување на некои од сега важечките постулати во доменот на монетарната теорија и политика. Ова е, всушност, цел на истражувањето да пружи одговор на прашањето какви се промени во доменот на монетарната политика, и тесно поврзаните области, можат да се очекуваат во иднина. Го сметаме за потполно валидно тврдењето на Laidler (2007), кој истакнува: „Успехот на монетарната политика никогаш не треба да се земе „ здраво за готово“, бидејќи тој многу лесно може да се сврти во голем неуспех.“ Овој став јасно укажува кога е во прашање монетарната политика, секогаш треба да се „биде внимателен“ и константно треба да се преиспитува постоечкиот режим и инструментите на монетарната политика.

Оттука, потребата во трудот да се фрли ново светло врз концептите и стратегиите на централните банки во коципирањето на монетарните политики во предкризниот период и денес, притоа со нагласок на

актуелните цели кои се сакаат да се постигнат, со укажување на пројавените дилеми околу нивното формулирање.

Во оваа смисла се разгледуваат прашањата на водењето на монетарната политика и во Р. Македонија од страна на НБРМ како репрезент на монетарната власт во актуелното економско опкружување со нагласени рецесиони тенденции во европскиот економски простор. Во едни такви услови на надворешни шокови од една и бавната динамика на движење на македонскиот БДП од друга страна во транзициониот период го прави активен предизвикот на монетарната власт не само во остварувањето на стабилизационите цели туку, уште повеќе ставањето на монетарните фактори во функција на економскиот раст и развој.

МОНЕТАРНАТА ПОЛИТИКА ПРЕД КРИЗАТА

За монетарната политика пред финансиската криза ни се чинат релевантни девет основни научни принципи, произлезени од теоријата како и емпириското искуство од кои се раководеа, речиси, сите централни банки: 1) инфлацијата е секогаш и секаде монетарен феномен; 2) ценовната стабилност има значајни бенефити; 3) нема долгорочна замена помеѓу инфлацијата и невработеноста; 4) очекувањата играат детерминирачка улога врз инфлацијата и во трансмисијата на монетарната политика во макроекономската; 5) реалните каматни стапки се покачуваат со порастот на инфлацијата; 6) монетарната политика е временски непостојана; 7) независноста на централните банки ја подобрува ефикасноста на монетарната политика; 8) придржувањето кон цврсто номинално сидро е централно за постигнување на добри резултати на монетарната политика; 9) финансиските трансакциони трошоци играат значајна улога во бизнис циклусите. Првите осум принципи се елементи на она што се нарекува нова неокласична синтеза и каде се сложуваат речиси сите академски економисти и централни банкири. Последниот принцип дека финансиските трансакциони трошоци играат значајна улога во бизнис циклусите не е експлицитен дел од моделите користени за анализа на политиките на централните банки, но биле добро разбрани од многу, но не и од сите централни банкири.

МОНЕТАРНАТА ПОЛИТИКА ДЕНЕС

Во последно време монетарната политика е многу поефикасна отколку во претходниот период. Како што истакнува Miskin (2007), за тоа во голема мера е заслужен напредокот кој е остварен во монетарната теорија. За голем број прашања за кои постоела дебата во минатото, денес има слични гледишта.

Сите економисти се сложуваат дека негативна или нулта стапка на инфлација не е цел на монетарната политика. Така Crocket (2002) истакнува дека постојат најмалку три причини зошто нулта стапка на инфлација не е оптимална за развиените земји. Првата причина е фактот што актуелните статистики ја пресметуваат тековната стапка на инфлација. На пример, статистиките имаат проблем при пресметувањето на индексот на цени кога е во прашање подобрувањето на квалитетот на производите. Исто така, доколку купувачите се префрлуваат на поефтини производи, потребен е одреден временски период додека статистиката ја регистрира промената на структурата на потрошувачката корпа. Другата причина е фактот дека нултата стапка на инфлација би ги довела до проблем каматните стапки и тоа би значело дека во периодот на рецесија тие би морале да паднат под нулата. Од друга страна, би се поставило прашање дали такво движење, воопшто, би било возможно, пред се, заради политички, економски и психолошки причини, а во колку не би било возможно тогаш економијата би можело да се најде во „ замка на ликвидност“. Третата причина се огледа во тоа што под претпоставка на ценовна стабилност, растот на цените на една категорија на производи мора да води кон пад на друга група на производи. Во услови на ригидност и континуиран раст на надниците, тоа би предизвикало опаѓање на нивоата на цените, што би ја вовело земјата во дефлација, што преставува несакана состојба. На крајот и праксата на централните банки на развиените земји покажува дека тие настојуваат да имаат ниска стапка на инфлација, но не нулта стапка. Сепак, се уште не е постигнат консензус околу прашањето за оптималната стапката на инфлација. Така на пример Fisher (1996) и Crocket (2002) истакнуваат дека таа треба да биде помеѓу 1 и 3 %. Krugman (1996) преферира нешто повисока стапка на инфлација како пожелна помеѓу 3 и 4%. ММФ смета дека стапка на инфлација од 2% е социјално прифатлив оптимум кој не го загрозува економскиот раст, а после глобалната финансиска криза се јавуваат идеи дека е потребно да се таргетира нешто повисока стапка. Голем број на емпириски студии потврдуваат дека доколку постои повисок степен на независност на

централната банка дека постои пониска стапка на инфлација. Независноста на централната банка е важна, затоа што процесот на соборување на инфлацијата е долгорочен и често е поврзан со високи трошоци, а политичарите се често ориентирани кон остварување на краткорочни бенефити. Дополнителниот аргумент дека централната банка која е со поголем степен на независност има и поголем степен на кредибилитет, што води кон побрзо соборување на инфлацијата со помалку трошоци, доаѓа до израз.

Денес повеќе не постојат ни теоретски ни емпириски докази дека посоти „долгорочна нагодба“ помеѓу инфлацијата и економскиот раст. Користењето, евентуално, на краткорочна „нагодба“ може да донесе само повеќе неизвесност за стапката на инфлација во иднина. Имено, денес во економската теорија постои консензус дека на долг рок, по завршување на процесот на ускладување на промените на понудата на пари, ќе дојде до промена на нивото на цени, но не и трајни промени во нивото на производство и вработеност. Во прашање е принципот на долгорочната неутралност на парите, кој е преземен од монетаристичките теории. Тој подразбира дека реалните варијабли, долгорочно гледано, се детерминирани од реалните фактори (технолошки прогрес, инвестиции, порастот на популацијата, преференциите на економските субјекти и т.н.), а номиналните варијабли од номиналните фактори. Тоа значи дека на долг рок централната банка не може да влијае на економскиот раст преку понудата на пари. Сепак, не треба погрешно да се разбере дека централните банки се индиферентни спрема целите како што се вработеноста и економскиот раст, но преовладувачко мислење е дека најголем допринос кон овие цели може да се даде преку одржување на макроекономската стабилност. Ставањето во фокус на некои од овие цели, може да биде конфликтно со основната цел – зачувување на ценовната стабилност.

Долготрајните инфлации, речиси, секогаш се поврзани со зголемените стапки на монетарен раст. Краткорочно на инфлацијата може да влијаат и промените на агрегатната побарувача, технолошките промени, ценовните „шокови“ на поедини производи и др. На долг рок промените на овие фактори можат да бидат компензирани со промена на понудата на пари, така што долгорочната стапка на инфлација може да биде контролирана од страна на централната банка.

За остварување на ценовната стабилност, одговорност има и фискалната политика. Ниедна хиперинфлација во светот не се појавила, а де не претходела монетизација на буџетските дефицити. Врската помеѓу буџетскиот дефицит, каматните стапки и инфлацијата е очигледна. На пример, Siklos (2002) дури оди толку далеку и го истакнува кредибилитетот на централната банка поврзан со кредибилитетот на фискалната политика.

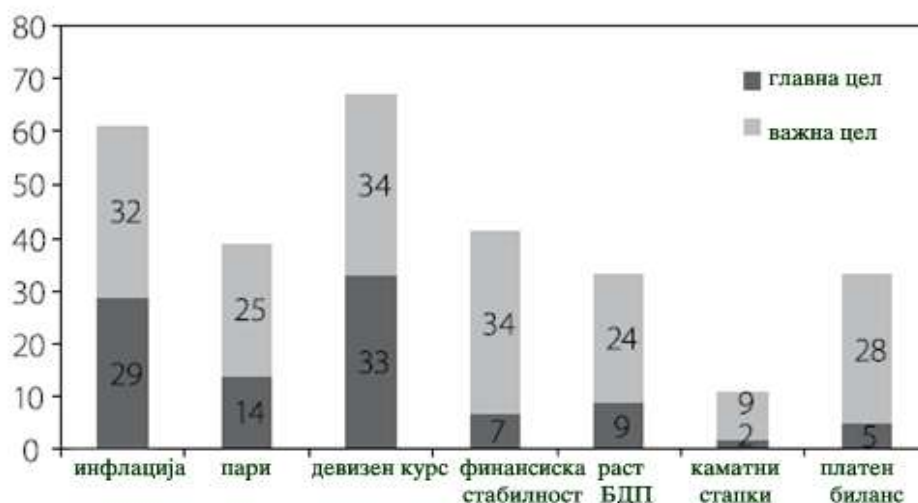
Во монетарната теорија денес преовладува мислење дека централните банки не треба брзо да реагираат на сите видови шокови. Така на пример, преовладува уверување дека централната банка не треба да реагира на екстерните шокови, како порастот на цента на нафтата на светските берзи, се додогаш додека таа не почне да влијае на порастот на инфлационите очекувања. Оваа претпоставка е во склад со монетаристичката теорија дека доколку се води „цврста“ монетарна политика, растот на цената на една група производи ќе води кон пад на цената на друга група на производи.

Временските задоцнувања во случајот на монетарната политика се долготрајни и непредвидливи. Тоа значи дека промените во монетарната политика кои се спроведени денес, ќе влијаат на нивоата на цени после неколку квартали или покасно, односно монетарната политика може со тек на време да ги неутрализира шоките, но заради други временски каснења таа не може да ги неутрализира во моментот кога ќе се појават. Заради тоа монетарната политика треба да даде одговор на прашањето какви промени на монетарната политика се потребни денес за обезбедување на ценовна стабилност во иднина. Тоа значи дека за успешно пресретнување и превентивно делување врз инфлацијата потребна е примена на рестриктива монетарна политика. Меѓутоа, во такви услови тешко е да и се објасни на јавноста зошто се потребни рестриktivни мерки кога нема инфлација и централната банка може да се најде пред голем притисок на јавноста.

Повеќето економисти сметаат дека номиналните сидра можат да го засилат кредибилитетот на монетарната политика, односно како што истакнува Mishkin (2007): „неможноста на монетарната политика да ја поттикне вработеноста на долг рок, значењето на очекувањата, бенефитите од ценовната стабилност, проблемот на временската конзистентност, се причини заради кои прифаќање на номинално сидро – како што се инфлациониот таргет, понудата на пари или девизен курс – преставува клуч за успех на монетарната политика. Прифаќањето на номинално сидро

помага да се стабилизираат очекувањата, при што се промовира ценовна стабилност и ефикасност. Сепак, треба да се биде свесен на фактот дека сите централни банки не применуваат номинално сидро во имплементацијата на монетарната политика (FED на пример).

Графикон 1: Најважни цели на централните банки

Извор: Банка на Англија, „ Survey of Monetary frameworks” , 2000

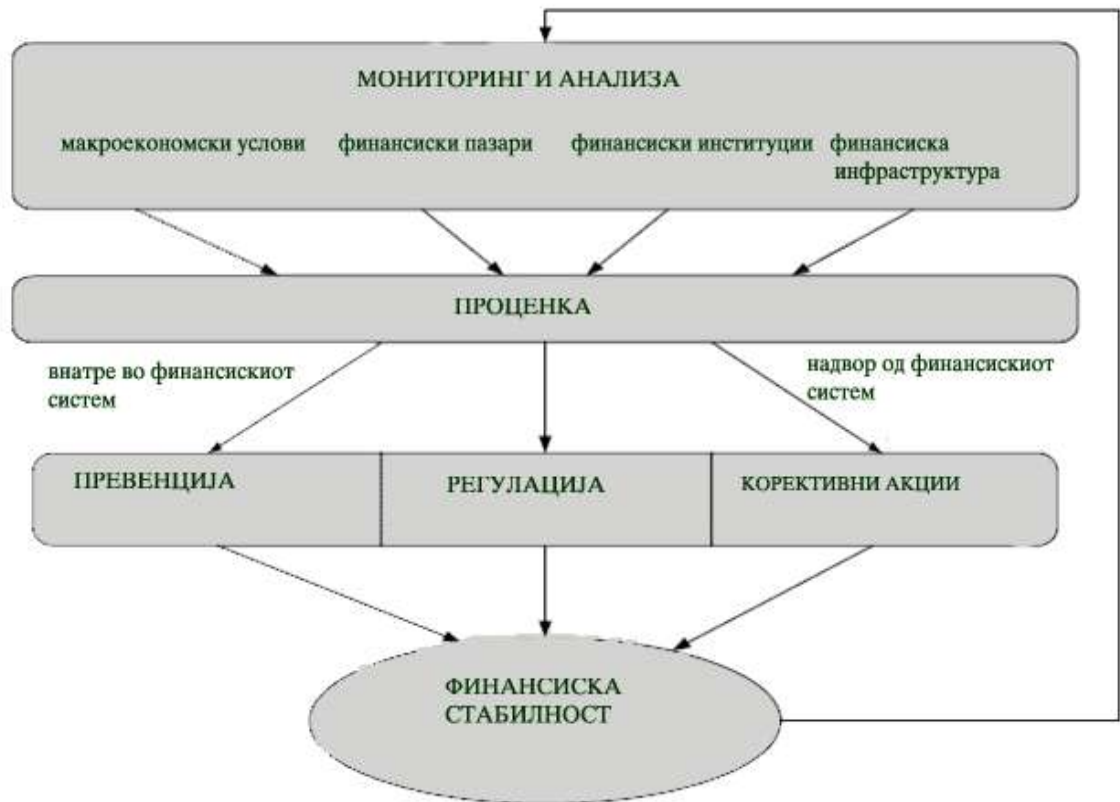
ПРОМЕНИ ВО ЦЕЛИТЕ НА МОНЕТАРНАТА ПОЛИТИКА

Растот на финансиската глобализација, присутен последните неколку децении, отвори неколку предизвици за централните банки. Првиот предизвик се однесува на дилемата на изборот на адекватен режим на девизен курс и монетарната политика. Од друга страна, финансиската глобализација истовремено доведе и до пораст на фреквенцијата на финансиските кризи, така што другиот предизвик е, всушност, предизвик на одржување на финансиската стабилност. Сега централните банки, покрај водењето сметка за домашниот финансиски пазар, мораат да

обрнуваат посебно внимание на неговата интеракција со меѓународните финансиски пазари. И како што истакнува Ugolinin (2003) јасно е дека предизвиците за финансиската стабилност континуирано ќе се појавуваат без разлика на тоа дали централните банки се спремни за тоа или не. Со тоа се повеќе се разгледува прифаќањето на **финансиската стабилност како цел на централната банка**. За жал, кога е во прашање финансиската стабилност денес не постои единствена рамка за следење, проценка и преземање на корективни мерки. Дури уште повеќе, не постои општоприфатена дефиниција за финансиската стабилност. Повеќето централни банки ја имаат финансиската стабилност како цел од секундарно значење.

Во светската економска криза се покажа дека сите земји кои воде политика на целна инфлација во комбинација со флексибилен режим на девизен курс, се соочија со значителна депрецијација на националната валута. Веројатно е за очекување дека во наредниот период поголемиот број на централни банки ќе ја прифатат финансиската стабилност како свој најважен цел, било тоа да биде одредено експлицитно или имплицитно. Сепак применета на овој таргет ќе носи бројни тешкотии за централните банки. Имено, централната банка не може да ги покрие сите аспекти на финансиската стабилност, дури ни оние банки со најширок степен на супервизорски права не ги контролираат инвестиционите фондови, берзите, а во многу мал број случаи осигурителните компании и пензиските фондови. Оттука е јасно дека е во прашање цел која централните банки ќе мора да ја делат со други институции. Во суштина пристапот кон финансиската стабилност е дека креаторите на монетарната политика треба да анализираат и преку мерките на монетарната политика да ги спречат сите оние појави кои можат да претставуваат закана за финансиската стабилност. Овој пристап обично подразбира две димензии на финансиската стабилност: микро димензија која ги третира ризиците од аспект на поединечните финансиски институции и макро димензија која ги третира ризиците од аспект на целокупниот финансиски систем. Целта на овој дводимензионален пристап е добро да се процени системскиот ризик, односно ризикот дека проблемот со неликвидноста или солвентноста да се прошири на ниво на поединечни институции на целиот систем (Фабрис и Галиќ, 2006).

Слика 1. Рамка за зачувување на макроекономската стабилност

Извор: “ Preserving Financial Stability”, 2005.

Така, финансиската стабилност повеќе се третира како јавно добро и ЕУ има развиено цел механизам за следење и нејзино зачувување. Меѓотоа, остварувањето на овој механизам во ЕУ, се уште не е базиран на задолжителни директиви и во голема мерка се базира на доброволност и заедничко постигнатото сфаќање за значењето за зачувувањето на финансиската стабилност.

СУПЕРВИЗИЈА И РЕГУЛАЦИЈА НА БАНКАРСКИОТ СИСТЕМ

Со сè поголемата ориентација ко финансиската стабилност како основна цел на централните банки се повеќе се потребни промени во процесот на супервизија и регулирање на банкарските системи. Процесот на супервизија се повеќе ќе добива во значење кај централните банки. Blanshar (2010) истакнува дека импликациите на монетрната политика на левриц и склоност кон ризикот ја фаворизираат централизацијата на макропруденционите одговорности во рамките на централната банка. Глобалната финансиска криза покажа дека супервизијата на банките не е адекватно спроведена и не делуваше превентивно. Присутни се дилеми дали за тоа е крива неадекватната регулатива или одговорноста се наоѓа и во лошо спроведениот процес на супервизија. Веројатно двата наведени фактори придонесоа за неадекватно делување на супервизијата. Супервизорите не посветија доволно внимание на системскиот ризик кој произлезе како резултат на интеракцијата на регулирани и нерегулирани институции и активности. Исто така, потценето е влијанието на крахот на поедините институции, како Lehman brothers, врз остатокот од финансискиот систем.

Посебен проблем е фактот што во претходниот период банкарството сè повеќе стануваше меѓународно, а супервизијата и регулацијата национална. Тоа значи дека во наредниот период се очекува јакнење на home-host компонентата во супервизијата и јакнење на соработката на супервизорите од различните земји. Затоа, во рамките на ЕУ се појавија идеи за пренос на одговорностите за супервизија на ниво на ЕУ (Gaualna, 2005).

Имајќи во предвид дека во финансискиот свет сè повеќе се чести финансиските конгломерати кои вклучуваат банки, осигурителни компании, лизинг компании, пензиски друштва, трговии со хартии од вредност, од големо значење е спроведување на консолидирана супервизија на ниво на целото општество. До колку различни супервизори бидат одговорни само за поедини сегменти, постои опасност, вистинските ризици на ниво на општество да останат скриени. Заради тоа се јавуваат идеи за одредување на „ водечки“ супервизор кој би ги координирал другите супервизори и би бил одговорен за супервизијата на ниво на банкарски групи. Во наредниот период ќе мора да се зголеми транспарентноста во банкарскиот систем. Недостатокот на транспарентноста ја гуши довербата во банките и го отежнува

меѓубанкарското кредитирање, а познато е дека банкарскиот систем се базира на доверба.

ПРОМЕНА ВО ИНСТРУМЕНТИТЕ НА МОНЕТАРНАТА ПОЛИТИКА

Денес клучен инструмент на монетарната политика е управување со краткорочната каматна стапка, но се јавува дилемата за нејзината доволност. Со неа доминантно се влијае на движењето на инфлацијата, но во услови на финансиска нестабилност, проблемите на неликвидност и солвентност се многу значајни пробелми. Во стабилни услови еден инструмент (краткорочната каматна стапка) и една цел (ценовна стабилност) е рамка која добро функционира. Меѓутоа, во рецесиони услови нужна е комбинација на инструментите. До колку е загрозувана солвентноста, треба да се оди на зголемување на капиталот, во колку е загрозувана ликвидноста треба да се оди на зголемување на пропишаните коефициенти на ликвидност и смалување на задолжителните резерви, до колку, пак, е во прашање преголема кредитна експанзија, треба да се оди на зголемување на коефициентот „ loan to value“. Значи во наредниот период реално е да се очекува комбинација на инструментите на монетарната политика и регулаторните барања, заради подобро спротивставување на различните предизвици. Спрема мислењето на Blanshar (20120) краткорочните каматни стапки треба да се користат како одговор на промените на ниво на економската активност и инфлацијата, додека другите инструменти треба да се користат како одговор на пројавени специфични проблеми.

ПРОМЕНИ НА НИВО НА ЦЕЛНИ СТАПКИ НА ИНФЛАЦИЈА

Спрема мислењето на Blanshar (2010) ниската стапка на инфлација ја ограничува ефикасноста на монетарната политика во услови на рецесија. Имено, во услови на рецесија централните банки обично реагираат на снижувањето на каматните стапки. Во текот на глобалната финансиска криза, поголемиот број водечки централни банки ја снижија каматната стапка на ниво кое е близу до нула, што е доста скапа политика. Меѓутоа, до колку целната инфлација би била поголема од вообичаените таргети од 1% до 3%, тоа би значело дека номиналните каматни стапки би биле

повисоки и со тоа би постоел поголем простор за иницијално снижување на номиналните каматни стапки и полесно надминување на рецесијата. Сепак, овој постулат е поконтроверзен од другите, бидејќи би било тешко да се убеди јавноста и политичарите, навикнати на ниските стапки на инфлација во претходниот период, дека сега е пожелно да се има нешто повисока стапка на инфлација.

ШТО ТРЕБА ДА РАБОТАТ МАЛИТЕ ОТВОРЕНИ ЕКОНОМИИ

Малите отворени економии кои се наоѓаат во процес на пристапување кон ЕУ имаат различни монетарни режими, немаат можност значајно да влијаат на глобалните движења, а заради високиот степен на отвореност многу се подложни на пренесување на шокови од странство.

Првиот недвосмислен одговор е дека тие мораат на одреден начин да ја врзат својата валута за еврото и да не дозволат преголеми флукуации на курсот, бидејќи во такви услови доаѓа до активирање на каналот девизен курс-цени. Исто така, треба да усвојат рамка за зачувување на финансиската стабилност слична на онаа која постои во ЕУ и благовремено да се припремаат планови за реагирање во кризни услови. Во случај на поголеми пореметувања треба да се реагира со сите раасположливи инструменти и никако не треба да се ограничува само на традиционалните. Исто така, не треба да се бега од преиспитување на оправданоста на постоечкиот монетарен систем и неговите евентуални промени. Основната цел на централните банки на овие земји е да остварат **ценовната и финансиската стабилност**. Важно е да се одржи високиот степен на независноста на централните банки, бидејќи историското искуство е богато со примери на притисоци врз централните банки. Важно е во „добрите времиња“ да се обезбедат резерви кои можат да се користат во кризни услови и треба да се биде потполно свесен дека за движењата на инфлацијата и движењата во финансискиот систем, нужно е постоење на споделена одговорност помеѓу монетарната и фискалната политика.

МОНЕТАРНАТА ПОЛИТИКА ВО Р. МАКЕДОНИЈА

Основна цел на Народната банка на Република Македонија (НБРМ) како централна банка, е одржување на **ценовната стабилност**, при што таа е независна во остварувањето на функциите. Притоа, НБРМ ја поддржува

економската политика и финансиската стабилност на земјата без да се загрози остварувањето на основната цел, почитувајќи ги начелата на пазарната економија. Во согласност со законски определените функции, НБРМ ја осмислува и ја спроведува монетарната политика. На крајот на тековната година, во согласност со претходно утврдената рамка на макроекономската политика, НБРМ изготвува Проекција на монетарните движења за следната година, која ја усвојува Советот на НБРМ.

Одржувањето на ценовната стабилност е основната цел на Народната банка на Република Македонија, утврдена со закон. Поставувањето на оваа цел е во согласност со емпириски потврдените сознанија дека ценовната стабилност создава најповолен макроекономски амбиент за долгорочно одржлив економски развој. Заклучно со 1999 година, инфлацијата во Република Македонија се мереше преку индексот на цените на мало, а од 2000 година таа се следи преку индексот на трошоците на животот. За остварување на крајната цел, НБРМ утврдува посредна цел на монетарната политика. Така, од април 1992 година до септември 1995 година, НБРМ ја применуваше стратегијата на целење на паричната маса M1, како посредна цел на монетарната политика. Почнувајќи од октомври 1995 година наваму, НБРМ спроведува монетарна стратегија на целење на номиналниот девизен курс на денарот во однос на германската марка, а од јануари 2002 година во однос на еврото. Според тоа, **одржувањето на стабилноста на девизниот курс на денарот претставува посредна цел на монетарната политика**. Примената на стратегијата на целење на девизниот курс произлегува од: а) важноста на девизниот курс во мала и отворена економија; б) потребата од номинално сидро за одржување кредибилитет; в) високиот степен на евроизација, и г) транспарентноста на политиката на девизниот курс и можноста за секојдневно следење од страна на економските субјекти.

Во услови кога монетарната политика е насочена кон одржување на стабилноста на девизниот курс на денарот, каматните стапки и понудата на пари се зависни категории, одредени од остварувањето на посредната цел. Преку својата каматна политика, НБРМ упатува монетарни сигнали до банките и на тој начин настојува да влијае врз висината на нивните активни и пасивни каматни стапки.

Во спроведувањето на монетарната политика НБРМ постојано се соочува со присутни ризици од различна природа како што е забрзување на растот на инфлацијата во првата половина од 2011 г. без да се направат поголеми

последници врз очекувањата на економските субјекти. Движењата на менувачкиот и девизниот пазар беа релативно поволни, посочувајќи на стабилни очекувања за инфлацијата и девизниот курс. Притисоци на девизниот пазар беа забележани во одредени периоди, во еден дел како последица на фактори со еднокретен ефект. Овие притисоци беа амортизирани преку интервенции на Народната банка на девизниот пазар со нето-продажба на девизи. Во последно време, ризиците за монетарната политика се пренесоа од доменот на инфлацијата кон надворешниот сектор. Имено, кон крајот на првата половина на минатата година, дојде до зголемување на неизвесноста околу економските перспективи на повеќе земји од Европската Унија, како наш најзначаен трговски партнер. Воедно, се актуализираа и стравувањата од пренос на ефектите од должничката криза врз останатите европски земји. Алармантната состојба во реалната економија на евро-зоната се одрази и на финансиските пазари, со ризик од потенцијално ескалирање на нова глобална криза. Со тоа се зголемија негативните ризици и за домашната економија, главно поставени во надворешниот сектор. Во текот на втората половина на 2011 г., НБРМ изврши промени во доменот на управувањето со ликвидноста од страна на банките, коишто претставуваа извесно олеснување на условите и поголема расположлива ликвидност за банките и беа во согласност со амбиентот на монетарната политика во тој период

Во услови на стратегија на „де факто“ фиксен номинален девизен курс, промената на релевантната странска камата претставува битен показател во водењето на домашната монетарна политика. Големината на каматниот распон на домашните и странските каматни стапки (премијата за ризик), може да има влијание врз каматночувствителните девизни приливи и одливи, и со тоа да има ефект врз девизниот пазар и притисоците врз девизниот курс.

Со ескалацијата на должничката криза, дојде до драматично влошување на ликвидноста на европскиот финансиски систем, зголемена недоверба и висока одбивност кон ризик. Ваквите тензии ги влошија очекувањата за перспективите на евро-зоната и предизвикаа нагорен тренд на ЕУРИБОР во август и септември. Дополнително, во услови на т.н. процес на делевериц на банките, кредитната активност значително забави. При очекувања дека инфлациските притисоци се во контролирани рамки на среден рок, ЕЦБ одговори на ваквите случувања со олабавување на монетарните услови. Основната каматна стапка се намали во два наврати

во текот на последниот квартал и на крајот на годината повторно се врати на нивото од претходната година и изнесуваше 1%. ЕУРИБОР го следеше овој сигнал и се намали во текот на последниот квартал. Во услови на непроменета каматна стапка на НБРМ и стабилни движења на СКИБОР, распонот помеѓу домашните и странските каматни стапки се прошири. И покрај промените во каматниот распон во текот на годината, поголеми осцилации во капиталните текови заради промените во каматниот диференцијал не беа забележани. Во еден дел ова се објаснува со релативно сиромашното портфолио на каматночувствителни финансиски инструменти на финансиските пазари во земјата. Сепак ваквите трендови укажуваат и на висока доверба во домашната валута и сè уште привлечни приноси на домашните инструменти.

На крајот на декември 2011 година во однос на крајот на претходната година, примарните пари беа повисоки за 10,3%, при значително посилен пораст кај побарувачката на готови пари во однос на ликвидните средства на банките. Така, денарските ликвидни средства на годишна основа се зголемија за 6,9%, додека побарувачката за готови пари беше повисока за 12,9%. Од аспект на билансот на НБРМ, нето девизната актива во декември 2011 година во однос на крајот на претходната година се зголеми за 21.894 милиони денари, додека нето домашната актива се намали за 18.213 милиони денари.

Од искуството на нашата земја во **таргетирањето на инфлацијата**, може да се извлече сознанието за можен позитивен ефект врз економските перформанси и во тој случај поддршката на НБРМ ќе биде поголема во колку е понизок степенот на промашувањето на инфлациониот таргет. Во таа смисла инфлационото таргетирање се покажа како успешно во контролирањето на инфлацијата, но не и во подобрувањето на економските перформанси.

Понатаму, се отвора вечната дебата за тоа дали да се фиксира девизниот курс или да се премине на „пливачки“ како дел од стратегијата на монетарната политика. Стратегијата на врзување на девизниот курс обезбедува номинално сидро за земјата кое помага во контролирање на инфлацијата, со истовремено негативно влијание врз независноста на монетарна политика, ја изложува земјата на шокови од еврозоната, ја зголемува веројатноста од шпекулативнин напади и има потенцијал да ја намали одговорноста на креаторите на монетарната политика за водење на антиинфлациски политики. Сепак, клучно за макроекономскиот успех на

земјата не е во изборот на режимот на девизниот курс, туку во стабилноста на основните макроекономски институции, вклучувајќи ги и институциите што се поврзани со фискалната, финансиската и монетарната стабилност. Заклучокот е дека помало внимание треба да му се придава на генералното прашање за тоа дали да се претпочита пливачкиот или фиксниот девизен курс, а поголемо на посериозните институционални аранжмани.

Креаторите на монетарната политика во Р. Македонија, исто така, се соочуваат со проблемот на временската неусогласеност. Тие, секогаш се ставени во искушение да спроведуваат дискрециона монетарна политика за да го зголемат производство и вработеноста на краток рок, над нивото кое е конзистентно со стабилно ниво на инфлација, и со поекспанзивна монетарна политика одошто очекуваат фирмите и луѓето. Меѓутоа, најдобра стратегија е да не се спроведува дискрециона, експанзивна политика бидејќи одлуките за платите и цените на работниците и на фирмите ги одразуваат очекувањата за ефектите на таквата политика; кога ќе забележат дека централната банка се стреми кон експанзивна политика, работниците и фирмите ќе ги зголемат своите очекувања за инфлацијата и ќе ги покачат платите и цените – тоа преставува рационално однесување од личен интерес. Сепак, вкупното зголемување на платите и на цените ќе предизвика повисока инфлација, но нема да резултира со поголемо просечно производство.

ЗАКЛУЧОК

Денес, постои значително подобрување во водењето на монетарните политики од страна на централните банки кои ги усвојиа најдобрите практики. Резултатите беа задоволувачки, со подобрени перформанси во инфлацијата и производството. Меѓутоа, сè уште има многу неодговорени прашања за тоа како треба да се води монетарната политика и постојат области во монетарната политика за кои сè уште нема постигнато консензус во врска со тоа кој е најдобриот метод. Во тек се активни дебати за тоа колку треба да бидат транспарентни централните банки, колкаво треба да биде оптималното долгорочно ниво на инфлацијата, дали централните банки треба да го таргетираат ценовното ниво или инфлацијата, како централните банки треба да реагираат на наглите флукутирања на цените на поделните групи на производи и какво

влијание ќе има глобализацијата врз ефективноста на монетарната политика.

Од искуството на нашата земја во **таргетирањето на инфлацијата**, може да се извлече сознанието за можен позитивен ефект врз економските перформанси и во тој случај поддршката на НБРМ ќе биде поголема до колку е понизок степенот на промашувањето на инфлациониот таргет. Во таа смисла инфлационото таргетирање се покажа како успешно во контролирањето на инфлацијата, но не и во подобрувањето на економските перформанси на земјата. Во услови кога монетарната политика е насочена кон одржување на стабилноста на девизниот курс на денарот, каматните стапки и понудата на пари се зависни категории, одредени за остварувањето на посредната цел. Преку својата каматна политика, НБРМ упатува монетарни сигнали до банките и на тој начин настојува да влијае врз висината на нивните активни и пасивни каматни стапки. Сепак, НБРМ не успеа преку инструментите на монетарната политика во делот на можноста за посредно влијание врз каматните политики на банките да издејствува нивно значително намалување како поттик во инвестирањето во реалниот сектор на македонската економија, толку значајно во услови економски застој.

ЛИТЕРАТУРА

- Baro, R. (1995.) "Inflation and Economic Growth", *Quarterly Bulletin*, Maj, Banka Engleske.
- Blanchard, O., Ariccia, D., G. I Mauro, P. (2010.) „Rethinking Monetary Policy“, IMF Staff Position Note, SPN 10-03.
- Blinder, A. (1998.) *Central Banking in Theory and Practice*, MIT Press.
- Caruana, J. (2005), »The future of banking supervision in Europe«, konferencija »Supervision of international banks: Is a Bank Crisis still Possible in Europe, European Banking Federation, Brussels.
- Crockett, A. (2002.) «Central Banking in the New Millenium» u knjizi *Macroeconomics and Monetary Policy – Issues for reforming Economy*, Oxford University Press, New York.

- Fabris, N i Galić, J. (2009.) „Ka novoj monetarnoj paradigmi: Da li će finansijska stabilnost postati preovladjujući cilj monetarne politike”, Konferencija Naučnog društva ekonomista, decembar, Beograd.
- Fabris, N. (2006.) *Centralno bankarstvo u teoriji i praksi*, CBCG, Podgorica.
- Fischer, S. (1996.) «Why are Central Banks Pursuing Long-run Price Stability», in *Achieving Price Stability*, Symposium in Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Fry, M. (2000.) »Key issues in the Choice of Monetary Framework« u knjizi *Monetary Policy Frameworks in a Global Context*, autora L. Mahadeva i G. Sterne, Routledge, London.
- Grubišić, Z., Đukić, M., Redžepagić, S. (2010) “The Principle of Impossible Trinity: Does it Count for Serbia during the Pre-crisis and Post-crisis Period?”, *Influence of Global Economic Crisis on CEE Region: Possible Way Out*. Kosice: Technical University of Kosice, Faculty of Economics, p.161-170..
- Grubišić, Z., Ivanović, P., Fabris, N. (2011) “Financial System Integration of Serbia in the European Financial System”, *SERBIA AND THE EUROPEAN UNION: ECONOMIC LESSONS FROM THE NEW MEMBER STATES*, University of Coimbra – Faculty of Economics, Coimbra, Portugal, Institute of Economic Sciences, Belgrade and Belgrade Banking Academy. Coimbra, Portugal, p. 77-92.
- Hoggarth, G. (1996.) *Introduction to Monetary Policy*, Centre for Central Banking Studies, Bank
- Krugman, P.,(1996.) «Stable Prices and Fast Growth: Just Say No», *The Economist*, br 31.
- Laidler, D. (2007.) “Successes and Failures of Monetary Policy since the 1950s”, konferencija „Monetary Policy over Fifty Years“, Deutsche Bundesbank, Frankfurt.
- Mishkin, S. (2007.) „ Will monetary Policy Become More of a Science?“, konferencija „Monetary Policy over Fifty Years“, Deutsche Bundesbank, Frankfurt.
- Rose, A. K. (2006.) “A Stable International Monetary System Emerges: Inflation Targeting is Bretton Woods Reversed”, NBER Working Paper br. 12711.
- Schinasi, G. (2005.) «Preserving Financial Stability», International Monetary Fund.

Siklos, P. (2002.) *The Changing Face of Central Banking*, Cambridge University Press.

Ugolini, P., Schaechter, A. i Stone, M., urednici, (2003.), *Challenges to Central Banking from Globalized Financial System*, IMF, Washington.

ПРИЧИНИ ЗА ЗАБАВЕНАТА ИНТЕГРАЦИЈА НА ПАЗАРОТ НА БАНКАРСТВОТО НА МАЛО ВО ЕВРОЗОНАТА

Доц. Д-р Анастас Џуровски
Правен факултет –Кичево, Рудничка бб Кичево,
anastas.dzurovski@uklo.edu.mk

АПСТРАКТ

Банкарството на мало во рамките на еврозоната е една од причините за самото нејзино постоење како оптимално валутно подрачје. Последното би требало да овозможи основи за побрз раст на реалниот сектор поради тоа што работењето со иста валута ги намалува трансакционите трошоци како на фирмите така и на граѓаните. Интеграцијата на банкарството на мало, од своја страна претставува еден од индикаторите за корисноста од еврозоната имајќи во предвид дека под поимот интегрирано банкарство на мало подразбираме поголема конкуренција помеѓу банките за услугите кои што им ги нудат на физичките лица и пад на бариерите помеѓу фрагментираните пазари на ниво на државите членки на Европската унија, проследено со поквалитетни и поефтини услуги. Трудот ги анализира главните пречки за побрза интеграција на споменатиот сектор.

ABSTRACT

Development of integrated retail banking sector in Eurozone can be analyzed as one of the reasons for existence of such optimal currency area. It should facilitate the process of faster economic growth of the real sector considering the fact that payments without currency exchange are decreasing the transaction costs both of the companies and physical persons. Furthermore retail banking sector integration also represents one of indicators for the benefits of Eurozone itself considering that such process will provide better competition among the

financial institutions, remove the financial barriers among the countries and finally provide better financial services on lower prices for the small companies as well physical persons.

The paper analyzes key barriers for better integration of the mentioned sector.

1. Воведни напмени

Постојат бројни анализи околу степенот на развој на финансиската интеграција во ЕУ и често се носени заклучоци до кој степен е стигната таа интеграција.

На самиот почеток потребно е да се направи разлика помеѓу банкарскиот пазар на мало и банкарскиот пазар на големо. Имено првиот работи претежно со физички лица, но и за микро и мали фирми кои што се мерат со стотици милиони во рамките на еврозоната, а вториот само со правни лица – средни и особено големи компании. Оттука се црпат и главните карактеристики на секој од овие пазари.

Анализирани се три димензии на проблемот на поголемото интегрирање на банкарските пазари на мало:

- асиметрични информации;
- банкарската концентрација и Законот на една цена;
- други аспекти на понудата и побарувачката.

2. Асиметричните информации како причина

Асиметричноста на информациите помеѓу понудата и побарувачката кај банкарскиот пазар на мало е негова основна карактеристика. Таа е значително повисока кај физичките лица поради нивната бројност. Имено големите компании и банките релативно добро се познаваат меѓу себе но кога станува збор за физичките лица и банките и тоа од различни држави, таму не станува збор за истото.¹⁴⁷

Поради обемот на трансакциите кои многупати се мерат со стотици илјади евра, а исто така и со милиони, трошоците за ваквите операции се

¹⁴⁷ ECB, “EU Banks’ Margins and Credit Standards”, Germany, 2000 стр 5-24

релативно мали за компаниите кои ги користат услугите на банките во контекст на банкарскиот пазар на големо. Многу теоретичари сметаат дека на овој пазар е постигнат значителен степен на интеграција поради помалиот број учесници во него. Како пример за интеграцијата може да се посочи пазарот на обврзници. Поради високиот број на издавачи на обврзници, со интеграцијата на пазарот, опаднале трошоците за нивното финансирање.¹⁴⁸ Од друга страна, со укинувањето на бариерата околу гарантите на емисиите на обврзници, т.е. гаранција да не можат да бидат банки од други држави, се создала конкуренција која дополнително ги турнала цените на услугите надолу.

Асиметричноста на информациите на пазарите на мало, кај кои кредити користат МСП и физичките лица придонесува за поспора интеграција на овој пазар.

За да се создаде ваквиот пазар „Акциониот план за финансиски услуги“ во стратегиската цел 2 има предвидено насоки по кои треба да се движат соодветните институции од ЕУ за да може оваа цел да се оствари.¹⁴⁹ Една од целите кои треба да се остварат секако дека е да се обезбедат услови во кои потрошувачите на лесен начин ќе можат да пронајдат соодветни информации за услугите, како и тоа истите правно да бидат заштитени од било какви повреди на правото.

Понатаму за реализирање на оваа цел потребна е и извесна хармонизација на приватното право кое се разликува од држава до држава, а исто така неопходно е да се изгради единствен и квалитетен платен систем на територијата на целата ЕУ.

3. Банкарската концентрација и законот за една цена како причина

Големите банки се традиционално специјализирани за банкарство на мало, кое е и најголем нивен извор на профит. Истражувањата на ЕЦБ

¹⁴⁸ Cabral I., Dierick F. and J. Vesala (2002). “*Banking integration in the euro area*”, *ECB Occasional Paper* 6, .Germany,2002

¹⁴⁹ Calcagnini, G., F. Farabullini And D. Hester, “*Financial Convergence in the European Monetary Union?*”, *Universita di Urbino, Banca d’Italia and University of Wisconsin, Mimeo. Italy,2000* стр 8-14

покажуваат дека истите банки не само што успеваат постојано да ги зголемуваат приходите во однос на малите, туку постојано ги зголемуваат пазарните стапки за сметка на малите банки. Статистиката на ЕСЦБ покажува дека за релативно брзо време се случуваат големи окрупнувања на банкарскиот пазар, кој што станува се повеќе и повеќе концентриран. Стандардната девијација меѓу каматните стапки и меѓу каматните маргини значително опаднала во периодот на 90-те години, но тоа е далеку поизразено кај каматните стапки и маргини на финансискиот пазар на големо отколку кај финансискиот пазар на мало.¹⁵⁰ Кај финансискиот пазар на мало, сепак предност во конвергенцијата имаат услугите кои се во врска со хипотекарните кредити, додека пак класичните потрошувачки кредити останале се уште значително да се разликуваат од држава до држава, и тоа како краткорочните, така и долгорочните кредити од ваков тип. Поради тоа аналитичарите доаѓаат до заклучок дека законот за една цена најмногу важи за банкарскиот и финансиски пазар на големо додека пак оној на мало се уште останал фрагментиран. Една од причините за концентрацијата на банкарскиот пазар во рацете на мал број на големи банки, е и тоа што со напредокот на технологијата, конкуренцијата станува се поостра, и во таа борба помалите и понеуспешните банки се принудени или да бидат купени, или да се спојат, или пак да згаснат.¹⁵¹

4. Други предизвици во контекст на интеграцијата на банкарскиот пазар на мало во еврозоната

За да разбереме поради што интеграцијата се уште не се случила најдобар начин е преку проверка на кој начин банкарските услуги кај банкарскиот пазар на мало може најбргу да се испорачаат. Така банките мораат или да го применат концептот на интернет банкарството, или пак да влезат во соодветната држава преку сопствени филијали, или пак да откупат некоја банка, т.е. да извршат аквизиција на истата.

¹⁵⁰ Corvoisier, S. And R. Gropp, "Bank Concentration and Retail Interest Rates", Journal of Banking and Finance, 26, стр. 2155, United Kingdom, 2002 стр 36.

¹⁵¹ Schüler, Martin (2001): Integration of the European Market for E-Finance – Evidence from Online Brokerage, Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung (ZEW), Mannheim, October 2001, p-12

Табела-Пречки за потполна интеграција на банкарските пазари на мало

	Природни	Политички мерки
Понуда	-Разлики во јазикот и културата; -Доверба на потрошувачите кон етаблираните национални банки; -Желба за директен контакт и блискост.	-Дискриминаторен даночен третман кон странските банки; -Во некои држави постоење на домашни валути наместо евро; -Недоволно знаење за процесот на интеграција на европскиот банкарски пазар
Побарувачка	-Информациони трошоци предизвикани од природни фактори (културни фактори, правната традиција и сл.); -тенденција кон употреба на домашни производи; -Помал домашен пазар може да биде комерцијално неатрактивен за домашните компании	-Информациони и административни трошоци поврзани со различните национални системи; -Пречки во врска со добивање на информации од надворешните банки кои треба да стигнат до потрошувачите; -Привилегии за домашните банки; -Заостаток во регулирањето на домашните пазари; -Поголеми трошоци во прекуграничниот платен систем поради неусогласеност на истиот.

Извор: *Heinemann and Jopp (2002): "The Benefits of a Working European Retail Market for Financial Services". Report to European Financial Services Roundtable*

Довербата е еден од клучните фактори за успех во повеќе сегменти на финансиската индустрија. Така, на пример, потрошувачите повеќе ги преферираат домашните осигурителни куќи отколку странските. Исто така, кај финансиските трансакции постои поголема доверба кај домашните банки отколку кај странските. Поради тоа потребни се агресивни маркетинг стратегии за да се добие лојалност на потрошувачите во странската држава членка на ЕУ. Последично од ова следува дека поради маркетинг стратегијата значително се зголемуваат трошоците, и може да ја доведе во прашање заштедата на трошоци која настанува благодарение на помалиот број на филијали. Така потребно е да се создаде препознатливо име, свест кај потрошувачите за постоење на марката, како и стабилна доверба.

Друга огромна бариера на страната на понудата претставува ризикот на финансиската интермедијација. Имено, теоријата на финансиската интермедијација вели дека една од главните функции на финансиската интермедијација е преземањето ризик за сметка на комитентите. Затоа интермедијарите е потребно да се заштитат себеси од високоризични зделки, а тоа е невозможно да го направат доколку немаат физичко присуство на некој пазар за да може најреално да ги оценат околностите. Често постои голем ризик од пропаѓање кога се влегува на нови пазари.

На страната на побарувачката најчестите бариери се дискриминаторската даночна политика кон странските банки и другите финансиски интермедијари, како и фактот дека потрошувачите на услугите не се свесни за процедурите во врска со надоместокот доколку бидат на некој начин оштетени од страна на странската банка или друг финансиски интермедијар.

Дополнително на страната на понудата се јавуваат бариери наметнати од политиката која ја води државата како што се на пример бариерите во врска со прекуграничните трансакции поради различните супервизорски правила, заштитата на потрошувачите, разликите во

сметководствените стандарди итн.¹⁵²кои дејствуваат како механизми на заштита и создаваат потреба да се добијат дополнителни информации што многупати станува економски неисплатливо. Исто така, во секоја држава членка на ЕУ странските банки имаат подолги процедури за добивање на информации од кредитните регистри. Поради ова странските банки може да бидат подложни на поголема стапка на кредитен ризик.

Бариерите и на страната на побарувачката и на страната на понудата секогаш се насочени кон зајакнувањето на конкурентските предности на домашните банки. Освен овие бариери неретко се јавуваат и бариери од типот на идентификациски процедури пред амбасадите кои, исто така, ги поскапуваат банкарските активности.¹⁵³

Она што е финална последица од ваквите бариери, претставува можноста да се намали растот на прекуграничните бизниси.

Од големо значење на зголемување на бројот на прекуграничните банкарски операции е намалувањето на трошоците за прекуграничните трансакции. И покрај фактот што најголемиот број држави од пред проширувањето во 2004 година работат со иста валута-еврото, сепак овие трансакционите трошоци не се намалени.¹⁵⁴

Во вакво окружување, за развојот на интегриран пазар на финансиски услуги на мало во рамките на ЕУ не може да се зборува поради бројните бариери. Некои од овие бариери се од природен карактер на кои не може да се влијае, но на други како што се на пример супервизијата и даночниот третман, може да се влијае и кај нив последниот збор ќе го имаат државите преку Советот на министри како и Европската комисија. Овие бариери можно е да се отстранат и да се оди во правец на еднаков даночен третман, исти процедури за супервизија и исти закони за заштите на потрошувачите. Исто така, потребно е да се дејствува во правец да се подигне довербата кај потрошувачите кон странските финансиски интермедијари, а особено кај банките. Во оваа насока активностите

¹⁵² Davis, E. And S. Salo, "Excess Capacity in EU and US Banking Sectors – Conceptual, Measurement and Policy issues", LSE Financial Markets Group Special Paper No. 105, London, 1998 стр 22-50

¹⁵³ Dierick F. And J. Vesala "What effects is EMU having on integration in financial services", in Grande M., Berg J. and F. Mongelli (eds.), "Elements of the euro area, Germany 2004 стр 24-26

¹⁵⁴ Kleimeier S. And H. Sander, "Consumer Credit Rates in the Eurozone – Evidence on the Emergence of a Single Eurozone Retail Banking Market", European Credit Research Institute, Germany 2001, стр 18-22

предвидени со Акциониот план за финансиски услуги се одвиваат со предвидената динамика.

Електронското банкарство нуди одлична можност за зголемување на интеграцијата на пазарот од причини што достапноста на услугите ја подигнува на најголемо можно ниво. Во контекст на истото, активностите кон заштитата и безбедноста на податоците се причините кои што охрабруваат за користење на овој медиум.

ЗАКЛУЧОК

Ако ги разгледаме горенаведените карактеристики, тогаш се доаѓа до заклучок дека пазарот на ЕУ на финансиски услуги не само што не е интегриран, туку сега се прават првите чекори за тоа да се случи. Бариерите за неговата интеграција се многубројни, при што се структурирани во неколку категории : асиметрични информации, банкарска концентрација, нивото на прекугранично работење и аспектите на понудата и побарувачката. Асиметричните информации претставуваат сериозна пречка која што може да се идентификува како недоволна можност за добивање на вистински информации од страна на банките за потрошувачите на мало. Напорите за надминување на ваквата состојба од страна на институциите на Унијата, се релативно лимитирани и одат во насока на достапност до податоците од соодветните кредитни бироа. Во втората категорија банкарската концентрација може да се забележи релативно висока концентрираност од страна на пет водечки банки во поглед на нивните удели на пазарот. Во оваа насока незаменлива е улогата на антимонополското законодавство каде што има постигнато голем напредок . Другите причините на страната на понудата и побарувачката може да се констатира дека истите еден вид на црна кутија т.е. ги има од најразличен карактер. Сепак тука може да се издвојат две поголеми категории како што се природните бариери и полтичките мерки. Во рамките на првата категорија-високото ниво на приврзаност кон своите културни, јазични и останати национални карактеристики од страна на потрошувачите останува високо, така што во контекст на истото потребни се перманентни мерки од страна на клучните тела во Унијата кои и во моментов се недоволни. Во рамките на втората категорија повеќе се

истакнуваат привилегираните позиции на домашните банки пред државните институции и поголемите трошоци во прекуграничниот платен систем поради неговата неусогласеност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Heinemann and Jopp : “*The Benefits of a Working European Retail Market for Financial Services*”. Report to European Financial Services Roundtable, Germany 2002
2. Schüler, Martin, *Integration of the European Market for E-Finance – Evidence from Online Brokerage*, Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung (ZEW), Mannheim, Germany 2001. срп 12
3. Corvoisier, S. And R. Gropp, “*Bank Concentration and Retail Interest Rates*”, Journal of Banking and Finance, 26, срп. 2155, United Kingdom, 2002.
4. Davis, E. And S. Salo, “*Excess Capacity in EU and US Banking Sectors – Conceptual, Measurement and Policy issues*”, LSE Financial Markets Group Special Paper No. 105, London, 1998
5. Calcagnini, G., F. Farabullini And D. Hester, “*Financial Convergence in the European Monetary Union?*”, Universita di Urbino, Banca d’Italia and University of Wisconsin, Mimeo. Italy, 2000
6. ECB, “*EU Banks’ Margins and Credit Standards*”, Germany, 2000

7. Cabral I., Dierick F. and J. Vesala (2002). “*Banking integration in the euro area*”, *ECB Occasional Paper 6*, .Germany,2002
8. Dierick F. And J. Vesala “”*What effects is EMU having on integration in financial services*”, in Grande M., Berg J. and F. Mongelli (eds.), “*Elements of the euro area*, Germany 2004
9. Kleimeier S. And H. Sander, “*Consumer Credit Rates in the Eurozone – Evidence on the Emergence of a Single Eurozone Retail Banking Market*”, European Credit Research Institute, Germany 2001

Државна регулација на економскиот пазар*

Д-р Љупчо Наумовски

ВОВЕД

Целта на овој труд е премногу скромна. Но, дефинитивно треба да се истакне важноста на обработуваната тематика, па и да се придружине на сите истражувачи, при што мора да и се дада и посебно внимание на нејзината сегашност, па и иднина. Практиката покажува дека никој не ја извадел од националните влади одговорноста за економската состојба на современата држава. Во секој стопанско-економски систем, вклучувајќи ја и пазарната економија, државата секогаш била активен економски агент кој поседува права и можности за влијание врз економските и социјалните процеси.

Затоа проблемите во оваа област се од особено значење за квалификациите на утрешните економски и менидџерски специјалисти.

STATE REGULATION OF ECONOMIC MARKETS

INTRODUCTION

The purpose of this paper is too modest. But you should definitely emphasize the importance of working topic, so to join all the researchers, which must be to give special attention and its present and even future. Practice shows that no one out national governments responsible for the economic situation of the modern state. In every commercial and economic system, including the market economy, the state has always been an active economic agent who owns rights and opportunities to influence economic and social processes.

* Автор Дос. dr. sc. Наумовски Љупчо, Продекан за настава - Правен Факултет Кичево

Because problems in this area are of particular importance for the qualifications of tomorrow economic specialists.

Улогата и значењето на состојбата на пазарот економски односи

Државата нужно треба да се вклучи во економскиот живот и развој, како трет субјект во пазарната економија, а не само да посредува меѓу домаќинствата и бизнис компаниите брзо, а при тоа сето тоа да се изврши совршено чисто и добро да биде обележана со макро функција. Спротивно на тоа, домаќинствата и стопанските субјекти, од кои секој тежи кон сопствените цели, поединечните (приватните) да имаат единствена одговорност сопствената држава да се грижи за макроекономската рамнотежа. Во длабочината на пазарната економија, дејствува и активна е невидливата рака на центрифугалните сили кои ќе доведат до поларизација на богатството и сиромаштијата, особено на невработеноста. Препуштена самата кон себе, пазарната економија не може да носи економска рамнотежа и носи контраст кој се заканува и на социјалниот мир.

Државата претставува неизбежен организаторот, супервизор и арбитар на пазарот како коректив на социјалните ефекти на негативните ефекти врз пазарот. Улогата на државата е многу поважна, отколку ограничена.

Пазарите не се само тогаш кога тие треба да прават добро, при што и државата мора да интервенира, таму каде што пазарот не успева да дава резултати. Во целосна согласност со горенаведената мисла на носителот на Нобеловата награда за економија *Морис Але* (Morris Ale), пишува:

„Препораките за немилосрдна посветеност на идеологијата за слободна иницијатива, чија идеологија, всушност, добиваат значење дека владата нема никаква улога, па тоа може да доведе до ситуација да стане штетна ако ги слушаат само нив“. Тоа е затоа што пазарот не е религија, но затоа е инструмент кој не е во можност да се направи нешто.

Државната интервенција на владата во економијата е неизбежна. Денес се повеќе и повеќе политичари и научници се убедени дека државата е потребна и е предмет на пазарна економија и како таква таа врши одговорни и важни функции, имено:

1) Законодавна - легислатива. Таа ја воспоставува правната основа на стопанските дејности и го прави тоа на законската рамка. Но тој начин државата обезбедува начин на постапување во согласност со задолжителните правила на еднаквост пред законот. Сите луѓе се еднакви пред законот и сè се плаќа за тоа што со законот е задолжително за сите. Еднаквоста пред законот претставува право за сите за еднаков почеток. Со својата законодавна работа државата има огромно влијание врз формирањето макроекономска пропорција.

2) Сопственикот. Државата учествува во економскиот живот, како сопственик на средствата за производство на структурните фондови, ресурси, движен и недвижен имот на кој има значителен ефект врз движењата на економскиот развој.

3) Државата предвидува спроведување на макроекономска стабилизација и организациските политики за ублажување на циклични отстапување (банките) за надминување на негативното салдо, инфлација и инфлациските движење. Ова е единствената институција во паралела со стандарди за контрола на активните програми за вработување на населението и финансира откривање и создавање на нови работни места, нивните бизниси - претрријатија или создавање на услови за поттик, стимулации и олеснувања за бизнисите-фабриките кои нудат работни места.

4) Државата ќе ги обезбеди законските, а содејството со владата ги зближува редовите за управување и рационално користење на природните ресурси. Ова е единствената институција која го осигурува начинот како да се користат ресурсите како што се шумите, водните ресурси и минерали и во крајна линија претставува последниот арбитер во трговијата за нивната рационална употреба.

5) Државата има своја сопствена активна политика на создавање, дистрибуција и редистрибуција на приходите со цел да се постават во земјата врз основа на правни критериуми. Тоа е т.н. владина политика на приходи, политика, која вклучува: контрола на нивото на приход, обезбедување на социјално ниво-минимум прифатлив за сите членови на општеството, вклучувајќи ги и луѓето со посебни потреби односно инвалидитет, без земја и сиромашните сегменти на општеството, односно социјално слабите структури. Неоспорно е тврдењето дека нема друга

институција, освен државата која е во состојба да ги спроведува критериумите за решавање на нееднаквостите, правдата и толеранцијата.

Сепак сето ова горенаведено, нормално со полна моќ и сила не води во состојба која предизвикува загриженост за тоа во што државата интервенира, тука, интервенцијата на владата не треба да се доведува во прашање, но затоа мора да се постави прашањето - каква ќе е оваа интервенција. Нормално не станува збор за држава **ИЛИ** пазар, туку за државата **И** пазарот, во кумулативно, заедничко преземање на ризик и практикување на власта, должностите и одговорностите. На државата и е доделена улогата за одржување на конкурентното опкружување, на правилата и следење на почитувањето. Во овој контекст на мислата да констатираме *В. Стојанов* (V. Stoyanov) вели:

„Што се однесува до „*правилата на играта*“ и контролата над нивното почитување е неопходна и потребна за пазарното стопанство, така што тие не мора да се негираат или да се намалува улогата и значењето на државата во поглед на слободна пазарна економија, бидејќи неминовно ќе се дојде во состојба на неизбежен хаос и социјален дарвинизам, што едвај еден разумен човек би посакал“.

Покрај се што е кажано погоре, ние мора да споменеме еден многу важен факт: државата има активности кои не можат да постојат и да бидат активни, без владино мешање. Според *Џозеф Штиглиц* (Joseph Stiglitz) американски експерт, - во секторите каде што не постои добивка или многу висок ризик, неопходна е владина интервенција што е и очигледно. Тој оценувал десет земји каде што владата извршила интервенција и е карактеристична за единаесет индустрии. Тоа е евидентно од табелата.

Легенда:

- ❖ Голема државна интервенција
- ◆ 50% ^{на} државна интервенција
- ◼ 25% ^{од} државна интервенција
- Нема податоци

	Австрија	Франција	Германија	Холандија	Италија	Јапонија	Шпанија	Англија	САД	Шведска
Пошта	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Електростоп.	☐	☐	◆	◆	◆	◉	◆	◆	◆	◆
Гасовод	☐	☐	◆	◆	◆	◉	◆	◉	◉	◆
Нафта	☐	☐	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◉	◆
Рударство	☐	☐	◆	,	◆	◉	◆	◆	◉	◉
Железарница	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	◆	☐
Авиокомп.	☐	◆	☐	◆	☐	◆	☐	◆	◉	◆
Автомобил	☐	◆	◆	,	☐	◉	◉	◉	◉	◉
Челичарница	☐	◆	◉	◆	◆	◉	◆	◆	◉	☐
Бродоградилишта	,	◉	◆	◉	◆	◉	◆	☐	◉	☐

Истражувањето недвосмислено укажува и сугерира на тоа дека во некои гранки од тешката индустрија пазарните сили можат да стапат во снага како што е предвиделе американските експерти и *Бровин Џексон* (Brovina Dzhakson). Тие не се во можност, односно состојба да обезбедат производство и дистрибуција на стоки кои општеството колективно ги консумира. Државата тука не е за правилно да го воспостави функционирањето на пазарот, туку сосема да го замени. Јасно е дека државата не може да остане рамнодушна на однесувањето на потрошувачите на нијзините предмети. Таа ја игра улогата на заштитник,

за да го направи полесен пристапот кон сиромашните. Условно (фигуративно) кажано државата не е „противник“ на приватниот сектор, напротив, таа само создава услови за негов развој. Таа само корегира, за да го надолупне и подобри функционирањето на пазарите, но не го поместува, односно приватната сопственост ја задржува својата снага.

Од друга страна, општеството мора да се одржува од страна на државата и таа да не претерува односно хиперболизира.

Аргументот за интервенција на владата не се одобрува и не е прифатен некритички. Постојат многу научници кои се со одредена скепса односно резерва по однос на оваа улога, додека други го негираат правото на државна интервенција. Особено активен во оваа област е американски научник Фридман (Friedman), кој ги опишува економските функции на државата како насилни контрасти на личната слобода и правата на субјектите на пазарот.

Спорот „ЗА“ и „НЕ“, беше и ќе биде вековна борба помеѓу овие економски училишта. Тешко дека и ќе се реши. Прогнозата е премногу неодредена. Затоа ние нема да завземеме став. Но, како и да е тезата за позитивната улога на владата во економијата има вредни параметри.

ЗАКЛУЧОК

Од сето ова погоренаведено можеме да заклучиме дека улогата на владата не треба да се потценува, а уште помалку да се занемарува. Нејзината (државната) интервенција претставува објективна неопходност. Точно и прецизно е дека нејзината улога треба да се постави во одредени граници. Премногу трмавата интервенција во секој случај доведува до состојба на предизвикување на штета. Затоа не смее да се дозволи да се абсоутизира или е на најлошото да се глобализира.

Во овој случај и момент треба и да го поставиме прашањето за раководењето на интервенцијата. Овој инструмент на државата претставува синоним за регионалниот систем.

ТРАНСФОРМАЦИЈА НА ГЛОБАЛНОТО ПРИСУСТВО ВО ГЛОБАЛНА КОНКУРЕНТСКА ПРЕДНОСТ

д-р Елизабета Тошева, УКЛО “Правен факултет”- Кичево
elizabetatoseva@yahoo.com

АБСТРАКТ

Мултинационалните корпорации се соочуваат со огромна комплексност и предизвици, имајќи ја предвид определбата да оперираат во различни земји и да ги разберат надворешните компоненти на окружувањата, како што се: националната култура, законите и регулативата, конкуренцијата и политичките услови. На тој начин, глобалните компании имаат двојни импликации врз своето стратегиското управување: од аспект на потребата да се поврзат политиките и практиките на мултинационалните компании со нивните уникатни внатрешни карактеристики, и од аспект на потребата фирмите да ги поврзат своите политики и практики со единствените побарувања на мулти окружувањата на земјите во кои што оперираат.

Мултинационалните компании треба да разрешат пет критични прашања, доколку сакаат да го трансформираат глобалното присуство во глобална конкурентска предност: адаптирање на разликите на локалните пазари; искористување на економијата на голем обем; искористување на економијата на голем простор, пронаоѓање оптимални локации за активностите и ресурсите; и максимизирање на трансферот на знаење меѓу локациите.

Целта на овој труд е да покаже дека трансформацијата на глобалното присуство во глобална конкурентска предност побарува системска анализа, целно размислување и внимателна синхронизација. Без ригорозен, дисциплиниран пристап, глобалното присуство може лесно да прерасне во нестабилност, што го

вознемирува менаџментот и ги троши ресурсите. Крајниот резултат би бил губење на конкурентската предност, дури и на домашниот пазар.

Клучни зборови: *мултинационални корпорации, глобализација, конкурентска предност, економија од голем обем*

TRANSFORMING GLOBAL PRESENCE INTO GLOBAL COMPETITIVE ADVANTAGE

ABSTRACT

Complexity and challenges arise for global firms that need to operate in different countries and understand their external environmental components, for example, national culture, laws and regulations, competition and political conditions. Therefore, global firms have major implications for their strategic management, both from viewpoint of requiring firms to align management policies and practices with the unique internal requirements of multinational companies (MNC) and from the viewpoint of requiring firms to align their policies and practices with the unique demand of the multiple country environments in which they operate.

Multinational companies need to identify five critical issues if they desire to exploit their global presence in order to gain global competitive advantage: adapting to local market differences; exploiting the economies of global scale; exploiting the economies of global scope; tapping optimal locations for activities and resources; and maximizing knowledge transfer across locations.

The purpose of this paper is to point that transforming global presence into global competitive advantage requires systematic analysis, purposeful thinking and careful synchronization. Without rigorously, disciplined approach, global presence can easily degenerate into instability which upsets the management and wastes resources. The final result can even be loss of competitive advantage in the domestic market.

Key words: *multinational corporations, globalization, competitive advantage, economy of large scale*

ВОВЕД

Конкурентскиот амбиент на 21 век го одредува контекстот на можностите и ограничувањата во чии рамки компаниите се обидуваат да одговорат на предизвиците на конкуренцијата, поради стандардите кои ги побарува глобалната економија. Како што светското работење и организации стануваат зголемено турбулентни и со растечки побарувања,¹⁵⁵ така се наведуваат осум главни предизвици со коишто организациите постојано се среќаваат. Тоа се глобализација, задоволување на барањата на потрошувачите, зголемување на приходите и намалување на трошоците, градење на организациските капацитети и способности, промени и трансформација, имплементирање на технологијата, привлекување и развивање на човечкиот капитал и обезбедување фундаментални и долгорочни промени. Поради сето ова, се зголемуваат и нивоата на конкуренција меѓу организациите.

Економската глобализација претставува зголемување на економската меѓузависност на националните економии низ светот, преку брзиот пораст на прекуграничните движења на стоки, услуги, технологија и капитал. Глобализацијата на пазарот е важен извор на динамизам во денешните окружувања. Меѓународната економска состојба и неодамнешната политичка регулатива го олеснуваат влезот на новите пазари. Глобализацијата не ги погодува само мултинационалните компании, но, исто така и локалните, што редовно одржуваат прекугранични односи. Отвореноста кон странските пазари обезбедува можности, како што е поттикот за

¹⁵⁵ **Ulrich, D. (1997)**, “*Measuring Human Resources: An Overview of Practices and Prescription for the Results*”, *Human Resource Management* 36(3), 303-320

иновации, но исто така предизвикува и мноштво закани и предизвици за компаниите. Работењето во различни земји значи дека организациите мораат да ги имаат предвид големиот број на акционери и можности. Со други зборови, организациите мораат да научат како да ги кординираат активностите преку националните граници, мораат да ги претпостават потрошувачките преференции и барања во различните земји, така што потешко е да се идентификуваат и анализираат конкурентите, евалуацијата на организациските перформанси е покомплицирана итн. Додатно, притисоците од глобализацијата водат кон тоа, фирмата да осознае дека лимитираноста на нејзиниот пазар со националните граници е надмината, а наместо тоа компаниите сè повеќе се соочени со потребата за воспоставување на физичко присуство во глобални рамки.

Глобалната конкуренција придонесе за зголемување на деловните стандарди во многу димензии, вклучувајќи ги квалитетот, трошоците, продуктивноста, времето потребно за исфрлање на нови производи и континуираното и непречено подобрување. Прилагодувајќи се на овие предизвици, компаниите ја подобруваат својата способност, а индивидуалните работници ги унапредуваат своите вештини. Во конкурентскиот амбиент на 21 век, стратегиска конкурентност ќе можат да остварат само оние што се способни да ги задоволат или надминат глобалните стандарди. Компаниите се наоѓаат пред предизвик да го развијат оптималното ниво на глобализација на активностите, ниво кое резултира со правилна концентрација на операциите на компанијата на домашен и глобален план. Во многу случаи, компаниите што поседуваат стратегиска конкурентност се оние што научиле како да ги користат конкурентските сознанија стекнати на локално ниво, во глобални рамки.

Глобалната конкурентска стратегија се смета за силно средство за стекнување придобивки од економијата на обемот, за приспособување кон потребите на меѓународниот пазар, односно за реагирање кон тие потреби, како и за ефикасно глобално

распоредување на ресурси – капитал, работна сила, суровини и технологија. Според тоа, националниот идентитет на корпорацијата треба да биде заменет со една стратегиска парадигма што не познава граници.

За да го конвертираат глобалното присуство во глобална конкурентска предност, компаниите мораат да ги искористат следниве можности за креирање на вредност: адаптирање кон разликите на локалните пазари, искористување на економијата на голем обем, искористување на економијата од голем простор, пронаоѓање оптимални локации за активностите и ресурсите и максимизирање на трансферот на знаење меѓу локациите.

1. АДАПТИРАЊЕ КОН РАЗЛИКИТЕ НА ЛОКАЛНИТЕ ПАЗАРИ

Директната импликација од глобалното присуство во многу земји е таа што компаниите мораат да одговорат на неизбежната хетерогеност, кога влегуваат на тие пазари. Разликите во јазикот, културата, нивото на приходи, преференциите на потрошувачите и каналите на дистрибуција, се фактори што не може да се занемарат. Дури и во случај кога организацијата нуди стандардни производи, услуги и процеси, потребна е нивна локална адаптација. Компанијата може да искористи бенифиции во три клучни области: 1) пазарно учество, 2) повисока реализација на цени и 3) конкурентска позиција.¹⁵⁶

Зголемување на пазарното учество. Скоро секогаш нудењето на стандардни производи и услуги во повеќе земји ги редуира границите на опслужуваниот пазар кон оние потрошувачи чии што потреби се униформни. Локалната адаптација на производите и услугите има спротивен ефект, односно проширување на границите кон оние потрошувачи во земјата кои што ги вреднуваат диференцираните карактеристики и атрибути на производите.

¹⁵⁶ **Root, F, (1994),** *Entry strategies for international markets*, New York: Lexington

Повисока реализација на цени. Прилагодувањето на производите и услугите кон преференциите на потрошувачите ја зголемува вредноста која компанијата им ја испорачува. Како повратен ефект, дел од зголемената вредност ќе се преведе во повисока реализација на цени за фирмата.

Неутрализирање на локалната конкуренција. Една од природните предности која ја уживаат најголемиот број локални конкуренти, произлегува од нивното длабоко разбирање и усогласување на одговорите кон потребите на локалните пазари.

Додека ги уживаат бенифициите од локалната адаптација, компаниите мораат да бидат подготвени да се соочат со одреден број на предизвици и потешкотии, кои ќе ги споменеме во продолжение. Во многу случаи, локалната адаптација на производите и услугите ќе ја зголеми компанијата структура на трошоци. Дадениот непопустлив интензитет на конкуренцијата во многу индустрии, може да доведе до неповолна конкурентска позиција во однос на структурата на трошоци, па затоа менаџерите треба да го пронајдат точниот еквилибриум меѓу локализацијата и структурата на трошоци. Во многу случаи, локалната адаптација и кога е со најдобра намера, може да биде промашена. Во некои индустриски сегменти, различни фактори, како што е влијанието на локалните медиуми, постоечките разлики во приходите меѓу земјите и слично, водат кон конкурентска предност преку глобална стандардизација. Во други индустриски сегменти, посебно кај производите кои што можат да бидат испорачани преку Интернет, потребата од поголемо прилагодување може да одземе доста време, адаптацијата треба да се извршува на тековна основа, а прекумерната адаптација е, исто така, лоша, како и неприлагодувањето.

2. ИСКОРИСТУВАЊЕ НА ЕКОНОМИЈАТА ОД ГОЛЕМ ОБЕМ

Градењето на глобално присуство, автоматски го зголемува обемот на операциите на компанијата, водејќи кон повисоки

приходи и поголема база на средства. Но и покрај тоа, големиот обем може да креира конкурентска предност, само доколку компаниите преземат систематски активности за конвертирање на обемот, во економија на обем. Потенцијалните бенифиции од економијата на обем можат да се појават на различни начини.¹⁵⁷

1. **Покривање на фиксните трошоци преку зголемен обем на производство.** Користа е највидлива во областите, како што се истражување и развој, оперативни активности и маркетинг.
2. **Намалување на обемот на ангажираниот капитал и оперативните трошоци по единица производ.** Оваа бенифиција често е резултат на фактот дека удвојувањето на капацитетите на производствениот објект, вообичаено двојно ги зголемува трошоците за негова изградба и работење.
3. **Концентрирање на глобалната куповна моќ во еден снабдувач.** Концентрирањето на глобалната куповна моќ на еден снабдувач, вообичаено води кон добивање попусти на волумен и пониски трансакциски трошоци.
4. **Креирање на критична маса во избраните активности со развивање специфични технологии или продукти.** Големиот обем им нуди на глобалните компании можност да изградат центри на квалитет за развивање на специфични технологии и/или производи. За развивање на овие центри, компаниите воглавно имаат потреба да го фокусираат своето внимание на концентрацијата на критичната маса таленти на една локација. За да го зголемат потенцијалниот аутпут во ваквите центри на голем обем, глобалните компании ќе бидат во можност да ги направат потребните распоредувања на ресурсите неопходни за работењето на споменатите центри.

Глобалните компании најчесто автоматски ги материјализираат бенифициите од овие стратегии. За да ги обезбедат споменатите бенифиции, фирмите треба да го имаат предвид следното:

¹⁵⁷ **Chandler, A.D. (1990),** *Scale and scope: The dynamic of industrial capitalism*, Cambridge, MA: Harvard University Press

- Економијата од обемот може да се реализира само со концентрирање на ресурсите чувствителни на обемот на една или неколку локации. Но концентацијата е меч со две острици. На пример, за производствените дејности, концентацијата значи дека фирмите мораат главно да ги извезуваат производите (компоненти, субсистеми, или готови производи) на различни пазари. При донесувањето одлуки за локацијата на било која активност, компаниите мораат да ги истакнат потенцијалните бенифиции од концентацијата, наспроти зголемените транспортни и трансакциски трошоци.
- Еден ненамерен резултат од географската концентација на било која активност е изолирањето на таа активност од таргетираните пазари. Оваа изолација може да биде ризична, бидејќи може да предизвика задоцнет или неадекватен одговор кон пазарните потреби.
- Концентацијата на активностите на одредена локација го прави остатокот од компанијата зависен од таа локација. Ова имплицира дека, доколку локацијата нема светска конкурентност, компанијата ќе креира глобален неуспех, наместо глобална конкурентност.

Во ситуации каде глобалното присуство произлегува од прекугранични аквизиции, реализирањето на економијата од обемот побарува огромни реструктурирања. Фирмите мораат да ги прошират своите активности на локацијата каде се сконцентрирани активностите, а да ги намалат или затворат активностите на останатите локации. Оваа реконструкција побарува големи финансиски инвестиции, зголемување на трансферните трошоци и речиси секогаш резултира со организациска и психолошка траума. Понатаму, намалувањето на обемот може да ѝ наштети на имиџот на компанијата и нејзините односи со локалната власт, локалните потрошувачи и локалната заедница. Менаџментот мора да биде спремен да преземе опширни и логички анализи, а потоа одлучно и на сопствена одговорност да ја понесе и спроведе акцијата.

3. ИСКОРИСТУВАЊЕ НА ЕКОНОМИЈАТА ОД ГОЛЕМ ПРОСТОР

Глобалниот простор се карактеризира со мноштво региони и земји во кои компаниите ги произведуваат производите и услугите. Економската вредност на големиот обем може да биде огромна кога трговците ги услужуваат потрошувачите, коишто и покрај тоа што се глобални, имаат потреба од испорачување на идентични или слични производи на повеќе пазари. За задоволување на потребите на ваквите мултилоцирани глобални потрошувачи, компаниите имаат два потенцијални начини да го претворат глобалниот простор во глобална конкурентска предност: прилагодување на координирани услуги кон глобалните потрошувачи и нивелирање на нивната пазарна вредност во однос на конкурентите.

Прилагодување на координирани услуги кон глобалните потрошувачи.

Глобалните потрошувачи треба да се снабдат со конкретните производи и услуги или од домашните снабдувачи или од единствениот глобален снабдувач, кој што е присутен на сите пазари. Споредено со големиот број локални снабдувачи, единствениот глобален снабдувач може да обезбеди вредност за глобалните потрошувачи преку поголема конзистентност во квалитетот и карактеристиките на производите и услугите во земјите, полесна и побрза координација низ земјите и пониски трансакциски трошоци.

Нивелирање на нивната пазарна вредност во однос на конкурентите.

Глобалниот снабдувач има можност да ги разбере единствените стратегиски барања и специфичната култура на своите глобални потрошувачи. Бидејќи е потребно време за градење на овој тип специфично познавање на потрошувачите, посебно во услови на

мултилоцирани глобални потрошувачи, потенцијалите конкуренти уште веднаш се соочуваат со хендикеп и лесно можат да бидат совладани во конкурентската борба.

И покрај овие бенифиции, како предизвици со кои се среќава економијата на обем се следниве:

- Мултилоцираниот глобален снабдувач кој што ги задоволува потребите на мултилоцираниот глобален потрошувач, концептуално е аналоген на една глобална мрежа која ги опслужува потребите на друга глобална мрежа. Секоја глобална мрежа, без разлика колку ефективно е управувана, изобилува со центри на моќ, па според тоа еден од предизвиците на менаџментот на глобалниот снабдувач е да ги разбере поребите и одлуките за купување на мрежата потрошувачи.
- Друг предизвик во задржувањето на економијата на голем обем е да се биде респонзивен во однос на тензијата меѓу два споротивставени интереси: потребата од централна координација на најголем дел од елементите на маркетинг миксот и потребата од локална автономија во испораката на производите и услугите.

4. ПРОНАОЃАЊЕ ОПТИМАЛНИ ЛОКАЦИИ ЗА АКТИВНОСТИТЕ И РЕСУРСИТЕ

Иако глобалната економија се карактеризира со зголемена интеграција и се наоѓа под големо влијание на медиумите, при што што културите се изедначуваат во многу аспекти, повеќе од земјите ќе продолжат да бидат хетерогени во годините што доаѓаат. Хетерогеноста на земјите има влијание врз потребата за локална адаптација на компаниските производи и услуги. Но, разликите помеѓу земјите, исто така, се појавуваат во форма на разлики во структурата на трошоци и нивоата на вештини. Фирмата која знае да

ги искористи овие разлики во земјите подобро од конкурентите, има потенцијал да креира значителна конкурентска предност.¹⁵⁸

Во извршувањето на различни активности во синцирот на вредноста (истражување и развој, производство на делови, маркетинг, продажба, дистрибуција и услуги), секоја фирма треба да донесе бројни критични одлуки, вклучувајќи ја и онаа каде да ги извршува активностите. Оптимизирањето на локацијата за секоја активност во синцирот на вредноста може да донесе најмалку три стратегиски бенифиции: зголемување на перформансите, намалување на трошоците и намалување на ризикот.

Зголемување на перформансите - локалните одлуки можат да влијаат врз квалитетот на извршување на активностите во термини на достапност на висококвалификувана и талентирана работна сила, брзина на ширење на знаењето меѓу локациите и квалитетот на надворешната и внатрешната координација.

Намалување на трошоците – локалните одлуки влијаат врз структурата на трошоците во термини на трошоци за локалната работна сила и останатите ресурси, транспортни трошоци и логистика, исто како и поттикнувачите од владата¹⁵⁹ и локалната даночна структура¹⁶⁰.

Намалување на ризикот – локалните одлуки може да влијаат врз профилот на ризикот на компанијата со респект на валутните, економските и политичките ризици¹⁶¹.

¹⁵⁸ **Dunning, J.H. (1998)**, *Location and multinational enterprise: A neglected factor?* Journal of International Business Studies, 29,1:45-66

¹⁵⁹ Види: **Globerman, S & Shapiro, D. M. (1999)**, *The impact of government policies on foreign direct investment: The Canadian experience*, Journal of International Business Studies, 30(3):513-32

¹⁶⁰ **Dunne, K.M. & Rollins, T. P. (1992)**, *Accounting for goodwill: A case analysis of US, UK and Japan*, Journal of International Accounting, Auditing and Taxation, 2:191-207

¹⁶¹ **Miller, K.D. & Reuer, J.J. (1998)**, *Firm strategy and economic exposure to foreign exchange rate movements*, Journal of International Business Studies, 29(3)493-514

Постојат одредени ризици поврзани со употребата на географските разлики во креирањето глобална конкурентска предност и тоа:

- Начинот на извршување на активностите не зависи само од карактеристиките на инпутите, туку, исто така и од вештините и способностите на менаџментот, што се користат при претворањето на инпутите во аутпути со зголемена вредност. Изборот на навидум најоптималната локација, не може да гарантира дека квалитетот и трошоците на факторите од инпутот ќе бидат оптимални. Менаџерите мораат да се осигураат дека ќе ја задржат компаративната предност од локацијата и ќе ја интернализираат за разлика од трошоците што произлегува од слабости во продуктивноста и квалитетот на интерните операции.
- Оптималноста на локацијата зависи од трошоците и квалитетот на факторите на инпутот на конкретната локација, споредена со останатите локации. Ова претставува важен фактор имајќи предвид дека еволутивниот развој на земјите не се одвива на ист начин, туку на различни начини и во различни правци. Поради тоа, за секоја поединечна активност, постоечкиот избор на локацијата не мора да биде идеален во иднина. Менаџерите не смеат да дозволат денешните локални одлуки да ја намалат флексибилноста на фирмата во преместување на локациите во зависност од потребите.
- Оптималните локации, воглавно ќе бидат различни за различни ресурси и активности. Уште еден предизвик од целосното задржување на стратегиските бенифиции од оптималната локација е да се истакне координацијата меѓу дисперзираните локации.

5. МАКСИМИЗИРАЊЕ НА ТРАНСФЕРОТ НА ЗНАЕЊЕ МЕЃУ ЛОКАЦИИТЕ

Разгледувајќи ја оваа последна перспектива, се согледува дека секоја глобална компанија не само што е конституирана како портфолио од филијали со опипливи средства, туку исто така и како портфолио од центри на знаење.

Имајќи ја предвид хетерогеноста на земјите, секоја филијала креира одреден степен на уникатно знаење во искористувањето на ресурсите и пазарните можности во локалните окружувања. Се разбира, не секогаш локално креираното знаење е употребливо надвор од локалното окружување. Само определени типови на локално креирано знаење можат да бидат релевантни во повеќе земји и доколку се ефективно вреднувани, можат да вродат со стратегиски бенифиции за глобалната организација, како што се: побрза иновација на производите и услугите; пониски трошоци за иновациите; и намален ризик од конкурентска надмоќ.¹⁶²

Забрзана иновација на производите и услугите. Иновацијата бара инкорпорирање на нови идеи, без разлика дали се внатрешно развиени или се стекнати и апсорбирани од други. Вештините на глобалната компанија при трансферирање на знаењето низ филијалите влијаат врз тоа дали таа успева да им ја пренесе додадената вредност од иновациите креирани од другите, на сите филијали.

Помали трошоци за иновации. Вториот продукт од трансферирањето на знаењето се значајните заштеди во трошоците за иновации. Таканаречената репликација на иновациите преку границите, од една земја во друга, ги елиминира или значајно ги редуцира трошоците поврзани со иновацијата на продуктите и процесите.

Намален ризик од конкурентска надмоќ. Глобалната компанија која побарува константни иновации од своите филијали, но не ги вреднува ефективно тие иновации низ филијалите, ризикува да стане извор на нови идеи за конкурентите.

¹⁶² **Gupta A.K. & Govindarajan, V. (2000), *Knowledge flows within multinational corporations*, Strategic Management Journal, 21:473-96**

Голем дел од компаниите искористураат само мал дел од целосниот потенцијал во реализирањето на енормната економска вредност од трансферот и искористување на знаењето преку границите. Некои од главните причини за тоа се:

- Трансферот на знаењето од една филијала во друга не може да се изврши доколку изворот на знаење, таргетираната единица и посредникот меѓу нив (на пример регионален или корпоративен центар), не го признае постоењето на единственоста на knowhow во единицата извор и потенцијалната вредност на тоа специфично знаење за таргетираната единица. Поради различните географски, лингвистички и културни разлики меѓу различните филијали, потенцијалот за трансфер на знаење може лесно да остане заборавен во морето на игнорирање. Предизвик за менаџментот е да креира механизми за системско и рутинско откривање и искористување на можностите за трансфер на знаење.
- Филијалата со единствено и вредно knowhow, најверојатно ќе ги ужива предностите на монопол на знаење во глобалната компанија. Поради тоа, некои од филијалите ќе го согледаат единственото и вредно knowhow како вредност преку која ќе стекнат и ќе задржат моќ. Менаџментот мора да се осигура дека филијалите ќе покажат ентузијазам, а не неволност во споделувањето на знаењето.
- Исто како и синдромот “знаењето е моќ“, така и синдромот “не е пронајдено овде“, може да биде проблем меѓу локациите. Овие два синдроми претставуваат его-дефанзивни механизми, што водат кон тоа, некои од менаџерите да ги блокираат информациите, нагласувајќи поголема компетентност или поголема моќ над останатите, па тие истакнуваат дека знаењето на одредена единица не е ниту уникатно, ниту вредно. Глобалните компании посветени кон трансферот на знаење треба да стават предизвик пред

менаџментот да ги направи филијалите желни, а не неволни да учат од останатите единици.

- Голем дел од вредното knowhow често егзистира во форма на прекутно знаење, кое што е вгнездено во мислите, моделите на однесување и вештините на индивидуите или тимовите (пример, визија за употребата на конкретна технологија во иднина и компетенции во управувањето со портфолијата на глобалните потрошувачи). Со напор и инвестирање, може да стане возможно да се издвои и кодифицира дел од прекутното знаење. Но најчесто, вгнезденоста и специфичната природа на прекутното знаење, го прави невозможно за кодифицирање и трансферирање. Глобалната компанија мора да дизајнира и изгради ефективни и ефикасни мостови за трансферирање на знаењето (посебно некодифицираното прекутно знаење) низ филијалите.

Следнава табела ги сумаризира глобалните стратегиски цели, како и доминантните извори на конкурентска предност што можат да бидат употребени за нивно постигнување.

Табела 1: Стратегиски цели и извори на конкурентска предност во глобалната економија¹⁶³

<i>Стратегиски цели</i>	<i>Извори на конкурентска предност</i>		
	Национални разлики	Економија на обем	Економија на простор
Ефикасност во активностите	Искористување на разликите во трошоците за факторите на п-во	Економија на обемот во секоја активност	Споделување на инвестициите и трошоците
Флексибилност	Пазарно и/или политички предизвикани	Балансирање на обемот со стратегиските и	Диверзификација на портфолијото

¹⁶³ www.QuickMBA.com/strategy/global

	промени	оперативните ризици	
Иновации и учење	Општествени разлики во менаџментот и организацијата	Искуство – намалување на трошоците и иновации	Споделување на учењето меѓу единиците

ЗАКЛУЧОК

Менаџерите никогаш не би требало да претпостават дека глобалното присуство само по себе води кон глобална конкурентска предност. Глобалното присуство имплицира дека на компанијата ѝ стојат на располагање пет јасно одредени можности за креирање глобална конкурентска предност: локална адаптација, глобален обем, глобален простор, локализација и предност во знаење. Реализирањето на овие можности побарува од компанијата да ги оптимализира на глобална основа организацијата и менаџментот на секоја од активностите во синџирот на вредноста, како што се: истражување и развој, производство, продажба и потрошувачки сервис.

Компаниите најпрво треба да ја евалуираат оптималноста на глобалната мрежа за секоја активност од синџирот на вредноста преку три димензии: архитектурата на активности, локалните компетенции и глобалната координација. Имајќи ја предвид оваа евалуација, компаниите треба да одлучат и преземат активности за елиминирање или во најмал случај редуцирање на филијалите.

На крај, би можеле да заклучиме дека добро дизајнираната глобална стратегија може да ѝ помогне на компанијата да постигне конкурентска предност, која може да произлезе од следниве извори:

- **Ефикасност**
 - Економија на обемот од пристапот кон повеќе потрошувачи и пазари;

- Искористување на ресурсите на другите земји - работна сила, суровини, материјали;
- Продолжување на животниот циклус на производите - постари производи да се продаваат во помалку развиените земји;
- Оперативна флексибилност.
- **Стратегиски**
 - Предност на првиот на пазарот и единствениот обезбедувач на производи и услуги на пазарот;
 - Усогласување на активностите на филијалите помеѓу земјите;
 - Трансферни цени.
- **Ризик**
 - Редуцирање на макроекономските ризици (бизнис циклусите се совршено корелирани меѓу земјите);
 - Намалување на оперативните ризици.
- **Учење**
 - Широки можности за учење, имајќи ја предвид различноста на оперативните окружувања.
- **Репутација**
 - Пресретнување на потрошувачките потреби на различни пазари - репутација и идентификација на бренд.

Накратко, трансформацијата на глобалното присуство во глобална конкурентска предност бара системска анализа, целно размислување и внимателна опсервација. Без ригорозен и дисциплиниран пристап, глобалното присуство може лесно да дегенерира во нестабилност што го вознемирува менаџментот и ги троши ресурсите. Крајниот резултат би бил губење на конкурентската предност и на домашниот пазар.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Adler, N.J. (1997)**, "*International Dimensions of Organizational Behavior*," 3rd edn. Cincinnati: South-Western College Publishing.
2. **Chandler, A.D. (1990)**, "*Scale and scope: The dynamic of industrial capitalism*", Cambridge, MA: Harvard University Press
3. **Dunne, K.M. & Rollins, T. P. (1992)**, "*Accounting for goodwill: A case analysis of US, UK and Japan*", Journal of International Accounting, Auditing and Taxation
4. **Dunning, J.H. (1998)**, "*Location and multinational enterprise: A neglected factor?*" Journal of International Business Studies
5. **Globerman, S & Shapiro, D. M. (1999)**, "*The impact of government policies on foreign direct investment: The Canadian experience*", Journal of International Business Studies
6. **Gupta A.K. & Govindarajan, V. (2000)**, "*Knowledge flows within multinational corporations*", Strategic Management Journal
7. **Hamel, G. and Prahalad, C.K. (1994)**, "*Competing for the Future*". Boston Mass.: Harvard Business School Press.
8. **Joshi, R. M. (2009)**, "*International Business*", Oxford University Press, New Delhi and New York
9. **Lawler, E.E. (1992)**, "*The Ultimate Advantage: Creating the High Involvement Organization*". San Francisco: Jossey-Bass.
10. **Miller, K.D. & Reuer, J.J. (1998)**, "*Firm strategy and economic exposure to foreign exchange rate movements*", Journal of International Business Studies
11. **Porter, M.E. & Wayland R.E. (1995)**, "*Global Competition and the Localization of Competitive Advantage*" Graduate School of Business, Indiana University, Greenwich, CT:JAI Press
12. **Prahalad, C.K. (1983)** "*Developing Strategic Capability: An Agenda for Top Management*", Human Resource Management, 22: 237-54.
13. **Prahalad, C.K. & Hamel, G. (1990)**, "*The Core Competence of the Corporation*", Harvard Business Review.
14. **Riley, T: (2005)** "*Year 12 Economics*", Tim Riley Publications

15. **Root, F. (1994)**, *“Entry strategies for international markets”*, New York: Lexington
16. **Terpstra, D.E. and Rozell, E.J. (1993)** *“The Relationship of Staffing Practices to Organizational Level Measures of Performance”*, *Personnel Psychology*, 46: 27-48.

ДРУГИ ОБЛАСТИ

Успешноста на преведување правни текстови

М-р Лилјана Маркоска

Апстракт

Успешноста на преведувањето зависи од повеќе фактори. Како прво, степенот во кој преведувачот го владее изворниот јазик, како и степенот во кој преведувачот го владее јазикот-цел. Исто така, преведувачот мора да го познава правниот систем на изворниот јазик и правниот систем на јазикот-цел, бидејќи правните системи и на изворниот јазик и на јазикот-цел се рефлектираат преку правниот јазик. Битен фактор е, исто така, познавањето на лингвистичките структури на изворниот јазик за кои непосреден превод не е можен, на пример, кога се наидува на лексичка празнина. Преводот би бил успешен доколку преведувачот владее со правниот јазик до тој степен за да може успешно да ги преведи правните поими. Според тоа, преведувачот покрај тоа што мора да владее со правната лексика и да ја знае смислата на реченицата, тој мора да ги познава конвенционалните правила и стилови на правните текстови во секое поле на правните системи.

Клучни зборови: превод, правна лексика, правни системи, Англиски правен јазик

Abstract

The successfulness of translating legal texts depends on many factors, such as, the knowledge of the source language and the target language, the knowledge of the legal system of the source language and the legal system of the target language, because the legal systems of the source language and the target language are reflected through their legal language. An important factor is also the knowledge of the linguistic structures of the source language for which direct translation could not be achieved, for example, when there is a lexical gap. It is also very important besides knowing and understanding what the words and sentences mean, to be familiar with the conventional rules and styles of legal texts in every field of the individual legal systems.

Key words: translation, legal lexicon, legal systems, English legal language

Вовед

Можеме слободно да кажеме дека преведувањето на правни текстови претставува наука и уметност, бидејќи покрај познавањето на изворниот јазик и јазикот -цел, потребно е да се има познавање на правните системи на двата јазика. Имено, при преведување на правен текст или правен документ од англиски на македонски и обратно, преведувачот, покрај тоа што мора одлично да го владее и македонскиот и англискиот јазик, тој или таа мора да има знаење од правото на двата правни системи, во спротивно може да дојде до погрешно преведување на одредени поими и појави, а тоа значи дека неуспешното или лошо преведениот текст или документ може да доведе до недоразбирања и неуспех.

Успешноста на преведувањето зависи од повеќе фактори. Како прво, степенот со кој преведувачот го владее изворниот јазик, како и степенот со кој преведувачот го владее јазикот-цел. Исто така, преведувачот мора да го познава правниот систем на изворниот јазик и правниот систем на јазикот-цел, бидејќи правните системи и на изворниот јазик и на јазикот-цел се рефлектираат преку правниот јазик. Битен фактор е, исто така, познавањето на лингвистичките структури на изворниот јазик за кои непосреден превод не е можен, на пример, кога се наидува на лексичка празнина. Преводот би бил успешен доколку преведувачот, покрај тоа што мора да владее со правната лексика и да ја знае смислата на реченицата, тој мора да ги познава конвенционалните правила и стилови на правните текстови во секое поле на правните системи.

При преведувањето на правни текстови мора да се внимава да не се преведува буквално, односно збор по збор, бидејќи тоа може да доведе до безсмислен превод на јазикот -цел. Исто така, треба да се внимава при користењето на речници, бидејќи не секогаш постои адекватен превод за дадениот поим или појава и затоа е потребно преведувачот да има познавање од правото, односно правниот јазик на правните системи на кој и од кој се преведува.

Англосаксонскиот правен систем –Common Law

Проблеми и потешкотии при преведување правни текстови и документи можат да се појават заради разликата на правните системи, во овој случај на Англија и Македонија. Правниот систем на изворниот јазик

и јазикот цел е структуриран да одговара на општеството, културата, а тоа се рефлектира преку правниот јазик.

Англосаксонскиот правен систем е систем според кој традицијата преовладува над пропишаниот закон. Претходни судски парници (case law - судска пракса заснована врз претходни судски одлуки) се главен извор на правото или се основа за креирање на правила за управување. Тука е и поимот и појавата *precedent* (преседан), правна одлука или форма на судска постапка која служи како официјално правило за идни слични или аналогни случаи. За разлика од вообичаениот правен систем, *Европско – континенталниот правен систем* (*European continental Law*) што некои го нарекуваат *Civil Law system* (Цивилно правен систем), законот претставува примарна правна основа. Пресудите на судовите се темелат врз одредбите на правните норми, кои ја утврдуваат одлуката за секој посебен случај.

Денес, англискиот јазик како светски јазик, односно “lingua franca” , се повеќе и повеќе се употребува при писмена и усмена комуникација во светот, во полето на информатичката технологија, трговијата, економијата, политиката и правото, туризмот, итн., што значи дека многу често има потреба од преведување на одредени текстови и документи. Повеќе видови на правни текстови, односно документи како што се *иселенички документи, тестаменти, документи за парнина постапка, договори и сл.*, мора да се преведат јасно и прецизно, бидејќи во вакви документи постојат јасно утврдени права, должности и обврски кои мора да се почитуваат од одредени странки.

Карактеристики на правниот јазик

Како што истакнавме претходно, за успешно преведување на правни текстови потребно е преведувачот покрај одличното познавање на изворниот јазик и јазикот цел, да ја познава правната лексика, односно потребно е познавање на одредени карактеристики на правниот јазик .

Архаична лексика

Во правните англиски текстови би се стретнале со архаична лексика, на пример заменски прилози: *hereby* (како резултат на тоа); *whereby* (според кој); и проформи, *the aforementioned* (горенаведеното); *the undermentioned* (долунаведеното) итн. Овие форми се употребуваат во судски извештаи, договори, судски документи, со цел да се избегне повторување на имиња и одредени поими, на пример: *the parties hereto* наместо *the parties to this contract*; или *a law whereby the wearing of seat*

belts becomes compulsory. Тиерсма (1999) истакнува дека правниот јазик често се стреми кон голема формалност, односно, тој всушност, природно гравитира кон архаичен јазик. Што значи употребата на архаизмите му даваат еден вид формалност на правниот јазик.

Латинска лексика

Латинската лексика е присутна и во англискиот правен јазик и во македонскиот правен јазик. Во англискиот јазик таа се дели во две категории, адаптирана и целосно интегрирана. Интегрирана лексика се: *declaration, register, convict, verdict, offence, compensate, negotiate, appellate, deprive, jury, omission, felony, affirm, detention* итн., и дистинктивни латински зборови, односно оние кои ги задржале посебните латински карактеристики во однос на пишување и изговор, *ex officio, jus retentious, locus standi, Iura novit curia, saltus in concludendo, prima facie; ipso facto, subpoena*, итн. (*The court ruled that the applicant had no locus standi in the proceedings irrespective of the fact that he*); (*Section 76 of the civil proceedings Act provides that the court ex officio assesses whether the parties concerned have the capacity to stand in the proceedings.*)*The courts of first instance and the appellate courts competent ratione materiae and ratione loci, took over cases that were pending, inter alia*

Исто и во македонскиот правен јазик се користат латинските зборови со своите латински карактеристики во однос на пишување и изговор, на пример: *Апликантот со повторна примена на Iura novit curia, го побива приговорот; Противничката ја криши логичната доследност во форма на saltus in concludendo.....*

Ова значи, преведувачот на правниот текст мора да има познавање од латинската лексика за успешно да ја долови смислата на реченицата.

Карактеристики во семантиката

Преводот на правни текстови би ја изгубил смислата ако преведувачот одлично не ја познава правната лексика, бидејќи заради потребата за прецизност и експлицитност во англискиот правен јазик се позајмиле голем број на зборови од секојдневниот говор на кои им се дало правно значење, на пример, *limitation* во обичниот англиски има значење *рестрикција*, додека во правото има значење *, одредено време дозволено со закон за поведување судска парница*; зборот *provision* со значење

обезбедување (храна, образование, сместување) (*The provision of new jobs (обезбедување/отворање на нови работни места)*); во правото има неколку значења како што се *клаузула, пропис, одредба, услов (The Courts base their decisions on the provisions of legal codes)*; зборот *sentence* значи *реченица*, додека во правото значи *казна, пресуда*; зборот *battery* покрај значењето *батерија, акумулатор* во правниот јазик значи *телесна повреда*. Всушност, многу е важно преведувачот да внимава на контекстот на правниот текст бидејќи тој е оној кој го укажува значењето на зборот. На пример, во следните реченици зборот *possession* нема да се преведат со исто значење. Во првата реченица би се превел како *поседување*, додека во втората *владение*, *He was charged with the possession of drugs (Тој беше обвинет за нелегално поседување дрога)*; *The court established that the company had been in possession of the property for ten years, (Судом установи дека компанијата била под владение*)

Многу често при преведување на правни текстови преведувачот може да се сретне со употребата на два синоними за да се опише еден ист поим што понекогаш создаваат поташкотии во преведувањето, на пример, *deem and consider; null and void; power and authority; terms and conditions; appropriate and proper; covenant and agree; legal and valid, over and above, duties and responsibilities*, итн.

Карактеристично за англискиот јазик е употребата на фразални глаголи, кои, ако не се преведат точно, реченицата ќе ја изгуби смислата, односно ќе се даде погрешен превод, на пример, *to strike out (прецрпува име од список) the Court has decided to strike the application out of its list; sue out (поднесува тужба, жалба), After unsuccessfully attempting to resolve the case through mediation, they decided to sue out the case; bail out (плаќање кауција); write up (пишува записник)*.

Исто така, постои стручна терминологија која се користи само во правото, на пример, *The applicants lodged an appeal on points of law with the Supreme Court*. Во оваа реченица *on the points of law* се преведува на македонски како *ревизија*, а не како *врз основа на точки од законот*.

Преведувачот на правни текстови многу често наидува на потешкотии при преведувањето на зборовите за правните професии *barrister, solicitor, attorney, lawyer, advocate*, кои во британскиот англиски

правен систем и американскиот правен систем немаат исто значење и многу често на македонски јазик се преведуваат како *адвокати*. Имено, сите овие пет професии се адвокати, но со различни функции во правниот систем. Додека “*barrister*” во англискиот правен систем значи *адвокат со право да застапува на суд*, “*solicitor*” е *адвокат само за судски случаи на пониска инстанца, нотар, правен советник* кој пак, во американскиот правен систем има значење на *окружен правен советник или трговски претставник*.

Лексемата “*Attorney*” во британско англискиот јазик значи *правен/деловен застапник, правник*, додека во американскиот има значење “*адвокат*”. Еден од најупотребуваните зборови за адвокат е зборот *lawyer* (адвокат, правник, јурист) додека зборот *advocate* со значење *адвокат, бранител* не се користи многу често.

Исто така зборовите *Attorney general* во британскиот англиски јазик значи *врховен обвинител* додека во американскиот значи *министер за правда*; *solicitor general* во британско англискиот јазик значи *заменик јавен обвинител*, а во американскиот *заменик министер за правда*.

Разликите во граматичките и јазичните структури на изворниот јазик и јазикот- цел често пати резултираат со некои промени во содржината на пораката во процесот на преведувањето. Ова значи дека може да се додаде некоја информација на јазикот -цел која не е содржана во изворниот текст или да се испушти информација која е содржана во изворниот текст.

Како што видовме во англискиот јазик постојат пет зборови што ја именуваат професијата *адвокат, правник, правен застапник*, но ниту еден од нив не може да се искористи за да се преведи професијата *правник* која постои во македонскиот систем, на пр. , многу тешко може да се преведе на англиски следната реченица „ *Петре работи како правник во општината* ..“. Овде не може да се искористат ниту еден од горенаведените зборови, бидејќи Петре не е адвокат. Во овој случај преведувачот мора да најде соодветен превод со кој би ја опишал професијата *правник* . Но, *правник* во општина и *правник* во некое училиште не е исто. Правникот во училиште е секретар, но и во овој случај англискиот збор *secretary* не би можел да се употреби, бидејќи во англискиот јазик тој го нема значењето како во македонскиот јазик.

Синтаксата на правните текстови

Синтаксата во правните текстови не е многу сложена. Она што ја прави комплицирана се номиналните составни делови на реченицата кои, всушност, ја носат главната информација, на пример “ *the doctrine of anticipatory breach*”. Иако, на прв поглед оваа фраза не изгледа тешка за превод, сепак преведувачот не треба да преведува збор по збор, туку треба да го бара значењето како за стручен термин.

Карактеристично за правните текстови се долгите реченици кои се составени од голем број на независни и зависни клаузи, кои го прават правниот текст за читање и разбирање а, истовремено тежок за преведување, што значи преведувачот треба внимателно да ги чита и да даде прецизен и сеопфатен превод, на пример, *Section 184 of the Act provides that an individual in possession of a property, whose possession has been unlawfully disturbed or appropriated, is entitled to request the court to establish the disturbance or the deprivation, to order reinstatement of the previous state of affairs and to prescribe any such further or similar disturbance or deprivation.*

Збороред

Збороредот е многу битен во преведувањето, бидејќи игра голема улога во одржувањето на кохерентноста и разбирливоста на текстот. Што значи, начинот на кој текстот е организиран е многу важен за добар превод. Во англискиот јазик збороредот е релативно утврден, според тоа значењето на реченицата зависи од редоследот на кој составните делови се поставени, на пример, “*The boy ate the sandwich*”; “*The sandwich ate the boy*”. Што значи со погршна поставеност на зборовите во втората реченица, се добива една безсмислена, нелогична реченица.

Во правните текстови и документи голема е употребата на кондиционални клаузи кои во некои случаи со цел да се покријат сите можни ситуации, се користат и повеќе во една реченица, што не е случај во секојдневниот англиски, на пример, *If the Court finds there has been a violation of the Convention thereto, and if the internal law of the contracting party; Subject to the terms and conditions set forth.....; Whereas the parties desire to...; Unless otherwise stipulated in this contract.....; итн.*

Заклучок

Од презентираниите карактеристики за правниот јазик и примерите може да се заклучи дека преведувањето претставува еден вид логично

размислување, односно потребно е да се спроведе логична анализа за целосно разбирање на оригиналниот текст. Многу од разликите на граматичката и лексичката структура, која се наоѓа во јазиците, се такви што некои процеси и поими што можат да се кажат на еден јазик не можат да се кажат на друг јазик. Според тоа, во вакви случаи преведувачот мора да ја искористи својата умешност и знаење за да најде соодветен еквивалент што ќе одговара на оригиналот.

Секој превод си бара координација на двата јазични система. Успешниот превод треба да е насочен кон продуцирање на текст кој целосно и аналогно би го рефлектирал оригиналот. Преку преводот се разоткриваат специфичните карактеристики на граматичката структура на дадените јазици, специфичните синтаксички конструкции, семантичката определеност на лексемите итн.

Литература

- Alcaraz, E., Hughes. B. *Legal Translation Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing, 2002
- Baker, Mona. *In other words: A course book on Translation*. London: Routledge, 1992
- Blake, N. F., *A History of the English Language*. New York: New York University Press, 1996.
- Bowers, F., *Linguistic Aspects of Legislative Expressions*. University of British Columbia Press, Vancouver 1989
- Goodrich, Peter. *Languages of Law: From Logics of Memory to Nomadic Masks*. London: Weidenfeld, 1990.
- Klinck, Dennis R. *The Word of the Law: Approaches to Legal Discourse*. Ottawa: Carlton University Press, 1992.
- Мургоски Зозе, *Голем англиско-македонски речник*, автор, Скопје, 2001
- Solan, Lawrence M. *The Language of Judges*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- Tiersma, Peter M., *Linguistic Aspects of Legislative Expression*. Vancouver: University of British Columbia Press, Vancouver 1989

ПРАВЕН ФРАНЦУСКИ ЈАЗИК

м-р Јасмина Пресилска

Specialized French language is a linguistic process of education, and the subject of education is the French language. It represents the development of a subject such is the French language. The legal French language or French for law is a part of the specific languages from “French for specific purposes”.

The specialized French language is also named as “French with professional direction”, “university French”, “French with specialty” or even “functional French”. All of those names represent not only the specificity of the given subject, but the people practicing it as well (some researches, for example, are being conducted based on the given specific auditorium).

In fact, in that field of names we can rely on the definition given in the “Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde (CLE international 2004) (Didactic dictionary of the French language as a foreign and second language, CLE 2004)

“Specialized French language has been created due to the concern to adapt the process of teaching French as a foreign language towards mature auditorium, which tends to attract or modernize the knowledge of the French language in a given professional direction or in the teaching of the French in a higher education.”

Key words: law, French specialized language, teaching, didactics

Специјализираниот француски јазик е лингвистичен процес на образование, а предаваната материја е францускиот. Тој го претставува развојот, задлабочувањето во една и иста материја како што е францускиот јазик. Правниот француски јазик или француски за право е дел од специјализираните јазици од “француски за специфични цели”.

Специјализираниот француски јазик е наречен уште и “француски со професионална насоченост”, “универзитетски

француски”, “ француски по специјалност” или дури “функционален француски”. Сите овие именувања ја имаат во предвид не само спецификата на дадената област, но и на тие што работат во истата (некои истражувања се прават на пример во зависност од специфичниот аудиториум).

Всушност, во тоа разнообразие од именувања можеме да се потпреме на дефиницијата, дадена во “Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde (CLE international 2004) (Дидактички речник на француски како странски и втор јазик, издавачка куќа КЛЕ, 2004).

“Специјализираниот француски јазик е појавен заради потребата да се адаптира процесот на предавање по француски како странски јазик кон возрасната аудиторија, којашто сака да придобие или да ги усовермени познавањата по француски во дадена професионална насока или во наставата во високото образование”.

Клучни зборови: право, француски специјализиран јазик, предавање, дидактика.

Правен француски јазик

Правниот француски јазик е специјализиран јазик. Францускиот јазик е севкупност од зборови и правила кои се користат при говорење, разбирање на тоа што е кажано, при пишување и читање. Правниот јазик е севкупност од посебни зборови искористени од некои лица во определени случаи.

Според дефиницијата на големиот научник Жерар Корну, правниот јазик е “ испитување на значењето и формата на зборовите преку кои се раѓа и осмислува правото. Правниот јазик претставува истовремено помош при пишувањето на законот и помош при толкувањето на законот (т.е. според авторот при интерпретација) на законот. Тоа што правниот јазик се користи за определување на употребувањето на правните категории, го прави еден исклучителен инструмент за разбирањето на тие категории (т.е. нивната дефиниција и нивниот одраз во правните размислувања)”.

Во тој контекст се појавува и прашањето дали правниот принцип за достапност бара сите граѓани да можат да ги разберат сите правни текстови. За да се постигне тоа, треба да се изостави правниот речник, а со тоа и правните предмети, што не е многу разумно (со што би се изгубила точноста што ја дава правниот јазик). Достапноста на законот не го ослободува граѓанинот од тоа тој да посвети одреден напор да се информира и обучи за да го разбере. Достапноста на законот би станала поефикасна со негово упростување.

Правниот француски јазик, кој е специализиран правен јазик, се разликува од стандардниот француски јазик не само по лексиката, туку и по синтаксата. Тој се одликува и со специјална група употребувачи и за таа цел има и специјални учебници. Тоа значи дека учебникот по општ француски јазик користен од голем круг на употребувачи со различни очекувања и интереси, не е доволен за изучувањето на правен француски јазик. Правниот француски јазик има потреба од учебници составени за специјалисти кои работат во областа на правото или за студенти по право. Тој е предзначен за употреба од еднородно општество и целите му се јасно изразени.

Лексиката / лингвистичниот компонент на правниот француски јазик е многу точен и ограничен. Француската правна лексика се состои од над 10 000 збора, на кои францускиот правен систем му дал едно или неколку правни значења. Некои зборови во францускиот јазик (околу 400) имаат единствено само правно значење. Во тоа се состои спецификата на правниот јазик.

Чудно, но овие зборови не се директно насочени и не препраќаат кон најосновните значења на материјата. Кај зборовите кои имаат не само правно значење, туку и по едно друго кое не е правно (полисемија “надворешна”) треба да се прави разграничување во однос на тоа дали правното значење е основното значење (во тој случај тој е правен клучен збор) или тоа е второстепено (таков е почесто среќаваниот случај). При последниот случај треба да се разграничи уште дали тие зборови го зачувуваат, или не, значењето во секојдневниот и во правниот јазик.

Еден правен термин содржи не само значење (правно) туку и “важност”. Неразделни, значењето и вредноста, ја даваат “правната тежина” на секој правен термин. Таа вредност треба да се разбира како “лексикален потенцијал” кое означува дека таа создава лексикален видик во кој назначениот термин може да биде употребен (основно). Но еден и ист термин може да има различни вредности кои се однесуваат на различни значења на овој термин или дури и на едно значење. Доброто познавање на овие вредности овозможува во дадена ситуација да се разбере со какво значење е употребен еден збор, но исто така да се избере добриот збор.

Спротивно на тоа, општиот француски јазик се карактеризира со многу богат речник кој опфаќа различни области од секојдневието.

Една од спецификите на правниот јазик е таа што тој останал блиску до латинскиот и зачувал траги како во неговиот концепт, така и во речникот. Тоа се објаснува со фактот што за време на средниот век, и дури до 16 век, правосудството се извршува на латински јазик, а скоро до 12 век, додека да се појават првите писмени правни текстови, тоа е во усна форма. Од друга страна, за претходното постоење на правниот јазик покажуваат основните изрази и зборови.

Така на пример зборот јурисдикција потекнува од латинскиот збор *jurisdictio* кој го означува дејството да “ја кажеш” правдата. Потоа, уште еден збор од латинско потекло е зборот аудиенција кој доаѓа од зборот *audientia* што значи “сослушување”. Такви зборови се и : сослушување на страните, обжалување, судот се произнесува по делото итн.

Римското право продолжува да биде основата на современото право, правниот јазик често употребува латински реченици и изрази за да ги означат основните принципи.

Неколку примери: (Fontaine / Cavalerie / Hassenforder 2000):

- Зборот **Abusus** означува признато право на дадено лице слободно да располага со дадено благо.
- **Fructus** означува признатото право на дадено лице да ги добие плодовите од нешто.

- Зборот *Usus* го означува признатото право на дадено лице да употребува нешто.
- *Une procédure d'exequatur* (Процедура на егзекватура) го означува признанието во Франција на судско решение донесено во странство.
- *Caution judicatum solvi* (Нарачување за судско плаќање) означува сума, внесена како залог од странски граѓанин за плаќање на судски трошоци.
- Зборот *Solvens* (Плаќач) означува лице кое внесло парична сума.
- *Recipiens* (Примач) е лицето кое примило парична сума.
- *Obligation in solidum* е солидарно задолжување на должниците.
- Латинскиот израз *Sine ira et studio* означува без гнев ниту пристрасност.
- Зборот *Corpus delicti* (жртва) се користи скоро насекаде, како и во стандардниот така и во специјализираниот јазик.

Некои латински изрази излегле од правната специфика и се здобиле со граѓанска употреба како: *де факто, де јуре, алиас, алиби*.

Специфики на правниот јазик (излагање)

“Целта на правната лингвистика е постигањето на взаемнодејствие помеѓу јазикот и правото: влијанието на правото врз јазикот и влијанието на јазикот врз правото”.

Сложеноста на правниот јазик произлегува не толку од самиот јазик, туку од сложеноста на правото. Правниот јазик е особена, специјализирана употреба на општо употребуваниот јазик. Тие кои

што пишуваат или што говорат на правен јазик, треба најправилно да го употребуваат обичниот јазик, избегнувајќи ги архаизмите во изразувањето и во речникот.

Треба да се прават напори за упростување на правниот јазик за да може тој да биде разбран од оние за коишто е наменет. Има правни сфери во кои е возможна употреба на едноставен јазик, но има, исто така, и такви во кои е возможна употреба само на сложен и технички јазик. Важните текстови треба да се напишани на јазик кој е разбирлив за сите.

Примери за специфичност и сложеност на правниот јазик кои се употребуваат во наставата по правен француски јазик се следниве:

Устав од 4 октомври 1958 – Петти Устав на Франција

Член 49-3: Премиерот може, по разгледување заедно со Министерскиот совет, да ја ангажира одговорноста на владата пред Националното собрание по гласањето на еден текст. Во таков случај, тој текст се смета за прифатен, освен ако иницијатива за недоверба, доставена во 24 часа што следат, е изгласана во услови предвидени во претходниот став.

Граѓански законик (Издавач Далоз)

Член 9: Секој има право на почитување на сопствениот живот. Судиите можат, без да нанесат неправда за оштетување од претрпена штета, да ги преземат сите мерки, како што е одземање, запленување или друго, соодветни на спречување или запирање да се нанесе штета на приватноста на еден живот. Овие мерки можат, ако е итно, да бидат нарачени по брза постапка.

Правниот јазик е дел од јазиците на “авторитет”, јазик на правните власти. Правниот јазик го употребуваат судиите, создавачите на правото, адвокатите и другите правни професии. Правниот јазик е дел од јазикот на авторитет така што тој што го употребува се изразува за да ги претстави идеите и позициите на една институција.

Постојат два типа на јазик: јазик на органите на власта (на создавачите на правото) и јазик на правните искористувачи (на

извршната власт). Тие се разликуваат како по типот на текстовите (и авторите) така и по типот на јазикот што го употребуваат.

Во говорите на власта најпрво го споменуваме типот на говор на Владата која ја претставува извршната власт на Франција. Тоа е политички и идеолошки говор кој Владата го користи кога одржува говор пред Парламентот или пред народот. Друг тип на говор е тој што се користи од политичките партии, синдикатите, асоцијациите. Тоа е говор кој е адресиран до Владата, до вработените или до народот.

Парламентот како законодавен орган во Франција, употребува политички, идеолошки, економски, социјален и правен говор. Тој е застапен во текстови сврзани со предлог закони или со самите закони. Парламентот многу често употребува правен јазик во своите говори.

Судиите кои ја претставуваат законодавната власт во Франција, употребуваат правен јазик, кој најчесто се користи за пресудите. Администрациите како министерствата или територијалните заедници употребуваат правен јазик, а, исто така, и правен и административен говор. Тој се употребува за предлог-закони, за извештаи, пресуди или дописи.

Изразување на властите: Изразување на создавачите на правото	
Автори – тип на говорен текст	Тип на говор
Влада (извршна власт) - Говорен текст во - Парламентот, пред народот	- Политички говор, идеолошки

Политички партии, синдикати, асоцијации - Говорен текст во Владата, на вработените, на народот	- Политички, идеолошки говор
Парламент (законодавна власт) - Дискусии на предлог закони - Закони	Политички говор, идеолошки, економски, социјален и судски - Судски говор
Судии (судство) - Судски преводи	- Судски говор
Администрации (министерства, територи-јални заедници) - Предлог закони	- Судски говор - Административен и судски говор

Говорот на употребувачите на правото е, најпрво, претставен од претпријатијата од економски и стратешки аспект кој се јавува, пред се, во текстовите со економски, финансиски, идеолошки говор и промоционалните документи со комерцијален, маркетиншки, идеолошки говор. Правниците во претпријатие кои се автори на говорите, ставаат акцент на јазикот кој се употребува за договори, трансакции и испитувања. Тука, сепак, правниот јазик е тој што е употребуван.

Научниците употребуваат научен јазик за говорите, за публикациите или за предавањата. Професорите создаваат предавања со научен говор, етички и говор на вулгаризација.

Моралниот и религиозен говор е употребуван од свештениците за да ги изразат молитвите. Медиумите употребуваат говор на политичка, економска и научна вулгаризација. Тие, исто така, употребуваат идеолошки говор со цел создавање на говор за весниците кои се базираат на различни документи и други медиумски извори.

Изразување на корисниците на правото	
Автори – тип на говорен текст	Тип на говор
Претпријатие од економски и стратешки однос - Извештаи за активности, документи за промоција	-Економски, финансиски, идеолошки говор -Комерцијален (маркетинг) идеолошки говор
Правници од претпријатие, - Договори, трансакции, студии	- Судски говор
Научници - Говорни текстови, публикации, часови	- Научен говор
Професори - часови	- Научен, етичен и технички говор
Свештеници - Молитви	- Морален, религиски говор
Медиуми -Весници во секаков вид, документарци	- Техничко, политичко, економско, научно изразување - Идеолошко изразување

Треба да се спомене уште една специфичност на правниот јазик, а тоа е врз степенот на специјализација и на тежината на пристапност. Скалата оди од политичкиот говор – административниот говор и судскиот говор на крајот.

Најлесен за разбирање е политичкиот говор, затоа што се смета дека е разбран од сите. Носител на политичкиот говор мора да

биде близок до народот кој ќе го гласа заради тоа што политичарите се принудени да имаат поразбирлив говор. Тој е говор кој е најмалку технички, кој ги вулгаризира, медијатизира специјализираните говори. Тој често се среќава во секојдневието, во весниците, на телевизија и може да биде разбран од употребувачот без да има потреба од преведувач на обичен јазик.

Административниот говор, искористен од функционерите, значително се разликува од политичкиот и е многу покомплексен. Тој е технички јазик и не е многу достапен за поширока група употребувачи кои не го познаваат.

Правниот говор е уште посложен, со технички вокабулар, со специфична синтакса и со изразена аргументација. Па така политичкиот и административниот говор можат да претставуваат вовед во правниот.

Правниот јазик е специјализирана говорна дејност. Тој не е брзо разбран од лице што не е правник па се вели дури и дека правниот јазик постои токму заради тоа што не е разбран. И постои правен јазик затоа што правото му дава специфично значење на некои термини. Збир од тие термини го создаваат правниот вокабулар. Правниот француски вокабулар е збир од термини од францускиот јазик кои од правото добиваат една или повеќе значења.

Правните излагања се со лингвистична специфика. Тоа не се должи на речникот, туку на крајната цел на содржината. Правен текст е секој текст чија крајна цел е создавањето или примената на законите.

Правниот говор е специфична употреба на општиот јазик : специфична говорна дејност. Тој е професионален говор, употребуван од тие што работат со него, употребуван од студенти кои што се оформуваат во правниот домен.

Правен вокабулар: (*Gérard CORNU, édition PUF*)

Јуриспруденција: Збир на правни одлуки донесени за одреден период (јуриспруденција за недвижности) или во една правна гранка (граѓанска, фискална јуриспруденција) или во целото право.

Зборник на јуриспруденција: Издавање на збир од правни одлуки.

На пример зборот “форма” кој што можеме да го сретнеме во секојдневниот говор дава друго значење во правниот говор:

ФОРМА: (Правен вокабулар - *Vocabulaire juridique Gérard CORNU, édition PUF*)

Секој начин на дејствување, секоја постапка на работа која и претходи на постигнувањето на еден правен акт (форма на договор, тестамент, пресуда, решение итн) или на одвивањето на серија акти (форма на процес) го означува понекогаш поточно или начинот на изразување на желбата (пишувана или усна форма) или, пак, начинот да се прими еден акт и да се постави доказот (донација во автентична форма, тестамент во мистична форма, одлука која е во форма само на споменување во контекст на едно досие).

Правниот јазик е технички јазик затоа што се работи за самата техника на правото, затоа што материјата е техничка. Правниот јазик е, пред се, технички, затоа што првенствено тој именува (референтот) и второстепено заради начинот на кој објавува (вокабулар, говор).

Правните воведни реченици се исто така технички затоа што ја следат правната мисла во нејзините најтешки процеси: толкување, оценување, презумција, квалификација, мотивација. Тој е технички и заради тоа што е точен. Техничноста на правниот јазик е условена од нејзината социјална функција. Од друга страна, пак, обичниот јазик не е алтернатива на правниот јазик, туку тоа се два комплементарни елементи.

Правниот јазик е традиционален и еволутивен јазик. Францускиот денешен правен јазик употребува изрази што потекнуваат уште од првиот граѓански законик, наречен Наполеонов

Законик од 1804 година. Можеме да кажеме дека е традиционален јазик, затоа што е запишан во историјата на земјата. Тој употребува архаизми кои претставуваат најголема тешкотија за неговото разбирање.

Но правниот јазик еволуира и неологизмите се многу важни во правото. Неологизмите имаат дел во обновувањето на доменот. Тие се знак за напредокот на општеството, а и на правниот домен. Во домените кои беа темелно променети констатирано е значајно обновување на правото. Обновувањето е помалку забележливо во домените кои потекнуваат од размислувањето (терминологија на аргументацијата).

Правниот јазик е плурифункционален и плуридимензионален. Кога зборуваме за плурифункционален јазик, се става акцент на испраќачот на пораката. Правниот јазик е инструмент за пишување на законот, на пресудата, на конвенциите и на правната литература. Тој учествува и во законодавната дејност (како и одредбената), во правната, во договорните дејности, во создавањето на доктрината и во административната дејност.

Правниот јазик има различни нивоа: не постои правен јазик, туку постојат: законски јазик, судски јазик, обичаен јазик, конвенционален јазик, административен или доктринален јазик. Но во секој случај не треба да се занемари истата заедничка основа на правниот јазик.

Кога се зборува за тоа дека тој е плуридимензионален, акцентот се става врз примачот на пораката : “Секој е должен да го познава законот”. Ако законот е валиден за сите, тоа е така и со правниот јазик. Претпоставката дека секој го познава законот, се донесува од претпоставката дека секој го разбира.

Всушност таа максима е насочена кон авторот на пораката: таа бара од него да биде јасен. Правната максима има јазичен поврзувач : обврската да се биде јасен. Таа обврска за јасност е задолжителна.

Постојат два типа на поврзаност и при тоа две нивоа на побарување во однос на лингвистичната достапност:

- Пораката оди од правник до неправно лице, примач кој не е предвидено да има правни познавања. На пример, законски текст, индивидуални акти како што се тужба, пресуда. Се работи за комуникација од познавач на законот кон непознавач.
- Комуникација помеѓу познавачи на законите: од адвокат до адвокат, од адвокат до судија. Комуникацијата тука е затворена, таа циркулира во затворен круг.

ЗАКЛУЧОК

Францускиот јазик е еден од најраспространетите јазици во светот. Покрај тоа што е мајчин јазик на голем број жители, тој е изучуван и како странски јазик. Се поголем е бројот на франкофони кои секојдневно се обидуваат што повеќе да научат за јазикот, културата и цивилизацијата на Франција. Прваниот француски јазик, како што е споменето и погоре, се изучува благодарение на неговата распространетост во секој домен од општеството. Францускиот јазик е застапен во правниот домен, токму заради важноста на француското право во Европа. Познавањето на стручната терминологија е од голема помош за секој правник, од една страна заради можностите што ги нуди Франција во тоа поле, а од друга страна заради Европската Унија кон која се стремиме да станеме земја членка. Франција и француското право се носители на Европската Унија, а францускиот јазик пак е официјален работен јазик во оваа организација.

Францускиот јазик е од големо значење и во организацијата на Обединетите нации, затоа што е еден од шесте официјални работни јазици. Денешното општество наметнува познавање на повеќе јазици, а познавањето на францускиот јазик е една од главните алатки за полесно справување со денешните предизвици.

Библиографија:

- **VESSELINOV, D. et al. (2001):** *Portfolio des langues à l'usage des apprenants bulgares - classe de 8e des lycées bilingues*. Sofia:

Heron Press. (proposition d'une variante de portfolio des élèves, suite à l'évaluation de leurs compétences en sciences naturelles, en classe de 8e des lycées bilingues bulgares.)

- **CORNU, Gérard**, Linguistique juridique, 3e édition, Montchrestien, 2005
- **CORNU, Gérard**, Vocabulaire juridique, Association Henri Capitant, édition PUF, 2006
- **DAMETTE, Eliane**, Didactique du français juridique, Français langue étrangère à visée professionnelle, l'Harmattan 2007,
- **Code civil**, édition Dalloz, 105e édition, 2006
- **Constitution française** du 5 octobre 1958
- **PHAM, Thi Lien Huong**, Université de Hanoi, Enseigner le français sur objectifs spécifiques
- **DIMITROVA, IVANKA – Manuel de français à l'usage des étudiants en droit, Sofia, 1983**
- **ROUSKI, Margarita - Le français de la communication professionnelle, langue du droit communautaire, POLIS, Sofia, 2001**